

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Martin Janoušek

Německý ústavní vývoj v 19. století

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. JUDr. Radim Seltenreich

Katedra právních dějin

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 1. září 2017

Prohlašuji, že předloženou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně a že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. září 2017

Martin Janoušek

Rád bych tímto poděkoval vedoucímu své diplomové práce doc. JUDr. Radimu Seltenreichovi za podnětné připomínky a vstřícný přístup při vedení mé práce. Za podporu a trpělivost bych rovněž rád poděkoval svým rodičům.

Obsah

Úvod.....	7
1. Německé ústavní zřízení na sklonku 18. století	9
1.1. Svatá říše římská národa německého a její ústavní zřízení.....	9
1.2. Ústavní poměry v teritoriích Svaté říše římské národa německého	12
2. Německé země na počátku 19. století.....	14
2.1. Politický vývoj v německých zemích po francouzské revoluci	14
2.1.1. Regionální povstání v říši	14
2.1.2. Koaliční války	15
2.2. Závěrečné usnesení říšské deputace	16
2.3. Konec Svaté říše římské.....	18
2.4. Rýnský spolek a jeho ústavní zřízení.....	19
2.5. Stein-Hardenbergovy reformy v Prusku	21
2.5.1. Politické okolnosti	21
2.5.2. Reforma pozemkového vlastnictví a poměrů poddanského obyvatelstva	22
2.5.3. Reforma územní samosprávy	23
2.5.4. Reforma centrální a provinční správy.....	23
2.5.5. Zrovnoprávnění židovského obyvatelstva	24
2.5.6. Ostatní reformy.....	24
3. Doba předbřeznová	25
3.1. Německý spolek	25
3.1.1. Vznik Německého spolku	25
3.1.2. Ústavní zřízení Německého spolku	26
3.1.2.1. Právní základ a povaha Německého spolku.....	26
3.1.2.2. Spolkové shromáždění.....	26
3.1.2.3. Řešení sporů v Německém spolku	27
3.1.2.4. Spolková intervence a exekuce	28
3.1.3. Požadavky na ústavní zřízení členských států.....	29
3.1.4. Německý spolek v mezinárodních vztazích.....	32
3.1.5. Represivní zákonodárství Německého spolku	32
3.2. Liberální vývoj v době předbřeznové	36
3.2.1. Hambašská slavnost.....	36
3.2.2. Významné ústavní konflikty předbřeznového období	37
3.2.3. Raný konstitucionalismus	39
3.2.3.1. Obecně o raném konstitucionalismu.....	39
3.2.3.2. Příklady ústav	42

3.2.3.2.1.	Württemberská ústava.....	42
3.2.3.2.2.	Kurhesenská ústava.....	43
3.2.4.	Německý celní spolek.....	44
4.	Revoluce roku 1848.....	46
4.1.	Začátek německé revoluce.....	46
4.2.	Prozatímní parlament.....	49
4.3.	Národní shromáždění.....	50
4.3.1.	Složení národního shromáždění a prozatímní říšská moc.....	50
4.3.2.	Říšský zákon o základních právech.....	51
4.3.3.	Přijetí říšské ústavy.....	53
4.4.	Říšská ústava.....	55
4.4.1.	Dělbá moci mezi říší a země.....	55
4.4.2.	Říšské orgány.....	55
4.4.2.1.	Císař.....	55
4.4.2.2.	Říšský sněm.....	56
4.4.2.3.	Říšský soud.....	57
4.4.2.4.	Základní práva.....	57
4.4.2.5.	Ochrana ústavy.....	58
4.5.	Poražení revoluce.....	58
5.	Vývoj po roce 1848.....	59
5.1.	Erfurtská unie.....	59
5.2.	Znovuobnovení předrevolučních poměrů.....	62
5.3.	Kurhesenský ústavní konflikt.....	62
5.4.	Ústavní vývoj v Prusku.....	64
5.4.1.	Pruská ústava z roku 1850.....	64
5.4.2.	Pruské volební právo.....	66
5.4.3.	Pruský ústavní konflikt.....	67
5.5.	Severoněmecký spolek.....	69
5.5.1.	Vznik Severoněmeckého spolku.....	69
5.5.1.1.	Politické okolnosti.....	69
5.5.1.2.	Přijetí ústavy Severoněmeckého spolku.....	70
5.5.2.	Ústavní zřízení Severoněmeckého spolku.....	72
5.5.2.1.	Účel a kompetence spolku.....	72
5.5.2.2.	Vojenství.....	73
5.5.2.3.	Základní práva.....	74
5.5.2.4.	Orgány spolku.....	74
5.6.	Celní a obchodní sjednocení.....	76

6.	Založení Německé říše.....	78
6.1.	Politické okolnosti	78
6.2.	Listopadové smlouvy.....	79
6.2.1.	Vznik a charakteristika listopadových smluv.....	79
6.2.2.	Smlouva s Bádenskem a Hesenskem.....	80
6.2.3.	Smlouva s Bavorskem	81
6.2.4.	Smlouva s Württemberskem	83
6.3.	Ústava Německé říše	83
6.3.1.	Charakteristika ústavy.....	83
6.3.2.	Základní práva	86
6.3.3.	Dělba moci mezi říší a země	88
6.3.3.1.	Zákonodárná kompetence říše.....	88
6.3.3.2.	Správní kompetence říše	90
6.3.4.	Říšské orgány	91
6.3.4.1.	Císař.....	91
6.3.4.2.	Říšský kancléř	91
6.3.4.3.	Říšský sněm	93
6.3.4.4.	Spolková rada.....	95
6.3.5.	Soudní moc.....	95
6.3.6.	Změny ústavy	97
7.	Ústavní vývoj Německé říše	98
7.1.	Politický systém v Německé říši	98
7.2.	Zákony proti katolické církvi	99
7.3.	Zákon o socialistech.....	102
7.4.	Bismarckovy zákony v oblasti sociálního pojištění.....	104
7.5.	Ústavněprávní rysy vlády Viléma II.....	106
7.6.	Postupná parlamentarizace říšské politiky	107
7.7.	Ústavněprávní důsledky vypuknutí první světové války	108
	Závěr	110
	Seznam použitých zkratk.....	113
	Seznam pramenů a použité literatury.....	114
	Resumé.....	119
	Summary	121
	Klíčová slova/Keywords	123

Úvod

Tato práce se zabývá německým ústavním vývojem 19. století. Jejím cílem je představit vývoj ústavního zřízení a ústavních institucí německých zemí a popsat ústavní základy sjednocení německých zemí v 19. století.

Období 19. století je pro německé dějiny důležité z mnoha důvodů. Od jeho počátku se posiloval proces utváření moderního německého národa, který zvláště zesílil v době napoleonských válek, kdy byla většina německých zemí pod nadvládou nebo vlivem Napoleonova francouzského císařství. V průběhu první poloviny 19. století se pak národní vědomí spojilo s liberálními požadavky a národně-liberální hnutí vyvrcholilo v revolučních událostech a pokusu o německé sjednocení „zdola“ v letech 1848-1849. Druhá polovina 19. století pak přinesla sjednocení velké části německých států „zhora“ pod pruským vedením v Severoněmeckém spolku a následně jejich spojení s jihoněmeckými státy do Německé říše, jejíž vznik byl vnímán jako vyvrcholení dlouhodobého úsilí o jednotu německých států.

Z hlediska ústavního vývoje bylo 19. století obdobím přechodu a velkých změn. Na jeho počátku bylo velké množství samostatných feudálně absolutistických zemí, na jeho konci pak byl jednotný německý stát s více či méně konstitučně monarchickou formou vlády. Monarchický princip nedílné státní moci v rukou panovníka byl postupně nahrazován principem svrchovanosti lidu. Byly položeny základy federálního principu německé státnosti. Došlo k postupnému posilování kompetencí zákonodárných sborů a vzniklo nezávislé soudnictví. Stejně tak byla uzákonována základní práva, byť jejich účinky byly omezeny.

Práce se člení do sedmi kapitol. V první z následujících kapitol je stručně popsáno ústavní zřízení Svaté říše římské národa německého na konci 18. století, které bylo výchozím stavem pro další vývoj. Ve druhé kapitole je pozornost věnována událostem, které následovaly v důsledku vypuknutí francouzské revoluce a ústavnímu vývoji na počátku 19. století, který předcházel zániku Svaté říše římské, dále ústavní charakteristice Rýnského spolku a z hlediska ústavního vývoje významným reformám, které proběhly v Prusku na počátku 19. století. Třetí kapitola popisuje ústavní zřízení Německého spolku, jeho instituce, způsob, jakým ovlivňoval ústavní zřízení německých zemí a represivní právní předpisy, které přijímal v reakci na sílící národně liberální hnutí. Druhá část třetí kapitoly je naopak věnována liberálním tendencím v ústavním vývoji první poloviny 19. století. Rozebírány jsou v ní důležité ústavní konflikty, ke kterým v této době v některých zemích došlo, stručně je zmíněna hambašská slavnost, která měla význam pro šířící se národně liberální hnutí, a

dále je charakterizován raný konstitucionalismus, který přinesl první liberálněji pojaté ústavy. Z množství ústav, jež byly v této době přijaty, jsou vybrány württemberská a kurhesenská, které jsou blíže popsány. Kapitola končí popisem německého celního a obchodního sjednocení na základě Německého celního spolku. Čtvrtá kapitola je věnována revolučním událostem roku 1848 a analýze následně v roce 1849 přijaté německé ústavy, která byla první celoněmeckou moderní ústavou. Následuje pátá kapitola, popisující vývoj po roce 1848. V této kapitole je rozebírán neúspěšný pokus o sjednocení některých německých států v Erfurtské unii. Z ústavních změn, které se po porážce revoluce prosadily v jednotlivých zemích, je pozornost věnována Prusku a jeho ústavě. Je analyzováno i pruské volební právo a rozebírán pruský ústavní konflikt. Vyličen je i kurhesenský ústavní konflikt, který je zajímavý z hlediska vývoje práva soudů přezkoumávat právní předpisy. Pátá kapitola popisuje i vznik a ústavní zřízení Severoněmeckého spolku a jeho celní a obchodní integraci s jihoněmeckými zeměmi. Šestá kapitola se věnuje založení Německé říše a obsahu tzv. listopadových smluv s jihoněmeckými státy, které se následně staly součástí ústavního práva Německé říše. Rozebírána je dále ústava Německé říše, ústavní orgány a dělba moci mezi říší a země. Sedmá kapitola poté rozebírá důležité rysy ústavního a politického vývoje Německé říše, věnuje se Bismarckově politice tzv. kulturního boje, perzekuce socialistů a zákonům o sociálním pojištění. Pozornost je v této kapitole věnována i postupnému zvyšování významu říšského sněmu a charakterizovány jsou i ústavněprávní rysy vlády posledního německého císaře Viléma I. Diplomová práce je zakončena kapitolou o ústavněprávních aspektech vypuknutí první světové války, kterou v podstatě definitivně končí německý ústavní vývoj 19. století.

O německých ústavních dějinách existuje velké množství německy psané literatury. Právní dějiny jsou na německých právnických fakultách tradičně předmětem velkého zájmu. Nejrozsáhlejší publikací jsou osmisvazkové *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789* od Ernsta Rudolfa Hubera. Podrobné je i dílo Michaela Kotully s názvem *Deutsche Verfassungsgeschichte, Vom alten Reich bis Weimar*. Michael Kotulla sestavil i několik svazků sbírek pramenů a dokumentů k německým ústavním dějinám, jejichž první svazek s názvem *Deutsches Verfassungsrecht 1806-1918, Eine Dokumentensammlung nebst Einführungen* jsem hojně využil. Rozsahem menší jsou díla *Verfassungsgeschichte* od Wenera Frotschera a Bodo Pierotha a *Deutsche Verfassungsgeschichte* od Dietmara Willoweita. Dvousvazkové *Deutsche Verfassungsgeschichte: Politische Strukturen und ihr Wandel* od Hanse Boldta poskytují podrobnější pohled na politický vývoj v německých zemích. Ústavní právník Ernst-Wolfgang Böckenförde vedl kolektiv autorů, který sestavil dílo *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte (1815 – 1918)*, jež není systematickým výkladem německých ústavních dějin, ale nabízí fundované pohledy na některá klíčová témata ústavního vývoje 19. a

počátku 20. století. Jako obohacující a důležitý zdroj se mi osvědčily články z odborných časopisů *Juristische Schulung (JuS)*, *Jura*, *JuristenZeitung (JZ)*, *Zeitschrift für neuere Rechtsgechichte (ZNR)*, *Der Staat* a *Verwaltungsarchiv (VerwArch)*. Komplementárně jsem při psaní diplomové práce použil i některé monografie k jednotlivým aspektům německých ústavních dějin.

1. Německé ústavní zřízení na sklonku 18. století

1.1. Svatá říše římská národa německého a její ústavní zřízení

Od svého vzniku v 10. století byla Svatá říše římská až do svého zrušení v roce 1806 státoprávním celkem sdružujícím německé státy. Přívlastek „svatý“ odkazoval na náboženský základ tohoto státního útvaru, který byl zdůrazněn skutečností, že císař byl původně korunován papežem. Přívlastek římský pak měl zdůraznit dědictví starověké římské říše, za nástupce jejíchž císařů se císaři Svaté říše římské považovali. Dodatek v názvu „národa německého“, který začal být používán v 15. století, ovšem odrážel skutečnost, že převážná většina obyvatel říše byla německojazyčná. Oficiální titul císaře ostatně zahrnoval i označení „*Germaniae rex*“.¹

Vyložit základní ústavněprávní rysy Svaté říše římské není jednoduché. Podle některých autorů je právní povaha říše metodami právní vědy neuchopitelná.² Říše sice nebyla jednotným státem, byla ale více než jen volným svazkem suverénních států. Hlavním problémem pro pochopení jejího ústavního zřízení je absence všeobecně uznané hierarchie právních norem, které byly obsaženy v právních dokumentech z různých století.³ Přesto lze říci, že základní ústavní dokumenty říše byly následující: zlatá bula z roku 1356, věčný zemský mír a řád říšského komorního soudu z roku 1495, augsburský náboženský mír a exekuční řád z roku 1555, říšský policejní řád z roku 1577 a vestfálský mír z roku 1648.⁴ Základem ústavního zřízení říše byla svoboda říšských stavů. Tato svoboda byla chápána jako nepřípustnost absolutní vlády císaře, právo stavů na spolurozhodování v záležitostech říše a ochrana menších teritorií před mocenskými zájmy velkých německých států.⁵ Říše zahrnovala velké množství teritorií rozdílného charakteru. Jednalo se o knížectví, hrabství, říšská města, církevní a řádová teritoria, državy říšských rytířů a říšské vsi.

¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 44.

² WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 166.

³ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 45.

⁴ MÜCKL, S. Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Vrfassung, Untergang. *Jura*. 2006, s. 603.

⁵ WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 167.

V čele říše stál císař, který byl volen kurfiřty podle pravidel stanovených ve zlaté bule z roku 1356. Od roku 1298 bylo kurfiřtů 7, z toho 4 světší (král český, falckrabě rýnský, vévoda saský a markrabě braniborský) a 3 duchovní (arcibiskupové mohučský, kolínský a trevírský). V roce 1623 se stal osmým volitelem vévoda bavorský a roku 1692 pak devátým kurfiřtem vévoda brunšvicko-lüneburský (hannoverský). Kurfiřtům předkládal císař volební kapitulaci, která představovala zamýšlený vládní program. Od 16. století byla tato volební kapitulace vždy dojednávána před volbou císaře. Kompetence císaře byly velmi omezené, neboť byl prakticky ve všech podstatných otázkách vyžadován souhlas říšských stavů. Bez souhlasu říšského sněmu nebo kurfiřtů mohl císař vykonávat jen méně důležité kompetence (tzv. rezervátní práva), jako jmenování říšských notářů, povyšování do vyššího šlechtického stavu nebo udělování akademických hodností.⁶ Od poloviny 15. století pocházeli všichni císaři z rodu Habsburků, kteří byli nejmocnějšími teritoriálními vládci v říši.⁷

Říšské stavy zahrnovaly kurfiřty, říšská knížata, říšské preláty, říšská hrabata a říšská města. Nezahrnovaly naopak říšské rytíře a říšské vsi. Říšské stavy byly zastoupeny v říšském sněmu, který od roku 1663 stále zasedal v Řezně. Říšský sněm se skládal ze tří kolegií (kurií): kolegia kurfiřtů, knížecí rady a kolegia říšských měst. Teoreticky mělo při hlasování každé kolegium stejný význam. Pro přijetí zákona bylo zapotřebí, aby byl návrh přijat každým kolegiem a následně dal císař svůj souhlas. Rozdílně však byly rozděleny hlasy uvnitř knížecí rady. Knížecí rada sestávala z více než 200 světských a duchovních hodnostářů. Zatímco každému knížeti příslušel plný virilní hlas, náležel ostatním menším zeměpánům a prelátům bez knížecí hodnosti jen společný kuriátní hlas. Vedle 63 světských knížat tak tvořili menší zeměpáni čtyři kurie, z nichž každá měla jen jeden hlas. Biskupů s knížecí hodností bylo 37 a vedle nich bylo přes 40 malých církevních a řádových teritorií sdruženo ve dvou kuriích, z nichž každá měla 1 hlas.⁸ Říšští rytíři ani říšské vsi na říšském sněmu zastoupeni nebyli.⁹ Spolurozhodovací právo kolegia říšských měst bylo bez většího významu, neboť pokud města nebyla ochotna souhlasit s návrhem již odsouhlaseným ostatními dvěma kolegiemi, mohl je císař jako pán všech říšských měst k souhlasu přimět.¹⁰ K nejvýznamnějším zákonům přijatým říšským sněmem patří říšský obranný řád z roku 1681, říšský řád řemesel z roku 1731 a říšský mincovní řád z roku 1737.

⁶ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 46.

⁷ Jedinou výjimkou bylo zvolení císaře Karla VII. z rodu Wittelsbachů v roce 1742.

⁸ MÜCKL, S. Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Vrfassung, Untergang. *Jura*. 2006, s. 607.

⁹ Říšští rytíři byli sice bezprostředními vládci ve svých državách a stejně tak říšské vsi podléhali jen přímo císaři, ale nepatřili mezi říšské stavy, a tudíž neměli zastoupení v říšském sněmu. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 20.

¹⁰ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 47.

Říšské okrsky (Reichskreise) sloužily regionální spolupráci stavů především v oblasti vnitřní a vnější bezpečnosti a mincovnictví. Tímto způsobem byly spravovány agendy, které nemohly být spravovány říší, jež neměla dostatečně vybudovaný vlastní správní aparát, ani jednotlivými stavy, které z finančních důvodů nemohly udržovat rozsáhlejší správní aparát. Říšských okrsků bylo celkem deset: rakouský, burgundský, kurhesenský, hornosaský, švábský, franský, bavorský, hornorýnský, vestfálský a dolnosaský. Každý okrsek měl svůj vlastní sněm, který byl složen na stavovských principech podobně jako říšský sněm.¹¹

Soudní moc vykonávaly na říšské úrovni dva soudy. Jedním z nich byla říšská dvorní rada ve Vídni a druhým říšský komorní soud. Říšský komorní soud byl zřízen roku 1495 na základě usnesení říšského sněmu ve Wormsu. Z podnětu říšských stavů bylo sídlo říšského komorního soudu umístěno do Frankfurtu, aby tak bylo co nejdále od panovnického dvora. Od roku 1526 měl své sídlo ve Špýru a od roku 1693 pak ve Wetzlaru. Zatímco císař sám jmenoval komorního soudce (předsedu soudu) a prezidenty, kteří plnili úlohu předsedů senátů, bylo jmenování přísedících soudců vázáno na souhlas stavů. Příslušnost komorního soudu v civilněprávních věcech zahrnovala především žaloby proti říšské pokladně, proti říšským stavům a spory mezi říšskými stavy navzájem. V trestních věcech náležely do příslušnosti soudu zvláště závažné trestné činy, jako bylo porušení zemského míru. Přestože měl být komorní soud též soudem odvolacím, a to i pro poddané říšských stavů, byla jeho příslušnost v mnoha případech vyloučena četnými privilegii „de non appellando“, které si vymohli mnozí zeměpánové. Procesy byly vedeny písemně a vyznačovaly se značnou těžkopádností.¹² Proti rozsudku říšského komorního soudu bylo možné podat odvolání k říšskému sněmu. Říšská dvorní rada ve Vídni byla pod mnohem větším vlivem císaře než říšský komorní soud. Císař její členy nejen jmenoval, ale mohl je i kdykoli odvolat. Do výlučné příslušnosti říšské dvorní rady patřily právní věci týkající se říšských lén a císařských privilegii. V některých dalších oblastech se pak působnost říšské dvorní rady překrývala s působností říšského komorního soudu a bylo na volbě navrhovatele, pro který soud se rozhodl. Před oběma soudy tak probíhaly četné procesy, ve kterých se poddaní odvolávali proti rozhodnutím soudních instancí říšských stavů.¹³

V posledních staletích existence říše byla tato hodnocena spíše negativně. Její ústavní zřízení bylo velmi spletité, vynikalo nesystémovostí a zastaralostí. Mocenské postavení Rakouska a Pruska a důsledky reforem v duchu osvícenského absolutismu znamenaly, že se tyto státy od říše stále více emancipovaly. Navíc k nim patřila rozsáhlá území, která nebyla součástí říše. Na druhé straně byla

¹¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 48.

¹² FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 49.

¹³ WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 174.

ale příslušnost k říši jediným sjednocujícím politickým prvkem německých států a státoprávním rámcem, který byl významný pro pozdější integraci německých států.¹⁴

1.2. Ústavní poměry v teritoriích Svaté říše římské národa německého

Svatá říše římská sestávala z velkého množství různých státních útvarů, z nichž každý měl odlišné ústavní zřízení. V německých monarchiích měly vedle panovníka důležitou úlohu také zemské stavy. Zemské stavy byly tvořeny privilegovanými vrstvami, které zasedaly v zemském sněmu. Složení zemských stavů se v jednotlivých německých státech mírně odlišovalo, ale obecně mezi ně patřili církevní preláti, šlechta, rytířstvo a zástupci měst. V některých státech nebylo zastoupeno duchovenstvo nebo naopak byli zastoupeni i poddaní obyvatelé, kteří tvořili tzv. čtvrtý stav.¹⁵ Obecně lze říci, že zemské stavy se omezovaly jen na úzké privilegované vrstvy a v žádném případě se nejednalo o zastupitelské orgány v moderním smyslu.¹⁶ Nejdůležitější kompetencí stavů bylo právo povolovat výběr daní. Kromě toho jim příslušely i kompetence v oblasti vojenství a sporů o nástupnictví na trůn. V různých státech však byla oprávnění stavů rozličná a často bývala předmětem politických bojů mezi panovníkem a stavy.

S nástupem absolutismu v 17. a 18. století byla oprávnění stavů v některých státech omezena nebo dokonce zcela zrušena. Absolutismus se v Německu uplatnil výhradně na úrovni jednotlivých států a nikoliv celé říše. Vybudování absolutních monarchií bylo dosaženo jednak postupným omezováním stavovských kompetencí ve vnitřní politice, a jednak posilováním nezávislosti jednotlivých států na císaři a říši v zahraniční politice, což bylo umožněno již v důsledku vestfálského míru z roku 1648.¹⁷ K atributům absolutních monarchií patřily stálé vojsko a nezávislá správa, vykonávaná profesionálními úředníky, kteří byli loajální panovníkovi. Především udržování stálého vojska vyžadovalo velké náklady, což bylo často motivem pro omezování práv stavů při povolování výběru daní.¹⁸ Absolutističtí panovníci se však vedle snahy o omezení vlivu stavů a posílení státní moci snažili rovněž o kodifikaci práva, která přinášela nejenom větší míru právní jistoty, ale též vázanost státní moci zákonem.¹⁹ Nejcharakterističtějším příkladem je Prusko za vlády Friedricha II. Velikého a jeho všeobjímající kodifikace zemského práva do Všeobecného zemského práva pro pruské státy

¹⁴ MÜCKL, S. Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Verfassung, Untergang. *Jura*. 2006, s. 606.

¹⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 50.

¹⁶ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 50.

¹⁷ BÖCKENFÖRDE, E.W. Der westfälische Frieden und das Bündnisrecht der Reichsstände. *Der Staat*. 1969, s. 473.

¹⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 52. Někdy však panovník svůj boj se stavy prohrál a stará oprávnění jim nakonec musel znovu přiznat. Tak tomu bylo např. v Bavorsku v roce 1781 nebo ve Württembersku roku 1770. K tomu srov. WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 193.

¹⁹ WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 190.

(ALR). Pruské právní a justiční reformy přinesly také posílení nezávislosti soudnictví a principu, že nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci.²⁰ V oblasti trestněprávní je významné zrušení tortury v Prusku v roce 1749, po kterém následoval obdobný vývoj i v jiných německých státech. Rovněž byly položeny základy pozdějšího správního soudnictví, když byla v Prusku roku 1782 zakotvena povinnost pro úředníky, kteří rozhodovali právní spory, složit stejnou zkoušku jako soudci.²¹

V církevních teritoriích – říšských arcibiskupstvích, biskupstvích, opatstvích a prelaturách se způsob vlády povětšinou výrazně nelišil od světských teritorií.²² V některých případech byli do čela těchto teritorií voleni opakovaně příslušníci týchž významných rodů, jako tomu bylo např. v Kolíně nad Rýnem, kde mezi lety 1583 až 1761 pocházeli všichni arcibiskupové z bavorského vládnoucího rodu Wittelsbachů. Církevní stavové byli většinou voleni členy příslušné kapituly, vůči které před volbou skládali volební kapitulaci,²³ tedy svůj politický program. Kapitula většinou spolurozhodovala o řadě politických otázek, především v oblasti justice, finanční správy a vojska. S nástupem absolutismu kapituly většinou ztrácely na významu a církevní zeměpáni vládli převážně samostatně obdobně jako zeměpáni ve světských teritoriích.

Říšská města byla přímo podřízena císaři jako nejvyššímu pánu všech měst. V některých případech patřily k teritoriu říšských měst i přilehlé venkovské oblasti, ve kterých ovšem městské právo neplatilo.²⁴ Výkonná moc náležela městské radě a jí volenému starostovi. Členy městské rady se stávali zpravidla příslušníci úzké vrstvy bohatého městského patriciátu. Časté byly konflikty mezi radou, snažící se o vládu v duchu absolutismu, a měšťanstvem, které nad ní chtělo vykonávat politickou kontrolu. V případě vážných konfliktů občas zasáhl i císař, jako tomu bylo opakovaně v první polovině 18. století ve Frankfurtu a v Hamburku.

Malá teritoria jako državy říšských rytířů byla mnohdy tvořena jen několika vsi. Říšští rytíři nebyli podřízeni žádnému zeměpánovi, vybírali vlastní daně a vykonávali samostatně soudní pravomoci

²⁰ Není bez zajímavosti, že velký podporovatel nezávislosti soudnictví pruský král Friedrich II. Veliký neváhal v procesu mlynáře Arnolda sám zrušit soudní rozhodnutí a soudce, kteří se na něm usnesli, dokonce uvěznit. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 63.

²¹ WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 191.

²² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 285.

²³ Roku 1695 však papež Inocenc XII. skládání volebních kapitulací zakázal, což následně potvrdil i císař.

K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 286.

²⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 287.

v méně závažných věcech. Říšští rytíři, jejichž teritoria nebyla zahrnuta do říšských okrsků, se sdružovali do kantonů, které za ně vykonávaly společnou správu a soudnictví.²⁵

2. Německé země na počátku 19. století

2.1. Politický vývoj v německých zemích po francouzské revoluci

2.1.1. Regionální povstání v říši

Francouzská revoluce, která vypukla v Paříži v roce 1789, měla pro další dějiny německých států zásadní význam. Záhy po jejím vypuknutí došlo k povstáním v západních oblastech říše při hranicích s Francií.²⁶ Povstání byla potlačena dotčenými zeměpány a říšskými okrsky, které fungovaly jako vykonavatelé rozhodnutí vydaných na návrh postižených říšských stavů říšským komorním soudem. Již v srpnu roku 1789 vypukla revoluce v říšském biskupství Lutych, která donutila tamního biskupa 27. srpna k útěku. Na návrh lutyšského biskupa nařídil říšský komorní soud správcům příslušného říšského okrsku provést proti povstalcům vojenský zásah, který v prosinci téhož roku provedly pruské a falcké jednotky. Prusko přislíbilo lutyšským revolucionářům řadu ústupků, čímž porušilo svůj mandát k provedení zásahu, vyvolalo odpor řady německých států a muselo své jednotky na jaře roku 1790 z Lutychu opět stáhnout. I když byla lutyšská revoluce nakonec poražena, vyvolala skrytá podpora revolucionářů ze strany Pruska v říši ústavní konflikt, který poukázal na vnitřní rozpory a nejednotu v pohledu na francouzskou revoluci.²⁷ V srpnu roku 1791 se říšský sněm usnesl na tom, že zejména menší říšská města a říšské rytířstvo mají být podrobeny přísnější kontrole ze strany říšských okrsků, protože umožňují šíření tiskovin s revolučními myšlenkami a poskytují útočiště revolucionářům.²⁸ Velkého významu dosáhlo povstání brabantských stavů v rakouském Nizozemí na konci roku 1789, které bylo podporováno Pruskem. Povstání vyvrcholilo vyhlášením odtržení Spojených belgických provincií od Rakouska a od říše 10. ledna 1790. Obnovení předchozích poměrů v rakouském Nizozemí bylo dosaženo až na základě dohody Rakouska a Pruska v Reichenbachu 27. července 1790. Revoluce dále postihla říšské stavy, které byly feudálními pány nad državami v Alsasku. Francouzský zákon ze 4. srpna 1789 totiž zrušil všechna feudální práva a v únoru 1790 začlenil alsaské državy do nově vytvořených departmentů Dolní a Horní Rýn. Alsaskou otázkou se na podnět dotčených stavů zabýval říšský sněm dne 6 srpna 1791. Říšský sněm sice odsoudil francouzský postup a vyzval Francii k obnovení práv říšských stavů nad alsaskými

²⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 53.

²⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 217. K menším povstáním došlo také v Bavorsku, v Sasku a ve Slezsku.

²⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 217.

²⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 217.

državami, ale konkrétní politické kroky ponechal na císaři. Ten sice nabídl Francii jednání o alsaské otázce, k těm ale pro blížící se vojenský střet už nedošlo.²⁹

2.1.2. Koaliční války

Bezprostředním podnětem k válečnému střetnutí mezi revoluční Francií a říší byla pillnitzká deklarace z 27. srpna 1791. V této deklaraci císař Leopold II. a pruský král Friedrich Vilém II. odsoudili revoluční vývoj ve Francii a vyslovili se pro obnovení absolutní vlády krále Ludvíka XVI.³⁰ Na deklaraci reagovala francouzská vláda ultimativním požadavkem na její odvolání. K odvolání pillnitzké deklarace nedošlo, a tak Francie 20. srpna 1792 vyhlásila válku Rakousku. Prusko se záhy přidalo na stranu Rakouska, a tím začala tzv. první koaliční válka. Výzvy obou spojenců, aby se do války zapojila celá říše, zůstaly říšským sněmem zpočátku nevyslyšeny. Válka dopadla vítězně pro Francii, která obsadila říšská území podél Rýna. V Mohuči byla dokonce mezi březnem a červencem 1793 za podpory Francie vyhlášena republika. Mohučští revolucionáři zorganizovali volby do rýnského národního konventu, který 17. března 1793 vyhlásil nezávislost, odtržení od říše, zrušení všech feudálních práv a následně dokonce připojení k Francii.³¹ V reakci na to rozhodl říšský sněm o vstupu celé říše do války proti Francii.³² Spory Rakouska a Pruska vedly k tomu, že Prusko uzavřelo s Francií separátní mír v Basileji 5. dubna 1795. Takový postup byl v rozporu s říšským právem, neboť válka proti Francii byla válkou celé říše.³³ Prusko v mírových podmínkách souhlasilo s obsazením svých území na levém břehu Rýna francouzskými jednotkami, pokud za ně získá jako náhradu území na pravém břehu. To bylo dále konkretizováno v tajné dohodě v srpnu roku 1796 v Berlíně, která počítala se sekularizací církevních teritorií na pravém břehu Rýna a s jejich připojením k Prusku.³⁴ Separátní mír s Francií později uzavřely v rozporu s říšským právem i Sasko, Bavorsko, Württembersko a Bádensko, rovněž za podmínky odškodnění za územní ztráty na levém břehu Rýna na úkor církevních teritorií na pravém břehu. Rozpor mezi říšskými stavy a císařem byl tedy evidentní. 17. října 1797 došlo k uzavření mírové smlouvy mezi Rakouskem a Francií v Campo Formio, která počítala s odstoupením všech říšských území na levém břehu Rýna Francii a s odškodněním tímto postižených říšských stavů sekularizací teritorií na pravém břehu.

²⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 219.

³⁰ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I, Reform und Restauration, 1789 bis 1830. Revidierter Nachdruck der 2. verb. Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 23.

³¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Revidierter Nachdruck der 2. verb. Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 27.

³² KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ*. 2003, s. 175.

³³ KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ*. 2003, s. 175.

³⁴ MÜCKL, S. Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Verfassung, Untergang. *Jura*. 2006, s. 607.

Francie si navíc vyhradila právo o tomto odškodnění spolurozhodovat.³⁵ Císař tak souhlasil s odstoupením říšského území cizí mocnosti a s připojením území jedněch říšských stavů k území jiných říšských stavů, to vše za spolurozhodování zahraniční mocnosti – Francie.

Druhá koaliční válka mezi lety 1799 až 1801 skončila opět vítězstvím Francie a mírová dohoda z Lunéville potvrdila ujednání z Campo Formio. Mírové podmínky byly schváleny říšským sněmem a staly se tak součástí říšské ústavy. Podle některých autorů jsou právě ujednání v těchto mírových smlouvách počátkem konce Svaté říše římské.³⁶ Šlo o flagrantní porušení stávající říšské ústavy a „převálcování“ principů, na kterých byla říše založena.

2.2. Závěrečné usnesení říšské deputace

Mírová smlouva z Lunéville sama nestanovila konkrétní podobu odškodnění říšských stavů za územní ztráty. Ta měla být předmětem dalšího jednání. Detaily sekularizace a mediatizace byly předem projednány mezi Francií a Ruskem jako předními evropskými mocnostmi. S mírnými změnami odpovídal této dohodě i finální návrh říšské deputace, která byla složena z osmi říšských stavů zvolených říšským sněmem.³⁷ Deputace se usnesla na finálním návrhu 25. února 1803, následně byl návrh schválen říšským sněmem 24. března 1803 a podepsán císařem 27. dubna 1803. Základem odškodnění říšských stavů byla sekularizace (tj. zesvětštění stávajících církevních a řádových teritorií a jejich připojení k teritoriím světských říšských stavů) a mediatizace (tj. odstranění teritoriální svrchovanosti malých světských území a jejich připojení k sousedním větším teritoriím).³⁸

Sekularizace postihla všechny říšské církevní stavy. Konkrétně se jednalo o 19 biskupství, 44 opatství, dále o kláštery, prelatury a řády.³⁹ Pro dosavadního arcibiskupa mohučského, který ze své funkce působil jako říšský arcikancléř, bylo nově vytvořeno arcibiskupství řezensko-aschaffenburgské s kurfiřtskou hodností. Kromě toho se sekularizace dále vyhnula řádu německých rytířů a řádu maltézských rytířů pro jejich vojenské zásluhy.⁴⁰ Sekularizace měla význam také pro složení říšského sněmu. V knížecí radě, jejíž složení a příslušný počet hlasů jednotlivých členů bylo stanoveno v § 32, získali většinu protestanté.⁴¹ Změny se dotkly i složení kolegia kurfiřtů stanoveného v § 31. Nově se kurfiřty staly vévoda württemberský, markrabě bádenský, lankrabě

³⁵ SCHROEDER, K.P. Mythos, Wirklichkeit und Vision: Die Geschichte vom langen Leben und Sterben des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation. *JuS*. 2006, s. 578.

³⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 40.

³⁷ KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ*. 2003, s. 176.

³⁸ MÜCKL, S. Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Verfassung, Untergang. *Jura*. 2006, s. 608.

³⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 225.

⁴⁰ KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ*. 2003, s. 177.

⁴¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 225.

hesenský a arcivévoda salcburský. Naopak z kolegia vypadli tři dosavadní duchovní kurfiřti a místo nich přibyl jen arcibiskup řezensko-aschaffenburgský.⁴² Se změnami složení knížecí rady a kolegia kurfiřtů se zdráhal císař vyslovit souhlas, a tak Závěrečné usnesení říšské deputace, přestože bylo jako celek schváleno říšským sněmem, nabylo platnosti bez nich.⁴³ Sekularizace otevírala dále světským zeměpánům cestu k nabytí církevního majetku, který se nalézal v jejich teritoriu. Šlo podle § 34 o majetek duchovních říšských stavů, kapitul a jejich hodnostářů a dále podle § 35 o majetek opatství, klášterů a církevních nadací a to jak v sekularizovaných, tak i ve stávajících vlastních teritoriích světských stavů.⁴⁴ Ustanovení § 35 se týkalo i protestantských církví.⁴⁵ Přitom bylo výslovně dovoleno použít takto nabytý majetek i ke stabilizaci financí jeho nabyvatelů. Závěrečné usnesení říšské deputace pamatuje v § 77 a následujících i na přechod dluhů sekularizovaných teritorií a v § 35 a v § 47 též na majetkové zabezpečení sekularizovaných duchovních stavů. Zvláště zajímavá jsou rovněž ustanovení § 60 a § 63, která sice zaručují zachování stávajících politických a náboženských zřízení sekularizovaných území, umožňují ale novým vládcům tyto poměry revidovat zejména pokud jde o civilní a vojenskou správu.

Mediatizace znamenala přísně vzato územní anexi menších říšských teritorií. Postihla všechna říšská města (celkem 41) s výjimkou Brém, Hamburku, Lübecku, Frankfurtu, Augsburgu a Norimberku.⁴⁶ V § 27 bylo stanoveno, že mediatizovaná města mají, pokud jde o jejich municipální zřízení a vlastnická práva, požívat stejná práva jako nejvíce privilegovaná města v dosavadních teritoriích příslušných stavů.

Územní zisky Pruska, Bádenska, Bavorska a Württemberska, které z mediatizace a sekularizace nejvíce profitovaly, významně převýšily jejich územní ztráty na levém břehu Rýna.⁴⁷ O ústavnosti sekularizace a mediatizace existují značné pochyby, Závěrečné usnesení říšské deputace bylo s největší pravděpodobností v rozporu s říšskou ústavou a s vestfálským mírem. Zrušení územní svrchovanosti říšských stavů bylo totiž podle práva možné pouze s jejich souhlasem, nebo pokud závažným způsobem porušily říšskou ústavu.⁴⁸ Faktem však zůstává, že přes snahu zpochybnit jeho ústavnost (zejména ze strany katolické církve) se Závěrečné usnesení říšské deputace prosadilo.

⁴² KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ.* 2003, s. 178. Pět kurfiřtů bylo tedy katolických a pět evangelických.

⁴³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar.* Berlin: Springer, 2008, s. 226.

⁴⁴ KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ.* 2003, s. 177.

⁴⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte.* München: Beck, 2010, s. 81.

⁴⁶ SCHROEDER, K. P. Mythos, Wirklichkeit und Vision: Die Geschichte vom langen Leben und Sterben des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation. *JuS.* 2006, s. 579. Všechna zachovaná říšská města byla převážně protestantská.

⁴⁷ KRINGS, G. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *JZ.* 2003, s. 178.

⁴⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar.* Berlin: Springer, 2008, s. 227.

Tento v říšských dějinách bezprecedentní právní dokument zpochybnil stabilitu a důvěru v říšskou ústavu a předznamenal konec říše samotné.

Ač to Závěrečné usnesení říšské deputace výslovně nepředpokládalo, došlo již od podzimu roku 1803 k mediatizaci držav říšských rytířů ve prospěch sousedních teritorií říšských stavů. Říšské stavy připojovaly přilehlé državy rytířů s argumentací, že je tím chrání před teritoriální expanzí jiných stavů nebo že chtějí zajistit svou územní výsost nad dotčenými územími pro případ, že se říšské stavy později dohodnou na dalších mediatizacích. Císař sice prohlásil takové počínání za protiprávní, nemohl mu ovšem již nijak zabránit. Říšské právo již přestávalo být respektováno a pozbývalo na vykonatelnosti.⁴⁹

2.3. Konec Svaté říše římské

Třetí koaliční válka, která vypukla v roce 1805, ukázala, jak hluboká byla nesoudržnost formálně stále ještě existující říše. Proti koalici Rakouska, Ruska a Velké Británie bojovaly totiž po boku Francie říšské stavy – Bavorsko, Bádensko a Württembersko. Říšské právo přitom zakazovalo stavům vstoupit do války proti císaři. Po francouzském vítězství v bitvě u Slavkova byl císař nucen přistoupit na francouzské mírové podmínky, které byly stvrzeny v prešpurském míru z 26. prosince 1805. Mírové podmínky zahrnovaly povýšení Bavorska a Württemberska na království. Bádensku, Württembersku a Bavorsku byla přiznána plná suverenita, přičemž měly zůstat členy „německé konfederace“.⁵⁰ 15. prosince 1805 uzavřela Francie rovněž schönbrunnskou smlouvu s Pruskem, ve které Francie za odstoupení některých území souhlasila s tím, aby Prusko anektovalo Hannoversko. Šlo opět o zásadní porušení říšského práva, neboť Hannoversko bylo říšským stavem, dokonce kurfiřtstvím.

Francie ve snaze o rozbití Svaté říše římské iniciovala vznik Rýnského spolku, do kterého vstoupilo zprvu 16 německých států včetně Bavorska, Bádenska, Württemberska a Hesenska – Darmstadtu. Později ke spolku přistoupilo dalších 23 německých teritorií.⁵¹ 12. července 1806 podepsali zástupci 16 německých států a Francie v Paříži Rýnská spolková akta. Podle článku 1 tohoto dokumentu všech 16 států vystoupilo natrvalo ze svazku Svaté říše římské. Článek 3 stanovil, že vystoupení dotčených států z říše má být do 1. srpna oznámeno říšskému sněmu, což se také skutečně stalo. Téhož dne oznámil francouzský velvyslanec říšskému sněmu v Řezně, že Francie

⁴⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 228.

⁵⁰ Text prešpurského míru nehovoří již vůbec o Svaté říši římské. K tomu srov. MÜCKL, S. *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Verfassung, Untergang*. Jura. 2006, s. 608.

⁵¹ Motivací spolkových států byl mimo jiné i francouzský souhlas s dalšími mediatizacemi menších sousedních teritorií. K tomu srov. MUßGNUNG, R. *Der Rheinbund*. *Der Staat*. 2007, s. 256.

považuje nadále za nemožné uznávat říšskou ústavu a mezinárodněprávní subjektivitu říše. Francie dále požadovala, aby se císař František zřekl římské císařské koruny nejpozději do 10. srpna. Císař skutečně 6. srpna prohlásil, že skládá císařský úřad, který považuje nadále za „vyhaslý“, zprošťuje všechny říšské stavy, říšské instituce a úřednictvo jejich povinností k říši a že habsburské země z říše vystupují.⁵² Císař si ponechal titul „císař Rakouska“, který přijal již roku 1804. Z pohledu říšské ústavy neznamenalabdikace císaře rozpuštění celé říše. K zániku říše podle převažujícího mínění právních historiků mohlo dojít jen na základě společného rozhodnutí říšských institucí a jednotlivých stavů a nikoliv jednostranným prohlášením císaře.⁵³ I mnohými současníky bylo císařské prohlášení považováno za ústavně nepřijatelné a neúčinné, proto bylo po skončení napoleonských válek o obnovení říše vážně uvažováno. Převažující mínění má za to, že až zřeknutí se znovuoobnovení říše na Vídeňském kongresu právně stvrdilo její faktický zánik.⁵⁴

2.4. Rýnský spolek a jeho ústavní zřízení

Rýnský spolek bylo sdružení německých států pod protektorátem císaře Francouzů, jak stanovil článek 12 Rýnských spolkových akt, ve francouzském jazyce sepsané ústavě rýnského spolku.⁵⁵ Spolkový sněm se podle článku 6 skládal z rady králů a z knížecí rady, jeho sídlem měl být Frankfurt nad Mohanem. Předsedou spolkového sněmu měl být podle čl. 10 kníže-primas.⁵⁶ Francouzský vliv se projevoval i v tom, že protektorovi spolku bylo v čl. 12 vyhrazeno jmenování nástupce knížete-primase jako předsedy sněmu. Návrh základního statutu spolku, který měl určit další podrobnosti, měl podle čl. 11 předložit sněmu ke schválení kníže-primas. K tomu však nikdy nedošlo a ani spolkový sněm nikdy nezasedl. Podle čl. 4 požívaly všechny členské státy plnou suverenitu, ve skutečnosti ale stály pod silným vlivem Francie. Jejich suverenita se tak spíše vztahovala jen na v čl. 26 výslovně vyjmenované oblasti jako zákonodárství, soudnictví, daně, policii a odvody do vojska.⁵⁷ V zahraniční politice členské státy plně podléhaly Francii, což stvrzoval i čl. 35, podle kterého každá válka, kterou by vedla Francie, spolek nebo některý jeho člen, je válkou společnou. Článek 38 pak přesně stanovil velikost kontingentů, které měly spolkové státy v případě války poskytnout. To vše poukazuje na skutečnost, že Rýnský spolek sloužil více vojensko-politickým zájmům Francie než

⁵² HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Revidierter Nachdruck der 2. verb. Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 71.

⁵³ MÜCKL, S. *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Verfassung, Untergang*. Jura. 2006, s. 609.

⁵⁴ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 89.

⁵⁵ Ne všechny členské státy ležely v Porýní, ale všechny ležely východně od Rýna, a tedy potažmo na jeho pravém břehu.

⁵⁶ arcibiskup a dosavadní kurfiřt řezensko-aschaffenburgský.

⁵⁷ Článek 26 zmiňuje pouze odvody do vojska, nepřiznává státům právo na samostatné vedení války, o kterém měl rozhodovat jen protektor. K tomu srov. MUßGNUNG, R. *Der Rheinbund*. *Der Staat*. 2007. str. 266.

svým vlastním členům.⁵⁸ Mezi lety 1806 až 1808 přistoupilo ke spolu dalších 23 německých států.⁵⁹ Tím spolek zahrnoval skoro všechny německé státy s výjimkou Rakouska a Pruska, tedy celé tzv. třetí Německo.⁶⁰

Nově nabytá plná vnitřní suverenita otvírala spolkovým státům prostor pro zásadní správní reformy, které vedly k oslabení postavení zemských stavů. Tak například ve Württembersku platila do roku 1806 stará stavovská ústava, která dávala zemskému sněmu rozsáhlá spolurozhodovací práva, jichž hojně využíval k znemožnění snahy württemberských panovníků o reformy správy, justice nebo daní. Teprve vystoupení Württemberska z říše umožnilo králi Friedrichovi začít s dlouho zamýšlenými reformami. Po Napoleonově porážce a zániku Rýnského spolku se nicméně zemské stavy vehementně snažily o návrat ke starým poměrům. To znemožnilo Friedrichovy plány na přijetí nové ústavy v roce 1816 a vedlo k přiznání volebního práva v mediatizovaných územích a přetvoření zemského sněmu ze stavovského v zastupitelský orgán, což teprve umožnilo přijetí ústavy v roce 1819.⁶¹ V Bavorsku probíhaly rozsáhlé správní reformy pod vedením hraběte Montgelase, které zavedly novou centralizovanou státní správu, rovnost před zákonem a odstranily stavovská daňová a jiná privilegia.⁶² Montgelas navrhl a prosadil i důležité justiční reformy, které zavedly nezávislost soudů a soudců, které nebylo možné proti jejich vůli odvolat, a oddělily státní správu a soudnictví.⁶³ Rýnská spolková akta v čl. 25 významně zasáhla do vrchnostenských práv šlechty, když umožnila spolkovým státům nahradit pozemkovou vrchnost vlastní správou. Článek 26 přiznávající státům plnou vnitřní suverenitu pak přinesl odstranění stavovských spolurozhodovacích práv v zákonodárství a v daňových věcech.⁶⁴ Francouzský vliv se projevil v inspiraci centralisticky pojatou francouzskou správou, kterou se některé spolkové státy snažily zavést a oslabit tak postavení zemských stavů.⁶⁵ To bylo v řadě případů motivováno i potřebou sjednotit správu teritorií, která se mnohdy podstatně zvětšila o mediatizovaná území. Stejně významné bylo přejímání francouzského soukromého práva. Napoleonskou kodifikaci soukromého práva přejaly velkovévodství Berg a Frankfurt, království Vestfálsko a dále Bádensko a Anhaltsko – Köthensko.⁶⁶ Na idejích rovnosti

⁵⁸ MUßGNUNG, R. Der Rheinbund. *Der Staat*. 2007, s. 255.

⁵⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 290.

⁶⁰ MUßGNUNG, R. Der Rheinbund. *Der Staat*. 2007, s. 250.

⁶¹ MUßGNUNG, R. Der Rheinbund. *Der Staat*. 2007, s. 265.

⁶² WEIS, E. Maximilian Graf von Montgelas (1759-1838) – Jurist, Diplomat, Reformer. *Jus*. 2009, s. 772.

⁶³ WEIS, E. Maximilian Graf von Montgelas (1759-1838) – Jurist, Diplomat, Reformer. *Jus*. 2009, s. 774. Oddělení správy od soudnictví ovšem nebylo důsledné, neboť na nejnižší úrovni zůstával výkon soudní pravomoci u správních orgánů, což bylo způsobeno vysokými náklady.

⁶⁴ MUßGNUNG, R. Der Rheinbund. *Der Staat*. 2007, s. 266.

⁶⁵ Nejdůsledněji byla francouzská správa převzata v Anhaltsku-Köthensku, kde bylo převzato územní členění na departmenty v čele s prefekty a podprefekty. K tomu srov. MUßGNUNG, R. Der Rheinbund. *Der Staat*. 2007, s. 267.

⁶⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 291.

před zákonem, ochrany vlastnictví a osobní svobody založený Code civil tak umožnil v těchto zemích odstranění stavovských a feudálních práv a nevolnictví. 15. listopadu 1807 byla po francouzském vzoru vydána ústava vestfálského království, která byla předlohou pro bavorskou ústavu z 1. května 1808 a pro anhaltsko-köthenskou ústavu z 28. prosince 1810. Právě vestfálská ústava bývá označována za první moderní ústavu v Německu.⁶⁷ Nebyla totiž založena na stavovském principu, nýbrž na principu národním a zastupitelském. Členové zákonodárského sboru již nebyli zástupci svého stavu, ale zástupci lidu. V ústavě se objevil i princip ministerské odpovědnosti. I když většina těchto ústav byla po zániku Rýnského spolku zrušena, měly tyto ústavy význam pro další vývoj německého konstitucionalismu.

Rýnský spolek trval jen něco málo přes sedm let. Po porážce Francie v bitvě u Lipska roku 1813 uzavřely vítězné státy 21. října 1813 dohodu, která zaručovala zachování územní celistvosti a samostatnosti spolkovým státům, které z Rýnského spolku vystoupí a přidají se na jejich stranu. Ve světle nevyhnutelnosti Napoleonovy definitivní porážky této možnosti spolkové státy ve své většině využily. Hodnocení Rýnského spolku v německých právních dějinách bylo v minulosti spíše negativní, neboť byl zdůrazňován jeho význam pro zánik říše a podíl na válečném úsilí Francie. Dnes bývá naopak vyzdvihován jeho přínos pro realizaci správních reforem, které byly nezbytné pro překonání feudalismu a přechod k modernímu státu. Rýnský konstitucionalismus měl pak význam pro tvorbu ústav předbřeznového období.⁶⁸

2.5. Stein-Hardenbergovy reformy v Prusku

2.5.1. Politické okolnosti

Po porážce Pruska v bitvě u Jeny a Auerstedtu 14. října 1806 bylo Prusko nuceno přistoupit na tvrdé podmínky tilžského míru, na jehož základě ztratilo více než polovinu svého území a obyvatelstva.⁶⁹ Ve snaze zmírnit dopad katastrofální porážky a zajistit si podporu obyvatelstva souhlasil král Friedrich Vilém III. s modernizací státu prostřednictvím rozsáhlých reforem. Pruské reformy jsou spojeny se jmény dvou státníků – Karla svobodného pána von Steina a Karla Augusta knížete von Hardenberga. Stein byl od roku 1804 ministrem pro cla, daně, manufaktury a obchod.⁷⁰ Ve svých publikovaných spisech se zabýval různými možnostmi, jak reformovat organizaci výkonu

U vestfálského království a velkovévodství Frankfurt a Berg se jednalo o Napoleonem nově vytvořené státy, které po napoleonských válkách opět zanikly.

⁶⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 87.

⁶⁸ MUßGNUNG, R. *Der Rheinbund. Der Staat*. 2007, s. 267.

⁶⁹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 92. Prusko muselo odstoupit všechna území na západ od Labe a všechna dříve polská území. Muselo rovněž nahradit Francii válečné škody ve výši 120 milionů franků.

⁷⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 303.

státní moci v Prusku. Jeho konflikty s konzervativní částí pruské šlechty vedly sice v lednu 1807 k jeho propuštění, již 4. října téhož roku byl ale králem opět povolán jako ministr „příslušný k vedení všech civilních záležitostí Pruska“. Ačkoliv musel Stein 24. listopadu 1808 svůj úřad opustit, podařilo se mu za tuto krátkou dobu zahájit zásadní reformy.⁷¹ Karl August von Hardenberg byl pruským ministrem zahraničí a od roku 1810 pruským státním kancléřem. Hardenbergovi se podařilo Steinem započaté reformy dokončit.

V daňovém ediktu z 27. října 1810 přislíbil pruský král vydat ústavu a zřídit celonárodní zastupitelský sbor i zastupitelské sbory na provinciální úrovni. Tento svůj slib zopakoval král po skončení napoleonských válek v nařízení o zastoupení lidu z 22. května 1815. Ačkoliv bylo nařízení vnímáno jako závazný vládní program, nebyl přislíb ústavy pro odpor konzervativních politických sil dodržen.⁷²

2.5.2. Reforma pozemkového vlastnictví a poměrů poddanského obyvatelstva

První z reforem byl „Edikt o ulehčení držby a užívání pozemkového vlastnictví a o osobních poměrech venkovského obyvatelstva“ z 9. října 1807. Edikt zrušil dědičné poddanství venkovského obyvatelstva, zaručil mu osobní svobodu a právo nabývat vlastnictví nemovitých věcí.⁷³ Pro část poddaných nastala změna již od vyhlášení ediktu, pro zbytek pak od 11. listopadu 1810, jak stanovil § 12. Kromě toho bylo šlechtě v § 2 dovoleno vykonávat povolání, která byla doposud vyhrazena měšťanům, a naopak nešlechtici směli podle § 1 nově nabývat půdu, kterou doposud směla nabývat jen šlechta. Nicméně zůstala zachována patrimonální soudní pravomoc, policejní práva a služebnosti, která byla s vlastnictvím půdy spojena. Tato oprávnění přecházela při převodu na nabyvatele pozemků a byla zrušena až roku 1848 (patrimonální soudnictví) a 1872 (policejní pravomoc).⁷⁴ Další edikt z 14. září 1811 dal venkovskému obyvatelstvu možnost získat do vlastnictví pozemky a jiné nemovité věci, na kterých hospodařilo. Noví vlastníci museli ovšem odstoupit část pozemků dosavadní vrchnosti.⁷⁵ Tyto reformy byly důležitým krokem na přechodu od stavovského

⁷¹ Důvodem Steinova odchodu byl především tlak Napoleona, který v něm spatřoval nebezpečného reformátora. V armádním rozkaze z 16. prosince 1808 jej dokonce označil za nepřítele Francie a Rýnského spolku. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 303.

⁷² HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 304.

⁷³ BURG, P. Freiherr vom Stein – europäische und nationale Aspekte der Reform von Staat und Gesellschaft zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *VerwArch*. 1995, s. 506.

⁷⁴ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 96.

⁷⁵ Šlo přitom o třetinu až polovinu pozemků, na kterých doposud hospodařili. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 97.

k občanskému státu. Zrušení poddanství mělo ale za důsledek i ztrátu ochrany, kterou poddaní od své vrchnosti požívali.⁷⁶

2.5.3. Reforma územní samosprávy

Základem reformy územní samosprávy byl městský řád z 19. listopadu 1808. Hlavním smyslem této reformy bylo obnovit městskou samosprávu, která byla v období absolutismu výrazně potlačena, a zapojit do jejího řízení vzdělané měšťanské vrstvy.⁷⁷ Městský řád počítal s tím, že města budou mít dva hlavní orgány – zastupitelstvo a magistrát. Zastupitelstvo se skládalo ze zástupců občanů vzešlých z voleb. Magistrát se naproti tomu skládal ze starosty a dalších placených i neplacených členů. Magistrát byl volen zastupitelstvem a fungoval jako výkonný orgán. Byl vázán rozhodnutími zastupitelstva, kterému příslušelo rozhodovat o všech věcech týkajících se samosprávy. Města byla podřízena státnímu dozoru, který zahrnoval také povolování městských statutů.⁷⁸ Městský řád rozlišoval v § 14 mezi měšťany, kteří byli držiteli městského práva, a těmi, kteří jej neměli. Získání městského práva bylo možné za podmínek stanovených v § 17.⁷⁹ Zrušeno bylo dřívější rozlišování kategorií měšťanů na „maloměšťany a velkoměšťany“. Volební právo bylo značně nerovné. Vztahovalo se podle § 74 na všechny mužské občany města, kteří buď vlastnili ve městě nemovitý majetek, nebo měli roční příjem ve výši alespoň 150 říšských tolarů. Alespoň dvě třetiny členů zastupitelstva museli podle § 85 vlastnit ve městě nemovité věci.

2.5.4. Reforma centrální a provinční správy

Na základě nařízení z 24. listopadu 1808, které bylo novelizováno 16. prosince téhož roku, byl odstraněn starý kabinetní systém a místo něj bylo zřízeno státní ministerstvo jako kolegiální orgán sestávající z pěti rezortů: vnitra, financí, zahraničí, spravedlnosti a války. Roku 1816 byl dále zřízen rezort policie a roku 1817 rezort kultury. Starý kabinetní systém vlády se vyznačoval tím, že král vládl bez prostřednictví svých ministrů na základě doporučení kabinetních radů, tedy svých osobních důvěrníků bez jasně definované příslušnosti a odpovědnosti.⁸⁰ Ministerské rezorty byly nově koncipované jako centrální úřady s příslušností pro území celého Pruska. Nově byla všechna královská rozhodnutí kontrasignována příslušným ministrem, který byl za svůj rezort odpovědný přímo panovníkovi.⁸¹ Právě ministerská odpovědnost představuje významný pokrok v ústavním

⁷⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 189.

⁷⁷ BURG, P. Freiherr vom Stein – europäische und nationale Aspekte der Reform von Staat und Gesellschaft zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *VerwArch*. 1995, s. 503.

⁷⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 106.

⁷⁹ Vyžadována byla bezúhonnost a usazení se ve městě.

⁸⁰ NEUGEBAUER, W. Monarchisches Kabinett und geheimer Rat. *Der Staat*. 1994, s. 513.

⁸¹ BURG, P. Freiherr vom Stein – europäische und nationale Aspekte der Reform von Staat und Gesellschaft zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *VerwArch*. 1995, s. 499.

vývoji. Z odpovědnosti ministra panovníkovi se později vyvinula odpovědnost ministra vůči parlamentu.⁸² Roku 1810 byl zřízen úřad státního kancléře, který předsedal později zřízené státní radě. Státní kancléř byl představeným ministrů a rozhodoval o věcech, které se týkaly více rezortů. Příslušel mu také vrchní dozor a správní kontrola a to, jak zdůrazňoval příslušný edikt, bez výjimky. Silné postavení státního kancléře bylo prosazeno Hardenbergem, který kromě úřadu kancléře zastával i úřady ministrů financí a vnitra. Oproti Steinově vizi kolegiality ministrů prosazoval Hardenberg hierarchický princip, podle kterého kancléř nebyl pouze „primus inter pares“, ale nadřízeným ministrů.⁸³ Ačkoliv se Prusko po Hardenbergově smrti v roce 1822 vrátilo k principu kolegiality ministrů, zapustila idea silného kancléře, který určuje základní směřování vládní politiky, v Prusku a později v Německu silné kořeny.⁸⁴

Na provinciální úrovni byla striktně oddělena správa a soudnictví. Soudní kolegia, která se doposud označovala jako „vlády“, byla nově pojmenována jako vrchní zemské soudy.⁸⁵ Ty vykonávaly pouze soudnictví. Provinční správu financí a vnitřních věcí vykonávaly místní vlády, které měly jednat ve věcech spadajících do jejich příslušnosti samostatně bez nutnosti žádat o dovolení centrální ministerstva. Vždy více místním vládám byl nadřazen vrchní prezident jako zmocněnec centrální vlády.⁸⁶

2.5.5. Zrovnoprávnění židovského obyvatelstva

Edikt o občanských poměrech Židů v Prusku z 11. března 1812 stanovil, že na všechny židovské obyvatele se má pohlížet jako na pruské občany se všemi příslušnými právy a povinnostmi. Edikt dále odstranil dosavadní omezení týkající se výkonu některých profesí nebo místa pobytu, stejně jako zvláštní daně a odvody. Zachován ovšem zůstal zákaz smíšených manželství a přístup k některým veřejným úřadům.⁸⁷

2.5.6. Ostatní reformy

Z dalších reforem je významná reforma hospodářského a živnostenského práva, která v říjnu roku 1810 umožnila volný přístup k živnostenskému podnikání a zrušila stará cechovní omezení. Nově

⁸² HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1960, s. 150.

⁸³ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 104.

⁸⁴ Dnes je postavení kancléře v SRN vyjádřeno jeho kompetencí určovat základní rysy vládní politiky (Richtlinienkompetenz) v čl. 65 ústavy SRN.

⁸⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 306. Jedinou výjimkou bylo označení königsberského soudu jako „tribunál“ a dodnes používané označení berlínského vrchního zemského soudu jako „komorní soud“.

⁸⁶ BURG, P. Freiherr vom Stein – europäische und nationale Aspekte der Reform von Staat und Gesellschaft zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *VerwArch*. 1995, s. 502.

⁸⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 101.

stačilo k výkonu živnosti získat živnostenský list a uhradit příslušný poplatek. Rovněž bylo dovoleno vykonávat více živností.⁸⁸ Další reformy se týkaly vojska, kde byl umožněn i nešlechticům přístup k důstojnickým hodnostem a zavedena všeobecná branná povinnost. V roce 1810 byl vydán daňový edikt, který odstranil stavovské rozdíly při vyměřování daňové povinnosti a zavedl všeobecné spotřební, živnostenské a kolkové daně. V roce 1812 k nim přibyla ještě všeobecná majetková daň.⁸⁹ V oblasti školství proběhla řada reforem pod vedení Alexandra von Humboldta.⁹⁰

3. Doba předbřeznová

3.1. Německý spolek

3.1.1. Vznik Německého spolku

O uspořádání Evropy po skončení napoleonských válek jednal od 18. září 1814 do 9. června 1815 vídeňský kongres. Mimo jiné se kongres zabýval i řešením německé otázky. Na stole byla celá řada návrhů a řešení od obnovy Svaté říše římské, přes federaci po volný svazek německých států.⁹¹ Zatímco liberálně smýšlející obyvatelstvo německých zemí toužilo převážně po sjednocení německých států do jednoho státního celku, narážela tato představa na nevoli evropských mocností i německých států, které nebyly většinou ochotné vzdát se získané suverenity. Nakonec se německé státy, na základě rakouským kancléřem knížetem Metternichem předloženého a mezi Pruskem a Rakouskem předem projednaného návrhu, dohodly na zřízení Německého spolku, který byl spíše volným svazkem států. K podpisu Německých spolkových akt, základního dokumentu spolku, 39 států došlo 10. června 1815. Po přistoupení Bádenska a Württemberska 1. září 1815 měl spolek 41 členských států⁹² a jeho území odpovídalo území Svaté říše římské.⁹³ Díky personálním uniím tří spolkových států s Velkou Británií, Dánskem a Nizozemskem byli se spolkem spojeni i tři zahraniční panovníci.

⁸⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 98.

⁸⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 307.

⁹⁰ BURG, P. Freiherr vom Stein – europäische und nationale Aspekte der Reform von Staat und Gesellschaft zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *VerwArch*. 1995, s. 508.

⁹¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 315.

⁹² Později díky slučování států klesl počet členských států na 34. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 116.

⁹³ To bylo zdůrazněno i tím, že Prusko a Rakousko náleželo ke spolku pouze těmi částmi svého území, které byly dříve součástí říše. Tento fakt znamenal, že případný útok na území nezahrnutá do spolku neznamenal povinnost členských států k solidární obraně podle čl. 39 WSA. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 331.

3.1.2. Ústavní zřízení Německého spolku

3.1.2.1. Právní základ a povaha Německého spolku

Základním dokumentem spolku byla Německá spolková akta o pouhých 20 člancích. Německá spolková akta tvořila jednu ze 17 příloh Vídeňských kongresových akt, závěrečného dokumentu vídeňského kongresu, což jim díky podpisu garančních mocností mělo propůjčit větší mezinárodněprávní váhu.⁹⁴ Podrobnější ustanovení pak obsahují Vídeňská závěrečná akta z 15. května 1820, která byla jednomyslně přijata spolkovým shromážděním. Tento dokument o 65 člancích konkretizuje především institucionální strukturu a kompetence spolku.

Pokud jde o právní charakter spolku, jednalo se spíše o volný svazek států. Článek 1 Německých spolkových akt (dále DBA) hovoří výslovně o suverénních státech. Přeměnu spolku ve federaci zapovídá ostatně i článek 4 Vídeňských závěrečných akt (dále WSA), který zapovídá spolkovému shromáždění přijímat taková usnesení, která by měnila charakter spolku nebo byla v rozporu s jeho účelem.⁹⁵ Podle čl. 5 WSA je spolek nerozlučitelný a žádnému členskému státu nepřísluší právo z něj vystoupit. Článek 2 DBA stanoví jako účel spolku zachování vnitřní a vnější bezpečnosti Německa a nezávislosti a neporušitelnosti jednotlivých německých států. Tento článek byl vnímán jako norma stanovící obecně věcnou působnost spolku.⁹⁶ Nehledě na to ovšem čl. 6 DBA předpokládal také přijímání všeobecně prospěšných nařízení jiného druhu, pro které bylo nutné v plénu získat dvoutřetinovou většinu. V návaznosti na to pak čl. 64 WSA stanovil, že tato nařízení, která fakticky rozšiřovala věcnou působnost spolku, se mají přijímat jednomyslně a na bázi dobrovolnosti. Příkladem takto přijatých nařízení byly všeobecný německý směnečný řád z roku 1848 a všeobecný německý obchodní zákoník z roku 1861.⁹⁷ Právní předpisy přijaté spolkem byly pro členské státy závazné, vyžadovaly ovšem zvláštní vyhlášení v jednotlivých členských státech.⁹⁸

3.1.2.2. Spolkové shromáždění

Spolkové shromáždění bylo jediným stálým orgánem spolku, jeho sídlem byl Frankfurt nad Mohanem. Podle článku 4 DBA mu příslušelo zajišťovat všechny záležitosti spolku a podle čl. 17 WSA bylo dokonce oprávněno k závaznému výkladu základních spolkových dokumentů. Předsedou

⁹⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 328. Prvních 11 článků bylo dokonce do znění vídeňských kongresových akt výslovně převzato.

⁹⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 330.

⁹⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 328.

⁹⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 117. Všeobecný německý směnečný řád byl ovšem následně ještě přijat jako říšský zákon národním shromážděním.

⁹⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 116.

shromáždění byl podle čl. 5 DBA rakouský vyslanec, jehož hlas byl rozhodující v případě rovnosti hlasů v užší radě. Většinou zasedalo spolkové shromáždění jako tzv. užší rada, ve které měly členské státy dohromady 17 hlasů.⁹⁹ Příslušnost pléna byla stanovena v člancích 6 a 7 DBA a v článku 12 WSA. Plénu příslušely hlavně změny základních spolkových dokumentů, zřizování stálých orgánů a zařízení, vyhlášení války a sjednání míru nebo přijetí nových členů. V pochybnostech o tom, které otázky přísluší plénu, měla podle čl. 7 rozhodnout užší rada. V plénu měl každý stát odlišný počet hlasů podle své velikosti.¹⁰⁰ Pro přijetí návrhu v plénu bylo potřeba alespoň dvoutřetinové většiny, u změny základních dokumentů se vyžadovala jednomyslnost.

3.1.2.3.Řešení sporů v Německém spolku

Jelikož účelem spolku bylo také zachování vnitřní bezpečnosti na spolkovém území, pamatovaly jeho základní dokumenty též na řešení možných konfliktů. Přitom se jednalo o konflikty mezi členskými státy, konflikty uvnitř členského státu a o konflikty mezi poddanými členských států a jejich vládami týkající se porušování základních práv uznaných na spolkové úrovni.

Článek 11 odst. 4 DBA výslovně zakazoval vedení války mezi členskými státy. Podle téhož odstavce měly být všechny spory předloženy k řešení spolkovému shromáždění. Další postup řešení sporu předepisovala ustanovení článků 20 až 24 WSA a spolkový exekuční řád z 3. srpna 1820. Nejdříve se měl o smíření stran pokusit výbor vytvořený pro tento účel spolkovým shromážděním. Pokud byl smír dosažen, mělo jej spolkové shromáždění garantovat. Pokud smíru nebylo dosaženo, měl o sporu rozhodnout nejvyšší soud některého ze států, který nebyl na sporu zúčastněn.¹⁰¹

Řešení sporů uvnitř členského státu (zpravidla mezi panovníkem a zemskými stavy) sice spadalo do působnosti jednotlivých zemí, ale pokud spolek převzal garanci za ústavu členského státu a strany sporu o to výslovně požádaly, mohl spor rozhodnout i spolek. Toto pravidlo zakotvené v čl. 60 WSA bylo dále doplněno zřízením spolkového smírčího soudu usnesením z 30. října 1834, jehož příslušnost byla pro spolkové státy fakultativní.¹⁰² Zajímavé konstrukce řešení sporů byly někdy obsaženy v zemských ústavách. Zatímco některé zemské ústavy umožňovaly stavům podání ústavní

⁹⁹ K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 333. 11 států disponovalo samostatným virilním hlasem, zatímco zbývající státy sdílely zbylých 6 kuriálních hlasů.

K přijetí usnesení v užší radě byla zapotřebí absolutní většina všech hlasů. Jednomyslné rozhodnutí se podle čl. 7 DBA vyžadovalo v náboženských otázkách a u rozhodnutí, která se dotýkala jednotlivých států.

¹⁰⁰ Velké státy, jako Rakousko a Prusko, měly čtyři hlasy, zatímco nejmenší státy alespoň 1, takže bylo možné velké státy bez větších potíží přehlasovat.

¹⁰¹ HAM, R. *Bundesintervention und Verfassungsrevision*. Darmstadt a Marburg: Hessische Historische Kommission Darmstadt a Historische Kommission für Hessen, 2004, s. 38.

¹⁰² HAM, R. *Bundesintervention und Verfassungsrevision*. Darmstadt a Marburg: Hessische Historische Kommission Darmstadt a Historische Kommission für Hessen, 2004, s. 40.

žaloby,¹⁰³ na jejímž základě příslušný zemský orgán (zvláštní orgán nebo soud) závazně vyložil spornou ústavní normu, umožňoval § 120 kurhesenské ústavy z roku 1852 zemským stavům podání ústavní stížnosti přímo ke spolkovému shromáždění. Stále častěji se v zemských ústavách předbřeznového období objevovala ministerská žaloba, jejímž prostřednictvím mohli zemské stavy u příslušného zemského soudu dosáhnout odvolání ministra pro porušení ústavy.¹⁰⁴

Pokud jde o konflikty pramenící z namítaného porušování práv poddaných obsažených v člancích 16 a 18 DBA, které měly spolkové státy ve svých právních rádech garantovat, stanovil čl. 29 WSA, že po vyčerpání vnitrostátních prostředků právní ochrany má spolek vhodným způsobem působit na dotčené zemské vlády. Právní ochrana poskytovaná poddaným tak byla velmi omezená.

3.1.2.4. Spolková intervence a exekuce

K prosazení spolkového práva upravovala Vídeňská závěrečná akta dva krajní prostředky – spolkovou intervenci, upravenou v člancích 26 až 28 WSA, a spolkovou exekuci, upravenou v člancích 31 až 34 WSA. Spolková intervence přicházela podle čl. 26 do úvahy v případě, že vlády spolkových států nebyly schopny samy zvládnout politický neklid a zachovat nebo obnovit ústavnost ve svých zemích. Ačkoliv udržení vnitřního pořádku bylo věcí jednotlivých zemí, obsahoval čl. 26 WSA ve své druhé větě ustanovení, podle kterého se v případě povstání poddaných nebo nebezpečných hnutí zasahujících více států mohl do věci vložit celý spolek. Spolková intervence byla možná pouze na žádost vlády příslušné země a po vyčerpání všech vnitrostátních právních prostředků. Pokud však vláda situaci v zemi setrvale nezvládala a nebyla sto podat žádost o intervenci, nebylo takové žádosti zapotřebí. Článek 28 WSA navíc zmocňoval spolkové shromáždění k provedení intervence bez dalšího i v případě, pokud by hrozilo nebezpečí ve více státech současně. Provedení intervence se řídilo spolkovým exekučním řádem z 3. srpna 1820. Jelikož spolek nedisponoval žádnými vlastními vojenskými prostředky, pověřovalo spolkové shromáždění provedením intervence vlády spolkových států. Vlády byly povinny pověření přijmout. Intervence sloužila vždy pouze k obnově existujícího ústavního pořádku a nesměla být zneužívána k jeho změně.¹⁰⁵

Spolková exekuce, konkretizovaná rovněž v exekučním řádu z 3. srpna 1820, sloužila podle čl. 31 WSA k vymožení povinností států ze spolkového práva, které jejich vlády dobrovolně nesplnily. Provedením exekuce mělo spolkové shromáždění pověřit spolkový stát, který na věci

¹⁰³ Přesto, že byl používán německý termín „Verfassungsklage“, nejednalo se o ústavní stížnost v moderním smyslu.

¹⁰⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 360.

¹⁰⁵ HAM, R. *Bundesintervention und Verfassungsrevision*. Darmstadt a Marburg: Hessische Historische Kommission Darmstadt a Historische Kommission für Hessen, 2004, s. 46.

nebyl zainteresován. Převzetí pověření bylo pro dotčený stát podobně jako u intervence spolkovou povinností. Spolkové shromáždění určovalo podle čl. 33 WSA velikost kontingentu, který měl exekuci provést, a délku jeho nasazení. Provedení exekuce probíhalo pod vedením civilního komisaře, kterého měla jmenovat exekucí pověřená vláda.¹⁰⁶ Článek 19 WSA pak umožňoval provést exekuci jako předběžné opatření v méně formalizovaném režimu.

3.1.3. Požadavky na ústavní zřízení členských států

Základní dokumenty Německého spolku obsahovaly v člancích 12 až 14, 16 a 18 DBA a v člancích 53 až 63 WSA ustanovení, která stanovila základní požadavky na ústavní zřízení spolkových států a která tak měla zajistit určitou míru jejich ústavní a politické homogenity.¹⁰⁷

Článek 12 DBA zavazoval státy ke zřízení třístupňové civilní a trestněprávní soudní soustavy. Zatímco větší státy již takovou soustavu včetně nejvyššího soudu zpravidla měly, musely ji menší země, které až do zániku Svaté říše římské připouštěly odvolání od svých soudů k říšským soudům, teprve zřídit. Přitom se státy, které měly méně než 300 000 obyvatel, měly dohodnout s dalšími menšími státy na vytvoření společných nejvyšších soudů.¹⁰⁸ Článek 12 odst. 4 DBA výslovně dovoľoval stranám ve sporu před soudem předložit svůj spor některé z německých právnických fakult nebo vyššímu soudu, kteří následně vyhotovily návrh znění rozsudku. Tato praxe byla převzata ze starého říšského práva a byla výrazem nedůvěry především vůči soudním instancím malých států. Již v této době byla ale považována za zastaralou a překonanou a postupně byla opouštěna.¹⁰⁹

V článku 13 DBA bylo stanoveno, že každý spolkový stát má mít svou zemskou stavovskou ústavu.¹¹⁰ Tento článek se stal předmětem častých diskuzí a jeho interpretace byla rozličná. Formulace článku byla výsledkem diskuzí probíhajících mezi zástupci německých států během vídeňského kongresu a odrážela jejich přesvědčení, že příslib ústavy a určitá míra spolupodílení se zemských stavů na politickém životě jsou nutnými ústupky, které mají působit preventivně proti politickému neklidu a možným revolucím. Článek byl rovněž namířen proti ústavám států Rýnského

¹⁰⁶ HAM, R. *Bundesintervention und Verfassungsrevision*. Darmstadt a Marburg: Hessische Historische Kommission Darmstadt a Historische Kommission für Hessen, 2004, s. 60.

¹⁰⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 339.

¹⁰⁸ Státy, které měly mezi 150 000 a 300 000 obyvateli a disponovaly již vlastní trojstupňovou soudní soustavou, si ji směli ponechat. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin, Springer, 2008, s. 340.

¹⁰⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin, Springer, 2008, s. 340.

¹¹⁰ V němčině „landständische Verfassung“.

spolku a jejich absolutistickému zřízení.¹¹¹ Předmětem výkladu byl především německý pojem „landständisch“. Zatímco jedni jej chápali jako vyjádření stavovského principu, tedy zastoupení jednotlivých stavů hájících své partikulární zájmy, vnímali jej jiní jako vyjádření moderního zastupitelského principu, tedy zastoupení všeho lidu prostřednictvím jím zvolených zástupců hájících celonárodní zájmy.¹¹² Z pověření rakouského kancléře knížete Metternicha vypracoval rakouský právník Friedrich Gentz v roce 1819 spis „O rozdílu mezi stavovskými a zastupitelskými ústavami“. Podle něj skýtají na zastupitelském principu založené ústavy nebezpečí všeobecné svévole, která vyplývá z ideje svrchovanosti lidu. Navíc podle něj nerespektují přirozené rozdíly mezi stavy, které odůvodňují jejich rozdílné právní postavení. Gentz odmítl rovněž princip dělby moci a dvojí odpovědnosti ministrů, tj. odpovědnosti ministrů jak panovníkovi, tak zemským sněmům.¹¹³ Metternich využil Gentzův spis k odůvodnění svého požadavku na prosazení zákazu na zastupitelském principu založených ústav na karlovarské konferenci roku 1819. Po protestu Württemberska ovšem tento požadavek nebyl prosazen. Podle článku 54 WSA mělo spolkové shromáždění zajistit, aby každý členský stát dostal své povinnosti a přijal ústavu. Podle čl. 56 WSA mohly být existující ústavy změněny pouze ústavně konformní cestou. Tím bylo panovníkům zapovězeno ústavu jednostranně zrušit nebo změnit. Spolkové shromáždění se několikrát zabývalo stížnostmi zemských stavů proti takovým jednostranným zásahům ze strany panovníků.¹¹⁴ Sice bylo podle čl. 55 WSA věcí jednotlivých států, jakou ústavu přijmou, státy však musely respektovat ustanovení čl. 57 WSA, které předepisovalo jako výchozí ideu všech ústav monarchický princip. S výjimkou svobodných měst měla být v ústavách všech spolkových států veškerá státní moc sjednocena v osobě panovníka.¹¹⁵ Podle monarchického principu byl panovník držitelem veškeré státní moci. Pokud byl panovník omezen spolurozhodovacími kompetencemi zemských sněmů, jednalo se o pouhé omezení výkonu nedílné panovnické státní moci. Zemské sněmy tedy neměly představovat samostatnou moc.¹¹⁶ Podle čl. 58 WSA nesměly dále zemské ústavy omezit moc panovníka natolik, aby mu bylo bráněno v plnění povinností vůči spolku. Článek 59 WSA se zabýval svobodou slova v zemských sněmech a stanovil, že veřejná vystoupení a jejich publikace v tisku

¹¹¹ MÖBLE, W. Die Verfassungsautonomie der Mitgliedstaaten des Deutschen Bundes nach der Wiener Schlussakte. *Der Staat*. 1994, s. 374.

¹¹² SOWADA, Ch. Die „Demagogenverfolgung“ – Staatliche Unterdrückung politischer Gesinnung. *JuS*. 1996, s. 385.

¹¹³ BRANDT, H. *Landständische Repräsentation im deutschen Vormärz*. Berlin: Hermann Luchterhand Verlag, 1968, s. 58.

¹¹⁴ Tak například v roce 1829 vyhovělo spolkové shromáždění stížnosti brunšvických stavů proti zrušení ústavy z roku 1820 vévodou Karlem a pod pohrůžkou spolkovou exekucí jej přimělo své rozhodnutí revidovat. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin, Springer, 2008, s. 343.

¹¹⁵ KORIOTH, S. Monarchisches Prinzip und Gewaltenteilung – unvereinbar? *Der Staat*. 1994, s. 29.

¹¹⁶ KORIOTH, S. Monarchisches Prinzip und Gewaltenteilung – unvereinbar? *Der Staat*. 1994, s. 29. Rozlišovalo se tedy mezi podstatou moci a jejím výkonem. Někteří právní teoretici z tohoto rozdělení dovozovali, že monarchický princip a princip dělby moci nejsou neslučitelné. K tomu srov. KORIOTH, S. Monarchisches Prinzip und Gewaltenteilung – unvereinbar? *Der Staat*. 1994, s. 30.

nesmí překročit míru, která by ohrožovala klid v jednotlivých zemích nebo v celém Německu. Konkrétní provedení měly zajistit jednací řady jednotlivých zemských sněmů. Článek 60 WSA pak umožňoval spolkovému shromáždění na požádání členského státu převzít za jeho ústavu garanci, k čemuž také v mnoha případech došlo.¹¹⁷

Článek 14 DBA upravoval právní postavení příslušníků mediatizovaných dříve vládnoucích rodů. Hlavy těchto rodů měly patřit k nejvyšším stavům v příslušných zemích. Všichni příslušníci těchto rodů měli být daňově zvýhodněni. Dále jim příslušelo zejména právo svobodně se zdržovat v jakémkoli spolkovém státě, právo volně upravovat své majetkové a rodinné poměry, byli osvobozeni od vojenských povinností, směli i nadále vykonávat nižší soudní a policejní pravomoc a směli si podržet dohled nad školstvím a církevními záležitostmi.¹¹⁸ Tento článek byl později doplněn článkem 63 WSA, který svěřil spolkovému shromáždění pravomoc zajistit, že členské státy své povinnosti vůči mediatizovaným rodům splní, a dal mediatizovaným rodům právo podávat případné stížnosti spolkovému shromáždění.

Články 16 a 18 DBA obsahovaly základní práva, která měly členské státy ve svých právních rádech zajistit. Mezi tato práva patřila svoboda vyznání, která se však nevztahovala na židovské obyvatelstvo. Židovskému obyvatelstvu článek 16 ve svém druhém odstavci garantoval pouze zachování alespoň takového právního postavení, jaké mu právní řady jednotlivých členských států v době nabytí účinnosti německých spolkových akt již přiznávaly. Článek 18 pak zavazoval státy k zajištění práva poddaných spolkových států nabývat volně nemovitý majetek na celém území Německého spolku za stejných podmínek, práva odstěhovat se z jednoho členského státu do druhého¹¹⁹ a vykonávat v jiném členském státě vojenskou službu nebo být činný v jeho veřejné správě. Dále zakazoval čl. 18 zvláštní zdanění při převodu majetku do jiného členského státu. Pokud jde o svobodu tisku, stanovil čl. 18 DBA, že se jí bude spolkové shromáždění při svém prvním zasedání zabývat. 20. září 1819 byl však vydán spolkový tiskový zákon, který svobodu tisku na 5 let zakázal, kterýžto zákaz byl usnesením z 16. srpna 1824 prodloužen na neurčito.¹²⁰ Naproti tomu v případě autorského práva, kterým se mělo spolkové shromáždění při svém prvním zasedání rovněž zabývat, se podařilo na základě dvou spolkových usnesení z 6. září 1832 a z 9. listopadu 1837 uzákonit velmi kvalitní a jednotnou úpravu.¹²¹ Podle čl. 53 WSA se směli poddaní jednotlivých států

¹¹⁷ MÖBLE, W. Die Verfassungsautonomie der Mitgliedstaaten des Deutschen Bundes nach der Wiener Schlussakte. *Der Staat*. 1994, s. 378.

¹¹⁸ Při výkonu těchto pravomocí ovšem museli respektovat právo země, které nyní náleželi.

¹¹⁹ Přijímající stát s přistěhovaním musel souhlasit.

¹²⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 348.

¹²¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 355.

přímo obracet na spolkové shromáždění, pokud jejich vlády svým povinností z článků 16 a 18 DBA nedostály. Nejednalo se ovšem o prostředek individuální ochrany práv.¹²²

3.1.4. Německý spolek v mezinárodních vztazích

Ve smyslu čl. 2 WSA požíval Německý spolek plnou mezinárodněprávní subjektivitu. Spolek sice zastupoval německé státy, nikoliv ale výlučně. Jednotlivé státy směly uzavírat smlouvy a vstupovat do spolků veškerého druhu, jak výslovně stanovil čl. 11 odst. 3 DBA. Podle čl. 50 bod 2 WSA měl spolek právo přijímat cizí vyslance a v případě potřeby i právo své vyslance vysílat, což ale bylo spíše výjimečné.¹²³ Spolek měl podle čl. 35 WSA dále právo vyhlásit, vést a ukončit svým jménem válku. Mohlo jít ovšem pouze o válku obrannou. 9. dubna 1821 byla přijata válečná ústava Německého spolku, která byla dále doplněna 12. dubna 1821 a 11. července 1822 bližšími ustanoveními a svou finální podobu získala 4. ledna 1855. K vedení vojenských záležitostí spolku byl příslušný vojenský výbor spolkového shromáždění. Spolek měl mít vojsko sestávající z kontingentů armád jednotlivých členských států o celkové velikosti 10 armádních sborů. Vojenský velitel měl být jmenován vždy až v případě války na základě většinového rozhodnutí spolkového shromáždění. Jedinými stálými vojenskými zařízeními spolku byly spolkové pevnosti¹²⁴ a v letech 1849 – 1852 spolková námořní flotila.¹²⁵

3.1.5. Represivní zákonodárství Německého spolku

Německý spolek přijímal od roku 1819 řadu právních předpisů, jejichž cílem bylo působit proti národně liberálním hnutím, které podporovaly myšlenky sjednocení německých zemí a demokratizaci ústavních poměrů. Jako záminka k vydání prvních represivních předpisů posloužilo zavraždění konzervativního spisovatele Augusta von Kotzebue studentem Karlem Ludwigem Sandem 23. března 1819.¹²⁶ Na základě teplických punktací mezi Rakouskem a Pruskem z 1. srpna 1819 svolal rakouský kancléř Metternich konferenci vlád 10 větších spolkových států do Karlových Varů, kde se zástupci těchto států mezi 6. až 31. srpnem 1819 dohodli na vydání čtyř spolkových zákonů k zajištění vnitřní bezpečnosti. Tato tzv. karlovarská usnesení byla posléze předložena spolkovému shromáždění, které je 20. září 1819 v užší radě přijalo.¹²⁷ K těmto usnesením patřily: provizorní univerzitní zákon, tiskový zákon, zákon o vyšetřování protiústavních a spolku

¹²² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 357.

¹²³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 390.

¹²⁴ Například Lucemburk, Mohuč, Landau.

¹²⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 392.

¹²⁶ SOWADA, Ch. Die „Demagogenverfolgung“ – Staatliche Unterdrückung politischer Gesinnung. *JuS*. 1996, s. 385.

¹²⁷ BÜSSEM, E. *Die Karlsbader Beschlüsse von 1819*. München: Ludwig-Maximilians-Universität, 1972, s. 418.

nepřátelských činností (zákon o vyšetřování) a provizorní exekuční řád.¹²⁸ Zákon o vyšetřování zřídil jako stálý orgán ústřední vyšetřovací komisi se sídlem v Mohuči, která byla podřízena přímo spolkovému shromáždění.¹²⁹

Spolkový univerzitní zákon, který měl původně platit jen přechodně, platil na základě tzv. provizorních opatření z 16. srpna 1824 až do svého zrušení 2. dubna 1848. Zákon stanovil jednotné normy pro dohled nad univerzitami, jmenování a propouštění profesorů, přijímání ke studiu a vylučování ze studia a pro zaměstnávání ve veřejných úřadech. Spolkové státy měly pro každou univerzitu jmenovat mimořádného zmocněnce, který měl dbát na přísné dodržování zákonů a disciplinárních předpisů a vykonávat dohled nad přednáškami. V případě, že se učitelé projevovali nepřátelsky k ústavnímu zřízení, měli být okamžitě propuštěni a nesměli působit ani v žádném jiném členském státě. Zakázány byly tajné a neautorizované studentské spolky, což se týkalo i burschenschaftů. Právě členové studentských burschenschaftů nesměli působit v žádném veřejném úřadě žádného členského státu a nesměli být připouštěni k imatrikulaci na univerzitách.¹³⁰

Rovněž tiskový zákon platil na základě tzv. provizorních opatření z 16. srpna 1824 časově neomezeně až do svého zrušení 2. dubna 1848. Tímto zákonem získal spolek vrchní dohled nad tiskovinami. Byla zavedena přísná cenzura všech tiskovin, které měly méně než 320 stran. Spolkovému shromáždění bylo dovoleno zakazovat šíření spisů s nebezpečným obsahem. Jednotlivé spolkové státy mohly podávat ke spolkovému shromáždění stížnosti proti tiskovinám, které byly vydány v jiném státě a požadovat jejich zákaz. Spolkový tiskový zákon měl podle § 3 přednost před zemskými tiskovými zákony. Z toho důvodu bylo zrušení cenzury a liberálnější přístup v některých spolkových státech nepřípustné.¹³¹ Všechny tiskoviny musely být označeny jménem vydavatele a redaktora, jinak měly být ihned konfiskovány. Redaktoři zakázaných novin a časopisů nesměli po dobu pěti let působit v žádných jiných novinách vydávaných v některém ze spolkových států.¹³²

Další vlna represivního zákonodárství přišla v reakci na červencovou revoluci v Paříži roku 1830. Pařížské události způsobily nepokoje v Brunšvicku, Kurhesensku, Hesensku-Darmstadtsku, Lucembursku, Sasku-Altenbursku a v Reužu.¹³³ Spolek na to reagoval vydáním opatření k obnově a zachování klidu v Německu z 21. října 1830. Tento předpis modifikoval čl. 26 WSA, který

¹²⁸ V srpnu 1820 byl pak přijat definitivní exekuční řád.

¹²⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 363. V případě ústřední vyšetřovací komise mělo o jejím zřízení podle čl. 6 odst. 1 DBA rozhodnout plénum, což nebylo dodrženo.

¹³⁰ SOWADA, Ch. „Demagogenverfolgung“ – Staatliche Unterdrückung politischer Gesinnung. *JuS*. 1996, s. 386.

¹³¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 365. Tak například bádenské zrušení cenzury v roce 1831 bylo nepřípustné a muselo být na nátlak spolku odvoláno.

¹³² BÜSSEM, E. *Die Karlsbader Beschlüsse von 1819*. München: Ludwig-Maximilians-Universität, 1972, s. 376.

¹³³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 367.

upravoval spolkovou intervenci, tak, aby v naléhavých případech mohla být intervence provedena i bez předchozího usnesení spolkového shromáždění, pokud ohrožený stát bezprostředně požádá o vojenskou pomoc jeden nebo více sousedních států. Opatření dále upravovalo proces instruování vyslanců spolkových států u spolkového shromáždění tak, aby vyslanci měli od svých vlád co nejširší zmocnění a aby spolek tedy mohl přijímat opatření rychleji a pružněji. Další ustanovení se týkala práce cenzorů při povolování publikace zpráv o revolučních událostech, kteří měli zohlednit nebezpečí oslabení důvěry v zemské vlády pramenící z takových zpráv.

Rostoucí národně liberální hnutí, které se při hambašské slavnosti roku 1832 ukázalo být velmi početné, podnítilo vznik dalších represivních norem, které byly vydány nejdříve jako tzv. šest článků v rámci opatření k zachování zákonného pořádku a klidu v Německém spolku z 28 června 1832. Těchto šest článků bylo koncipováno jako výkladová ustanovení k článkům 2 DBA a k článkům 1, 17 a 57 až 59 WSA. Jejich účelem bylo ochránit Německý spolek a jeho zřízení před nebezpečími plynoucími z liberálně koncipovaných zemských ústav a z opozičních táborů v zemských sněmech.¹³⁴ Dokument prohlašoval petice vzešlé ze zemských sněmů, které svým obsahem porušovaly monarchický princip, za protiprávní, zakazoval zemským stavům odeprít panovníkovi poskytnutí finančních prostředků nutných k plnění povinností plynoucích se spolkového práva,¹³⁵ stanovil, že zemské zákony nesmí být v rozporu se spolkovým právem a zřídil dohlížecí komisi, která měla kontrolovat dodržování spolkového práva v členských státech a hlásit jeho porušování spolkovému shromáždění. K dalším opatřením patřila povinnost zemských vlád přísně zakročit proti projevům v zemských sněmech, které narušují klid a pořádek v Německu a potvrzení výlučného práva spolkového shromáždění autoritativně vykládat základní spolkové dokumenty. V mnoha spolkových státech vyvolalo přijetí šesti článků odpor a nechuť zemských sněmů je přijmout. Proto vlády pěti států vyhlásily šest článků s dodatkem, že tyto nemění zemské ústavy a neomezují práva zemských stavů.¹³⁶ O týden později vydalo spolkové shromáždění 5. července 1832 další opatření označované později jako deset článků, které přineslo další restriktce ohledně šíření tiskovin, zakázalo veškeré politické spolky a veřejné projevy politického obsahu a omezilo shromažďování lidu. Cizinci podezřelí z účasti na revolučních hnutích se nesměli v členských státech usazovat. Členské státy měly dále sdílet poznatky z vyšetřování osob podezřelých z protiústavní činnosti a hledané osoby bez meškání vydat do dožadujícího státu. Tato opatření vyvolala v některých zemích protesty, na které spolek reagoval 9. srpna 1832 usnesením, kterým veškeré protesty a petice proti tzv. deseti článkům

¹³⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 369.

¹³⁵ Myšlena byla především povinnost spolkové intervence.

¹³⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 370.

K těmto pěti státům patřilo Bavorsko, Württembersko, Sasko, Hesensko-Darmstadt a Sasko-Meiningensko. Nutno říci, že spolkové shromáždění tyto dodatky ve svém usnesení z 28. června 1832 prohlásilo za neúčinné.

zakázal. Po nezdařeném pokusu studentů z prostředí burschenschaftů o vyvolání celoněmeckého povstání ve Frankfurtu 3. dubna 1833 zřídil Německý spolek ústřední vyšetřovací úřad proti revolučním aktivitám se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem, který fungoval jako zpravodajská služba a zároveň dohlížel na vyšetřování protiústavních činů v jednotlivých spolkových státech.

Na základě dohody mezi Rakouskem a Pruskem a na jejím základě proběhlých konferencí ministrů větších spolkových států ve Vídni došlo 12. června 1834 k dohodě na rozsáhlém katalogu opatření, který byl později označen jako 60 článků a podle čl. 60 odst. 2 podléhal nejprísnějšímu utajení. Tento dokument nebyl právním předpisem Německého spolku, ale podle čl. 60 odst. 1 šlo o závazný výsledek dohody členských států.¹³⁷ Některé z těchto článků byly později převzaty do spolkového práva plenárním usnesením z 30. října 1834 (články 3 až 14) a usnesením v užší radě z 13. listopadu 1834 (články 42 až 57). Ostatní články ze strany spolku nikterak přijaty nebyly, přestože se jimi spolkové státy rovněž řídily. Články 3 až 14 se týkaly zřízení spolkového smírčího soudu, k němuž ale reálně nikdy nedošlo. Články 42 až 56 stanovily společná opatření týkající se univerzit a ostatních vzdělávacích ústavů. Každá univerzita musela zřídit komisi, která kontrolovala studenty, jež se chtěli imatrikulovat. K přijetí do studia nebo k přestupu na jinou univerzitu bylo zapotřebí předložit potvrzení o řádném chování, které obsahovalo záznamy např. o členství v zakázaných spolcích. Zakázány byly přitom všechny studentské spolky, které měly jiný než čistě vědecký nebo svépomocný účel.¹³⁸ Odstraněna byla příslušnost akademických soudů v trestních a policejních věcech. Článek 57 zakázal předkládat trestní spory k vypracování znění rozsudku právníkům fakultám, což byla praxe umožňovaná na základě čl. 12 DBA. Článek 1 prohlašoval každé ustanovení zemské ústavy, které by porušovalo monarchický princip, tj. princip nedílné státní moci sjednocené v osobě panovníka, za neslučitelné se spolkovým právem. Další ustanovení se věnovala vztahu zemských stavů k zemským vládám, sjednocovala pravidla pro provádění cenzury a regulaci prodeje knih. Tato opatření byla ještě doplněna opatřeními omezujícími volný pohyb řemeslnického tovaryšstva z 15. ledna 1835 a trestními předpisy o vlezradě a vlastizradě z 18. srpna 1836.¹³⁹

Všechna represivní opatření byla zrušena usnesením spolkového shromáždění z 2. dubna 1848 v návaznosti na revoluční události.

¹³⁷ Ve skutečnosti šlo ovšem o dohodu bez menších spolkových států. Vůbec je tento dokument některými právními historiky považován jen za právně nezávazné prohlášení. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 373.

¹³⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 375.

¹³⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 377.

3.2. Liberální vývoj v době předbřeznové

3.2.1. Hambašská slavnost

Německý spolek nenaplnil očekávání dosažení sjednocení německých států a demokratizace politického života, které bylo silné především u měšťanských vrstev. Nejsilněji svou nespokojenost se stávajícími poměry dávaly zprvu najevo burschenschafty – národně liberální studentské spolky. Již wartburská slavnost v říjnu 1817, pořádaná u příležitosti 300. výročí Lutherovy reformace a výročí bitvy u Lipska, se stala velkou manifestací za národní jednotu a přijetí ústav, jak je slibovala Německá spolková akta.¹⁴⁰ Zavraždění spisovatele Augusta von Kotzebue, který působil v ruských službách a posílal ruské vládě zprávy o dění na německých univerzitách, v roce 1819 vedlo k přijetí karlovarských usnesení, která zahájila vlnu represí.¹⁴¹ Zakázáno bylo turnerství, národně tělocvičné hnutí založené Friedrichem Ludwigem Jahnem.¹⁴²

Červencová revoluce v Paříži v roce 1830 přivedla pád krále Karla X. a nový král Ludvík Filip musel před nástupem na trůn složit přísahu na francouzskou ústavu. Tato revoluce, která vyvolala v některých německých zemích neklid a vedla k dalším represivním opatřením ze strany Německého spolku, inspirovala opoziční síly k dalším manifestacím, z nichž největšího významu dosáhla hambašská slavnost. Po zákazu svých novin, spojeném se zákazem výkonu novinářského povolání na pět let, vyzvali radikálně demokratičtí publicisté Johann Georg August Wirth a Philipp Jakob Siebenpfeiffer širokou veřejnost k účasti na „národním shromáždění a konstituční slavnosti“ na zámku v Hambachu v bavorské Falci v Porýní.¹⁴³ Přestože organizátoři byli radikální republikáni chtějící odstranit monarchii, podařilo se jim v Hambachu 27. května 1832 shromáždit vedle studentů a akademiků i mnoho jiných nespokojených obyvatelů Falce, měšťanů, vinařů a sedláků. Účast se pohybovala mezi 20 000 až 30 000 účastníků.¹⁴⁴ Účastníci přicestovali nejenom z Falce, ale i z mnoha dalších převážně jihoněmeckých zemí. Při pochodu k hambašskému zámku byly v podobě vlajek, rozet, kokard a stužek poprvé veřejně použity pozdější německé národní barvy – černá, zlatá a červená.¹⁴⁵ Tyto barvy byly sice barvami starého říšského znaku, ale mnohem důležitější bylo, že šlo o barvy uniform Lützowova dobrovolnického sboru, který vznikl v roce 1813, aby bojoval proti

¹⁴⁰ LAUFS, A. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *JuS.* 1982, s. 325.

¹⁴¹ LAUFS, A. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *JuS.* 1982, s. 326.

¹⁴² Šlo o obdobu českého Sokola.

¹⁴³ Oba novináři byli zakladateli Tiskového a vlasteneckého spolku, jehož cílem bylo založení německého národního státu s demokraticko-republikánskou ústavou. Spolek byl 1. března 1832 bavorskou vládou zakázán. K tomu srov. HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 136.

¹⁴⁴ LAUFS, A. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *JuS.* 1982, s. 325. Slavnost trvala až do 1. června 1832, ale většina účastníků odcestovala již druhého dne slavnosti.

¹⁴⁵ LAUFS, A. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *JuS.* 1982, s. 328.

francouzské okupaci německých zemí. Na slavnosti vystoupila celá řada řečníků, kteří se vyslovili pro sjednocení německých zemí, odstranění stavovských privilegií a demokratizaci politických poměrů.¹⁴⁶ Hambašská slavnost měla bezprostřední vliv na demonstrace národních a liberálních požadavků v sasko-koburském Lichtenbergu a na dalších místech.¹⁴⁷ Německý spolek reagoval na hambašskou slavnost vydáním dalších restriktivních opatření (tzv. šest článků, resp. tzv. deset článků). Organizátoři hambašské slavnosti byli pronásledováni a někteří z nich museli uprchnout do Francie a do Švýcarska.¹⁴⁸

3.2.2. Významné ústavní konflikty předbřeznového období

Červencové události v Paříži roku 1832 vyvolaly nejen větší politickou aktivitu ze strany studentů, ale i některé politické konflikty mezi panovníkem a zemskými sněmy ve středním a severním Německu. K nejvýznamnějším konfliktům došlo v Brunšvicu, Kurhesensku, Sasku a v Hanoversku. Tyto konflikty našly ohlas především u liberálně smýšlejícího měšťanstva a utvrdily jeho odhodlání vystupovat razantněji pro demokratizaci a liberalizaci politických poměrů.¹⁴⁹

Vévodství Brunšvik zažilo roku 1830 skutečnou revoluci. Když vévoda Karel II. vytrvale odmítal složit přísahu na ústavu přijatou v roce 1820,¹⁵⁰ zaútočil rozlíčený dav na jeho zámek a donutil jej k útěku. Zemský sněm pak požádal vévodova bratra Viléma, aby se místo něj ujal vlády. Vilém této žádosti vyhověl a 20. dubna 1831 se vlády skutečně ujal. Spolkové shromáždění uznalo o rok později Vilémovo hlasovací právo, čímž fakticky uznalo mocenský převrat v Brunšvicu. Nová brunšvicá ústava byla poté v roce 1832 sjednána mezi vévodou a zemskými stavy.¹⁵¹

Pařížská revoluce vyvolala v roce 1830 i ústavní konflikt v Kurhesensku, kde byl kurfiřt Vilém II. dlouhodobě kritizován za špatné hospodaření. Když pak došlo navíc k razantnímu zvýšení cen chleba, vypuklo rabování obchodů, které se přelilo v útoky proti sídlům šlechty. Tyto události podnítily liberální měšťanstvo k povstání, které mířilo proti samovládě kurfiřta Viléma II. Pod tímto tlakem musel kurfiřt svolat zemské stavy, které se prohlásily za ústavodárné shromáždění, a uznat spontánně vytvořené občanské gardy. 5. ledna 1831 podepsal kurfiřt ústavu vypracovanou pod vedením marburského profesora Sylvestra Jordana. Tato velmi liberální ústava zaručovala základní práva všem občanům, zajišťovala přísné oddělení soudnictví od exekutivy, zřídila jednokomorový

¹⁴⁶ LAUFS, A. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *JuS*. 1982, s. 329.

¹⁴⁷ LAUFS, A. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *JuS*. 1982, s. 330.

¹⁴⁸ FROTSCHEK, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 125.

¹⁴⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 411.

¹⁵⁰ V době přijetí ústavy byl Karel II. nezletilý a vládl místo něj jako regent hanoverský a britský král Jiří IV.

¹⁵¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 60.

sněm reprezentující všechen lid s právem zákonodárné iniciativy, ministerské žaloby a pravomocí povolovat daně a schvalovat rozpočet. Úředníci a vojáci měli nově skládat přísahu na ústavu. Poté co kurfiřt přeložil svou rezidenci z Kasselu do Hanau a odmítal se vrátit, donutily ho stavy k abdikaci ve prospěch jeho syna Friedricha Viléma. Friedrich Vilém jmenoval vládu v čele s Ludwigem Hasenpflugem, která se snažila o co nejrychlejší přijetí tzv. šesti článků Německého spolku, čímž vyvolala vážný střet se zemským sněmem požadujícím Hasenpflugovo odvolání prostřednictvím ministerské žaloby. Friedrich Vilém reagoval na vzniklou situaci rozpuštěním zemského sněmu. Poté co se zemský sněm znovu sešel, podal opětovnou žalobu proti Hasenpflugovi k vrchnímu apelačnímu soudu v Kasselu. Ačkoliv soudní řízení nevedlo k jeho odvolání, podal Hasenpflug roku 1837 přesto rezignaci.¹⁵²

V Sasku došlo k politickým střetům již před pařížskou revolucí, když katolický královský dvůr bránil oslavám výročí reformace. V Lipsku, Drážďanech, Freibergu a v Saské Kamenici došlo v září 1830 k větším střetům mezi měšťany, řemeslníky, sedláky a vrchností. Král Anton, který byl vyzván k abdikaci, povolal svého synovce za spoluvládce. Stejně jako v Brunšvicu a Kurhesensku si zde tedy povstání vynutilo změnu v osobě panovníka. 4. září 1831 pak byla přijata saská ústava.¹⁵³

K nepokojům došlo i v Hanoversku v roce 1831. Po počátečních protestech v Osterode se konflikt přelil v povstání měšťanů a studentů univerzity v Göttingenu, kteří požadovali odstranění zastaralého feudálně stavovského zřízení, v jehož čele stál hrabě Ernst zu Münster, který vládl coby britský ministr pověřený vedením německé kanceláře v Londýně.¹⁵⁴ Přestože bylo povstání s nasazením armády brzy potlačeno, zůstávala politická situace vážná. Ministr Ernst zu Münster byl 12. února 1831 odvolán a jeho nástupce souhlasil s vypracováním moderní ústavy, kterou král Vilém IV. 26. září 1833 schválil. Když se stal v roce 1837 hanoverským králem Ernst August a ukončil tak 123 let dlouhé období personální unie s Velkou Británií, nebyl nový král ochoten ústavu z roku 1833 uznat. Král argumentoval tím, že ústava je neplatná, neboť byla vydána bez jeho souhlasu coby následníka trůnu. Tento argument podpořil ve svém posudku ústavní právník Justus Christoph Leist. 1. listopadu 1837 král ústavu zrušil a obnovil staré feudálně stavovské zřízení.¹⁵⁵ Tento jednostranný krok byl v rozporu s právem Německého spolku, které v článku 56 WSA zakazovalo jednostranné změny již jednou přijatých ústav ze strany panovníka. Stížnosti zemských stavů ke spolkovému shromáždění nevedly ale k žádnému výsledku, když se spolkové shromáždění rozhodlo do hanoverského konfliktu

¹⁵² HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 75.

¹⁵³ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 81.

¹⁵⁴ Hanoversko tvořilo v této době personální unii s Velkou Británií.

¹⁵⁵ KÜCK, H. *Die Göttinger Sieben*. Aachen a Göttingen: Rader Verlag, 1987, s. 22.

nezasahovat. Král nakonec prosadil 6. srpna 1840 za souhlasu zemských stavů návrh nové ústavy, který byl kompromisem mezi starým stavovským zřízením a moderní zastupitelskou ústavou.¹⁵⁶

Velkého ohlasu u německé veřejnosti dosáhl tzv. protest göttingenských sedmi. Šlo o protest sedmi profesorů univerzity v Göttingenu, kterými byli: ústavní právník Wilhelm Eduard Albrecht, historici Friedrich Christoph Dahlmann a Georg Gottfried Gervinius, teolog Heinrich Ewald, germanisté Jacob Grimm a Wilhelm Grimm a fyzik Wilhelm Weber. Dahlmann nejdříve v červnu 1837 žádal univerzitní senát, aby byla vytvořena komise k přezkoumání platnosti ústavy, k čemuž ale nedošlo. Ve svém protestu adresovaném univerzitnímu kuratoriu pak sedm zmíněných profesorů deklarovalo, že zrušená ústava v žádném případě není neplatná, a proto zůstává i nadále v účinnosti. Proto se profesori stále cítili být vázáni svým slibem na původní ústavu. Univerzita, která tvořila volební obvod pro nadcházející volby do stavovského shromáždění, nesměla podle nich tento protiprávní krok akceptovat. Proto všech sedm profesorů deklarovalo, že se voleb nezúčastní, v případě svého zvolení mandát nepřijmou a neuznají legitimitu takto zvoleného stavovského shromáždění. Univerzitní kuratorium nechtělo protest zveřejňovat a přislíbilo, že zůstane v tajnosti, pokud se profesori do budoucna podobných projevů zdrží. Příčiněním samotných profesorů se ale protest dostal brzy na veřejnost a dozvěděl se o něm i panovník.¹⁵⁷ Král požadoval přísné zakročení proti „revolučním a velezrádným“ tendencím. Když bylo zjevné, že řízení před univerzitním soudem nepovede k žádnému potrestání, byli profesori podle § 2 spolkového univerzitního zákona 11. prosince 1837 propuštěni. Dahlmann, Gervinius a Jacob Grimm, kteří protest v opisech šířili, byli dokonce vykázáni ze země. Význam göttingenského protestu spočíval především v tom, že se takto poprvé vyjádřili věhlasní univerzitní profesori umírněných politických názorů a ne političtí radikálové nebo studenti.¹⁵⁸

3.2.3. Raný konstitucionalismus

3.2.3.1. Obecně o raném konstitucionalismu

První fáze německého raného konstitucionalismu probíhala převážně v jihoněmeckých státech a zahrnuje období let 1814 až 1824. Je mnohem spíše charakterizována snahou liberalizovat zemské stavovské ústavy než snahou o revoluční změny. Při tvorbě ústav hrál ústřední roli panovník. Buď ústavu sám vydal (oktrojoval), což byl nejčastější případ, nebo ji sjednal se zemskými stavy, jako

¹⁵⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 114.

¹⁵⁷ KÜCK, H. *Die Göttinger Sieben*. Aachen a Göttingen: Rader Verlag, 1987, s. 57.

¹⁵⁸ KÜCK, H. *Die Göttinger Sieben*. Aachen a Göttingen: Rader Verlag, 1987, s. 68.

tomu bylo například ve Württembersku.¹⁵⁹ Tyto ústavy neznaly princip dělby moci.¹⁶⁰ První ústavou tohoto období byla nassauská ústava ze září 1814. V roce 1816 následovaly ústavy států Schwarzburg-Rudolstadt, Schaumburg-Lippe, Brémy, Waldeck, Frankfurt nad Mohanem a Sasko-Výmarsko. Roku 1818 k nim přibyly ústavy Saska-Hildburghausenu, Bavorska, Bádenska, Lichtenštejnska a roku 1819 Württemberska, Hanoverska a knížectví Lippe-Detmold. V roce 1820 přijaly ústavy Brunšvicko a Hesensko-Darmstadt a v roce 1821 poté Sasko-Kobursko a roku 1824 Sasko-Meiningensko.

Druhá fáze raného konstitucionalismu se rozvinula až po červencové revoluci v Paříži roku 1830 a probíhala v oblasti středního a severního Německa. Je pro ni charakteristické podstatnější omezování moci panovníka. Především byl posilován význam zemských sněmů v zákonodárném procesu tím, že byl k přijetí návrhu zákona vyžadován jejich souhlas a v některých případech jim byla umožněna i zákonodárná iniciativa.¹⁶¹ Ústavy tohoto období byly většinou sjednány mezi panovníkem a stavy a nikoli oktrojovány. Jako nejliberálnější vyniká ústava kurhesenská z 5. ledna 1831.¹⁶² K dalším významným ústavám tohoto období patří saská ústava ze 4. září 1831, hanoverská ústava z 26. září 1833 a lucemburská ústava z 12. října 1841. Některé státy, které již ústavu měly, přijaly v tomto období ústavu novou, jako například Brunšvicko roku 1832 nebo Lippe-Detmold roku 1836.

Skoro všechny německé státy přijaly v období raného konstitucionalismu psanou ústavu. Výjimkou byly ovšem oba největší státy Rakousko a Prusko, které až do revolučních událostí roku 1848 psanou ústavu neměly. Některé státy namísto přijetí moderní ústavy uvedly opět v život staré stavovské ústavy, které pocházely částečně ještě ze 17. století. Tak tomu bylo např. Meklenbursku, v Reuðu nebo v některých svobodných městech.¹⁶³

Některé ústavy z tohoto období byly založeny na stavovském a některé na zastupitelském principu. V případě stavovských ústav vystupovaly zemské sněmy jako shromáždění různých zájmových skupin (šlechty, duchovenstva, měst, cechů, univerzit). Jejich členové zastupovali pouze svůj stav a byli vázáni jeho zájmy. V případě ústav založených na zastupitelském principu vystupovali členové

¹⁵⁹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 127.

¹⁶⁰ FROTSCHER, W. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 56. Pouze württemberská ústava vyžadovala souhlas zemského sněmu obecně s každým návrhem zákona. Bádenská a bavorská ústava tento souhlas vyžadovaly jen pro návrhy zákonů, které se dotýkaly osobní svobody nebo vlastnického práva občanů.

¹⁶¹ Zákonodárnou iniciativu zemskému sněmu přiznala např. hanoverská ústava, saská ústava s ní naopak nepočítala, naopak saská ústava vyžadovala kvalifikovanou většinu v zemském sněmu pro odmítnutí vládních návrhů. Obě ústavy však umožňovaly podání ministerské žaloby. K tomu srov. FROTSCHER, W: Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 60.

¹⁶² FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010. s. 128.

¹⁶³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 404.

zemských sněmů jako zástupci všeho lidu s volnými mandáty.¹⁶⁴ Často šlo ale o ústavy, které byly založeny na syntéze obou principů, kdy na stavovských základech složený zemský sněm byl dle znění ústavy povinen usilovat o blaho celé země. Zemské sněmy byly zpravidla dvoukomorové s tím, že jedna z komor byla složena ze zástupců vysoké šlechty a druhá komora byla volena. Volební právo bylo ovšem omezeno daňovým nebo pozemkovým cenem.¹⁶⁵

Všem ústavám bylo společné, že panovník se v nich zavázal k omezení výkonu své moci. Přes monarchický princip, předepsaný pro ústavy v čl. 57 WSA, byl tedy panovník do budoucna omezen pozitivním kodifikovaným právem, které se zavázal dodržovat.¹⁶⁶ Zvláště důležité je v této souvislosti, že panovník již nezasahoval do nezávislého soudnictví, které však nebylo ve všech případech ještě zcela odděleno od státní správy.¹⁶⁷ Ústavy definovaly působnost zemských sněmů, vyjmenovaly případy, kdy bylo zapotřebí jejich spolurozhodování v oblasti zákonodárství a při schvalování státního rozpočtu. Přesto zůstával panovník suverénem, který byl držitelem veškeré státní moci, jak stanovila úvodní ustanovení většiny ústav z tohoto období.¹⁶⁸ Zemské sněmy tak nepředstavovaly orgány samostatné zákonodárné moci, ale plnily pouze spolurozhodovací funkci. To ostatně vhodným způsobem demonstruje např. článek 113 hanoverské ústavy z roku 1840, který omezoval účast zemského sněmu na zákonodárství: „pouze co do podstatných znaků zákona, zatímco vládní moci přísluší podrobnější rozpracování znění zákona“.¹⁶⁹ Přesto se díky těmto ústavám mohlo vyvinout formální pojetí zákona, tedy zákon jako výsledek ústavou předepsaného zákonodárného procesu. Panovníkovi zpravidla příslušelo výlučné právo zemský sněm svolat, odročit a rozpustit. Pokud jde o právo podávat návrhy zákonů, příslušelo ve starších ústavách výlučně panovníkovi. Tak tomu bylo např. v bádenské ústavě z roku 1818, bavorské ústavě z roku 1818 nebo v saské ústavě z roku 1831. Postupně však bylo právo zákonodárné iniciativy zaručeno i zemským sněmům. Tak tomu bylo např. v kurhesenské ústavě z roku 1831.

Výkonná moc zůstávala zcela v rukou panovníka. Často ale ústavy stanovily, že k platnosti exekutivního aktu panovníka je zapotřebí spolupodpis (kontrasignace) příslušného ministra.¹⁷⁰ Ministr tímto podpisem přebíral za příslušný úkon odpovědnost vůči zemskému sněmu, neboť panovník byl neodpovědný. Některé ústavy zakotvovaly oprávnění zemského sněmu podat proti

¹⁶⁴ WÜRTEMBERGER, T. *Der Konstitutionalismus des Vormärz als Verfassungsbewegung. Der Staat.* 1998, s. 168.

¹⁶⁵ FROTSCHEER, W. *Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. ZNR.* 2008, s. 56.

¹⁶⁶ WÜRTEMBERGER, T. *Der Konstitutionalismus des Vormärz als Verfassungsbewegung. Der Staat.* 1998, s. 167.

¹⁶⁷ FROTSCHEER, W. *Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. ZNR.* 2008, s. 61. Tak tomu bylo např. v hanoverské ústavě z roku 1831.

¹⁶⁸ Např. hlava II, § 1 odst. 1 bavorské ústavy z roku 1818 nebo § 5 odst. 1 bádenské ústavy ze stejného roku. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar.* Berlin: Springer, 2008, s. 351.

¹⁶⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar.* Berlin: Springer, 2008, s. 351.

¹⁷⁰ Tak tomu bylo např. podle § 51 württemberské ústavy z roku 1819.

ministři žalobu pro porušení ústavy, čímž mohl dosáhnout jeho odvolání nebo potrestání. Ústavy se nedotýkaly pravomocí panovníka nad vojskem, které tak zůstávaly výlučně v jeho rukou.

Ústavy často obsahovaly katalogy základních práv, která se panovník rozhodl poddaným zaručit. Tato práva nebyla vnímána jako všeobecně platná lidská práva v moderním smyslu, ale jako práva poddaných.¹⁷¹ Nejvýznamnějšími právy zakotvenými v předbřeznových ústavách byla osobní svoboda, rovnost před zákonem a ochrana vlastnického práva. Naopak chyběla politická práva.¹⁷² Ustanovení o základních právech nebyla ovšem přímo použitelná, nebylo možné se jich dovolat v řízení před soudem a musela být konkretizována v zákonech.¹⁷³

3.2.3.2. Příklady ústav

3.2.3.2.1. Württemberská ústava

Württemberská ústava z 25. září 1819 se od ostatních ústav prvního období raného konstitucionalismu odlišovala již tím, že nešlo o oktrojovanou ústavu, nýbrž o výsledek ujednání mezi panovníkem a stavy. Ústava respektovala důsledně monarchický princip, když v § 4 označovala krále za držitele veškeré státní moci. Výkonná moc, jejímž vrcholným orgánem byla tajná rada, byla podle § 54 zcela podřízena panovníkovi, který podle § 57 jmenoval ministry podle svého uvážení. Dvoukomorový zemský sněm se měl podle § 124 spolupodílet na zákonodárství, kontrolovat státní správu a povolovat výběr daní. Podle § 199 měl zemský sněm právo podat proti příslušnému ministrovi žalobu pro porušení ústavy ke státnímu soudu, obdobné právo měla i vláda proti jednotlivým členům zemského sněmu. Jen část členů zemského sněmu byla ovšem volena. První komora sestávala podle § 129 z princů královského rodu, hlav knížecích a hraběcích rodin a zástupců stavovských společenství, kteří byli zastoupeni již ve starém feudálně stavovském sněmu. Druhá komora se poté podle § 133 skládala ze 13 zástupců rytířstva, z 6 protestantských církevních superintendantů, 3 katolických prelátů, univerzitního kancléře, zvolených zástupců nejvýznamnějších měst a ze zvolených zástupců každého z 64 okresů. Pouze zástupci měst a okresů byli voleni, tvořili ovšem většinu členů druhé komory. Podle § 155 byli zvolení zástupci poslanci celé země a nikoli jen svého volebního obvodu, měli volný mandát a nesměli být vázáni na žádné instrukce. Aktivní volební právo bylo podle § 137 omezeno volebním cenzem na občany odvádějící přímé daně v určité výši tak, že téměř 80 % mužského obyvatelstva v zemském sněmu nebylo vůbec

¹⁷¹ WAHL, R. Rechtliche Wirkungen und Funktionen der Grundrechte im deutschen Konstitutionalismus. *Der Staat*. 1979, s. 323.

¹⁷² FROTSCHER, W. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 61.

¹⁷³ WÜRTEMBERGER, T. Der Konstitutionalismus des Vormärz als Verfassungsbewegung. *Der Staat*. 1998, s. 171.

zastoupeno. Soudní moc byla sice vykonávána podle § 92 jménem krále a pod jeho vrchním dozorem, ale soudci byli při výkonu soudnictví podle § 93 nezávislí. Základní práva byla chápána jako státoobčanská práva a nikoliv jako všeobecná lidská práva. Mohla být omezována prostými zákony. V § 21 byla zakotvena rovnost všech občanů před zákonem, v § 24 pak osobní svoboda, svoboda svědomí, vlastnické právo a právo na vystěhování se ze země. § 25 prohlašoval nevolnictví za navždy zrušené, § 26 pak obsahoval právo na zákonného soudce. Pokud jde o svobodu tisku, byla sice podle § 28 zaručena, ale její konkrétní podmínky měl blíže určit zákon.¹⁷⁴

3.2.3.2.2. Kurhesenská ústava

Kurhesenská ústava z roku 1831 byla přijata během druhé fáze raného konstitucionalismu. Vyznačovala se mnoha liberálními a moderními rysy, pro které byla označována za vůbec nejpokrokovější ústavu přijatou v tomto období. Ústava byla výsledkem ujednání mezi panovníkem a stavy.¹⁷⁵ Její případná změna vyžadovala dle § 153 rovněž souhlas panovníka a zemského sněmu. Ústava vycházela z monarchického principu a podle § 10 byl panovník držitelem veškeré státní moci, byl ovšem při jejím výkonu vázán ustanoveními ústavy. V určitém smyslu tedy toto ustanovení předpokládalo, že vůle panovníka byla podřízena ústavě.¹⁷⁶ Zemský sněm byl na rozdíl od ústav většiny ostatních zemí pouze jednokomorový. Jeho členy byli vedle zvolených členů též princové vládnoucího rodu a hlavy knížecích, hraběcích a mediatizovaných rodů. Volební právo zůstávalo až do roku 1849 omezené jen na úzké vrstvy občanů a vycházelo ze stavovského pojetí společnosti. Podle ustanovení § 74 a § 89 měl zemský sněm hájit zájmy panovníka a země, nikoliv partikulární zájmy stavovských skupin. Podle § 73 poslanci neměli podléhat žádným pokynům, vykonávali tedy volný mandát. Zemský sněm měl rozsáhlé kompetence. Podle § 97 měl zemský sněm právo zákonodárné iniciativy. Souhlas zemského sněmu byl dle § 95 vyžadován k přijetí, zrušení nebo ke změně zákona. Podle § 98 měl zemský sněm právo povolovat výběr daní, a to dle § 143 i za válečného nebo výjimečného stavu. Ustanovení § 100 umožňovalo zemskému sněmu podat proti ministrovi žalobu pro porušení ústavy. Ministři byli dle § 108 odpovědní za akty panovníka, které vyžadovaly jejich spolupodpis. Ústava obsahovala rozsáhlý katalog základních práv, byť některá důležitá politická práva, jako shromažďovací a spolčovací právo, v něm chyběla. Ustanovení § 112 stanovilo přísné oddělení soudnictví od státní správy. Pro právní spory měly být dle § 113 příslušné

¹⁷⁴ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 133. Jelikož byly státy Německého spolku vázány spolkovými zákony, neměly příliš velký prostor pro úpravu liberálních práv, jako je svoboda tisku.

¹⁷⁵ FROTSCHER, W. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 49.

¹⁷⁶ FROTSCHER, W. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 50.

obecné soudy, jejichž nejvyšším článkem byl vrchní apelační soud v Kasselu. Tato generální klauzule otevírala cestu k obecným soudům i žalobám proti správním aktům a zásahům, což bylo v ostatních německých zemích v této době neobvyklé.¹⁷⁷ Principy právního státu byly obsaženy i v ustanoveních § 123, který zaručoval nezávislost soudů, a v ustanoveních § 114 a násl., které zakotvovaly právo na zákonného soudce, zatčení jen ze zákonných důvodů a ukládání trestů jen podle zákona. Ústava měla mít v souladu s učením jejího hlavního autora Sylvestra Jordana přednost před běžnými zákony, což bylo v tehdejší době výjimečné. Panovník, členové zemského sněmu, úředníci i vojáci museli složit slib na ústavu. Podle ustanovení § 123 byly soudy vázány pouze zákony, které byly v souladu s ústavou. Pokud byly zákony v rozporu s ústavou, soudy je neaplikovaly.¹⁷⁸

3.2.4. Německý celní spolek

Německá spolková akta v čl. 19 vyhradila otázky obchodu, dopravy a plavby dalším ujednáním členských států, která blíže nekonkretizovala. Ani vídeňská závěrečná akta o těchto otázkách nic bližšího nestanovila a ponechala je v čl. 65 otevřené. Obchod a cla nepatřily do věcné působnosti spolku, opatření v této oblasti mohla být ovšem přijímána na základě čl. 7 odst. 4 DBA a čl. 13 WSA na základě jednomyslného rozhodnutí členských států.¹⁷⁹

Podněty k hospodářské integraci a k vytvoření zóny volného obchodu vzešly od některých německých států. Prvním impulzem bylo přijetí pruského celního zákona z 26. května 1818, který odstranil překážky volného obchodu uvnitř pruských hranic. Pruský postup byl sice kritizován ostatními členskými státy německého spolku, vedl ale k tomu, že se celní otázkou začaly spolkové státy více zabývat.¹⁸⁰ Bádensko a Württembersko navrhly na karlovarské konferenci v roce 1819, aby se spolek zabýval možnostmi, jak umožnit volný obchod uvnitř spolkového území. To však razantně odmítl rakouský kancléř Metternich, podle kterého otázky obchodní politiky měly i nadále patřit do výlučné působnosti jednotlivých států.¹⁸¹ Menší státy sousedící s Pruskem, jejichž obchod byl na Prusko úzce navázán, se postupně připojovaly k pruskému jednotnému celnímu území. To byl případ států Schwarzburg-Sonderhausen (15. října 1819), Schwarzburg-Rudolstadt (24. června 1822), Sasko-Výmarsko (27. června 1823), Anhaltsko-Bernburgsko (10 října 1823), Hesensko-

¹⁷⁷ FROTSCHER, W. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 53. Správní soudnictví se v německých zemích začalo rozvíjet až v poslední třetině 19. století.

¹⁷⁸ FROTSCHER, W. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *ZNR*. 2008, s. 54. Württemberská ústava sice v § 91 obsahovala ustanovení, podle kterého měly být zákony a nařízení, které by byly v rozporu s ústavou, neúčinné, ve skutečnosti ale norma neměla na rozdíl od Kurhesenska žádný praktický význam.

¹⁷⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 397.

¹⁸⁰ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*, 1998, roč. 9, č. 5-6, str. 111.

¹⁸¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 397.

Darmstadt (14. února 1828), Anhaltsko-Dessau a Anhaltsko-Köthensko (oba 17. července 1828). Tento vývoj přiměl další státy k vytvoření řady regionálních celních spolků. Bavorsko a Württembersko utvořily 18. ledna 1828 Jihoněmecký celní spolek. Sasko, Hanoversko, Oldenburg, Brunšvicko, Nassau, Hesensko-Kasselsko, Brémy, Frankfurt a durynské státy vytvořily 24. září 1828 Středoněmecký obchodní spolek.¹⁸² Průlomem bylo poté uzavření obchodní smlouvy mezi Pruskem, Hesenskem-Darmstadtem, Bavorskem a Württemberskem 17. května 1829. Na základě dalších smluv mezi německými státy z 22. března, 30. března a 11. května 1833 vznikl k 1. lednu 1834 Německý celní spolek.¹⁸³ Jeho trvání bylo nejdříve omezeno do 31. prosince 1841. V návaznosti na možnost danou článkem 19 DBA bylo ve smlouvách stanoveno, že celní spolek zanikne, pokud se všechny státy Německého spolku shodnou na zásadách společné celní a obchodní politiky.¹⁸⁴ Německý celní spolek sestával z Pruska včetně států připojených k jeho celnímu prostoru, Bavorska, Württemberska, Hohenzollernska, Saska, Kurhesenska, Hesenska-Darmstadtu, Saska-Výmarska-Eisenaška, Saska-Meiningenska, Saska-Altenburska, Saska-Koburska-Gothska, obou schwarzburských států a Reuðu.¹⁸⁵

Hanoversko v obavě před pruskou hegemonií v celním spolku navrhlo v roce 1832 ve spolkovém shromáždění Německého spolku celní sjednocení na půdorysu Německého spolku, jak ho připouštěl článek 19 DBA. Proti tomuto návrhu se však postavilo Prusko i státy, které s Pruskem již uzavřely smlouvy o volném obchodu. Hanoversko proto založilo spolu se severoněmeckými státy Brunšvicem, Oldenburgem a Schaumburg-Lippe celní a obchodní spolek pod názvem „Daňový spolek“, který od roku 1837 úzce kooperoval s Německým celním spolkem.¹⁸⁶ K Německému spolku přistoupily v roce 1835 Bádensko a Nassau a v roce 1836 Frankfurt. 8. května 1841 došlo k prodloužení doby trvání Německého celního spolku o 12 let až do konce roku 1853. Zároveň přistoupily ke spolku další státy, takže v roce 1842 k němu již patřilo 28 z 39 členských států Německého spolku. Vně zůstávaly pouze Rakousko, Lichtenštejnsko, oba meklenburské státy, Holštýnsko, Hanoversko, Oldenburg, Schaumburg-Lippe, Hamburg, Brémy a Lübeck. Když došlo 4.

¹⁸² VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 112.

¹⁸³ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 113.

¹⁸⁴ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 113.

¹⁸⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 398.

¹⁸⁶ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 113.

dubna 1853 k uzavření další smlouvy, která prodlužovala trvání Německého celního spolku až do konce roku 1865, přistoupily dále Hanoversko, Oldenburg a Schaumburg-Lippe.¹⁸⁷

Členské státy měly především povinnost přijmout shodné předpisy o dovozních, vývozních a průvozních clech, sjednotit postih celních deliktů a organizaci celní správy.¹⁸⁸ Celní správa zůstávala v působnosti členských států, její organizace se ovšem musela přizpůsobit pruskému vzoru.¹⁸⁹ Hlavním orgánem spolku byla generální celní konference zmocněnců členských států, která se scházela každý rok. Generální konference byla příslušná jednomyslně rozhodovat o stížnostech na plnění smluv, o konečném vyúčtování společných příjmů, o stanovení paušálních náhrad nákladů na celní správu členských států a o změnách ve spolkových smlouvách. Usnesení generální celní konference nezavazovala členské státy přímo, ale musela být schválena jejich příslušnými orgány.¹⁹⁰ Dalšími orgány byly výkonné komise, které připravovaly detailní provedení usnesení generální celní konference, smírčí soudce, který byl jednomyslně volen zmocněnci členských států a který rozhodoval, pokud se generální celní konference nedokázala shodnout, a centrální účetní úřad, který prováděl pravidelné účetní závěrky a rozvrhoval příjmy mezi jednotlivé členské státy. Do vrchních celních orgánů jednotlivých členských států byli dále vysíláni spolkoví zmocněnci, kteří dohlíželi na správnou aplikaci celních předpisů.¹⁹¹

Uskutečnění hospodářské integrace pod pruským vedením znamenalo velké oslabení role Rakouska v celoněmecké politice. Prusko ostatně vstupu Rakouska do celního spolku vehementně bránilo a přistoupilo 19. února 1853 pouze na uzavření bilaterální celní a obchodní smlouvy na dobu 12 let. Prusku se tak podařilo dosáhnout hospodářské integrace německých států a zajistit si při ní vůdčí postavení, kterého dále využilo při pozdější politické integraci.¹⁹²

4. Revoluce roku 1848

4.1. Začátek německé revoluce

Ve druhé polovině čtyřicátých let bylo pro státy Německého spolku stále těžší potlačit činnost politických spolků, přestože byly spolky na základě tzv. deseti článků zakázány. Ačkoliv existovaly

¹⁸⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 398.

¹⁸⁸ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 113.

¹⁸⁹ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 114.

¹⁹⁰ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 114.

¹⁹¹ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 114.

¹⁹² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 399.

mezi spolky politické rozdily, usilovaly všechny o vytvoření jednotného německého státu, který měl být založen nejen dílem vlád jednotlivých německých zemí, ale především dílem německého lidu. Zvláště silné bylo národně liberální hnutí na jihozápadě Německa. 12. září 1847 vyhlásili radikální demokraté v Offenburgu své požadavky jako tzv. offenburský program. Požadovali zrušení všech represivních předpisů vydaných Německým spolkem od roku 1819. Dále požadovali zavedení svobody tisku, svobody svědomí, svobody projevu, osobní svobody, zajištění zastoupení lidu u Německého spolku, zajištění všem dostupného vzdělání ve veřejných školách, ozbrojení lidu, spravedlivé zdanění, zlepšení postavení dělníků, zřízení porotních soudů a vládu lidu za současného zrušení všech stavovských privilegií.¹⁹³

O měsíc později 10. října se setkali umírnění liberálové v Heppenheimu. Jejich požadavky mířily především na ustavení národního shromáždění a jednotné vlády pro celé Německo. Někteří z nich podporovali německé sjednocení na půdorysu Německého spolku, jiní k tomu chtěli využít Německý celní spolek. Kromě toho požadovali liberálové v tomto tzv. heppenheimském programu zavedení svobody tisku a dalších občanských svobod, veřejných a ústních soudních jednání, porotních soudů, nezávislého správního soudnictví a dalších záruk právního státu.¹⁹⁴

V reakci na sílící národní hnutí probíhaly určité snahy o sjednocení německých států také na úrovni vlád německých zemí. Pruský král Friedrich Vilém IV. schválil 20. listopadu 1847 vydání spisu pruského vojenského zmocněnce u Německého spolku Josepha von Radowitze s názvem Pojednání o opatřeních, jež mají být provedena Německým spolkem. V tomto spise Radowitz doporučoval užší spolupráci Rakouska a Pruska a překonání egoismu vlád jednotlivých spolkových států. Tento spis nalezl ve Vídni porozumění a navrhovaná opatření měla být projednána 25. března 1848 na konferenci ministrů spolkových států v Drážďanech. K tomu již ovšem nedošlo, neboť mezitím došlo k vypuknutí revolučních povstání.¹⁹⁵

Německé revoluční události byly ovlivněny revolucemi a povstáními v ostatních evropských zemích, především ve Švýcarsku, Itálii a Francii. Masová shromáždění lidu v Mannheimu, Karlsruhe, Stuttgartu a v dalších městech se rychle přelila do otevřeného povstání. Došlo k útokům na sídla šlechty a na úřední budovy. Povstání brzy zasáhlo i Frankfurt, Nassau a Kurhesensko. 13.

¹⁹³ SCHOLLER, H. *Die Grundrechtsdiskussion in der Paulskirche: Eine Dokumentation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1982, s. 55.

¹⁹⁴ SCHOLLER, H. *Die Grundrechtsdiskussion in der Paulskirche: Eine Dokumentation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1982, s. 57.

¹⁹⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin, Springer, 2008, s. 419.

března již došlo k pouličním bojům i ve Vídni, kde revoluce vedla k rezignaci kancléře Metternicha. 18. března došlo ke střetům s četnými oběťmi na životech v Berlíně.¹⁹⁶

V Heidelbergu došlo 5. března 1848 k setkání 51 opozičních politiků ze 7 německých států. Požadovali vypsání voleb a svolání celoněmeckého národního shromáždění. Provedením těchto záměrů pověřili 7 účastníků, kteří vytvořili tzv. výbor sedmi. Výbor sedmi pozval na 30. března 1848 členy zákonodárných a stavovských sborů všech německých států a další význačné osobnosti do Frankfurtu, kde se měl sejít prozatímní parlament.¹⁹⁷ Další požadavky zahrnovaly povolání liberálních vlád, svobodu tisku, zřízení občanských gard, porotní soudy a veřejná soudní jednání. Těmto tzv. březnovým požadavkům panovníci německých zemí pod dojmy z rychlého vývoje revoluce ve Francii z podstatné části promptně vyhověli. Dosavadní vlády byly většinou propuštěny a nahrazeny vládami složenými z liberálně smýšlejících ministrů. Zároveň došlo v mnoha státech k rozšíření volebního práva. 3. března 1848 spolkové shromáždění svým usnesením dovolilo členským státům zavést svobodu tisku. 9. března uznalo černou, zlatou a červenou za barvy Německého spolku. 2. dubna pak spolkové shromáždění zrušilo všechny represivní předpisy vydané od roku 1819. Tato změna politiky Německého spolku byla umožněna právě výměnou vlád spolkových států, neboť jejich vyslanci ve spolkovém shromáždění podléhali instrukcím ministrů.¹⁹⁸ Spolkové shromáždění Německého spolku ustanovilo již 29. února 1848 politický výbor, který měl zvážit další postup spolku. Na návrh tohoto výboru vyzvalo spolkové shromáždění 10. března 1848 vlády spolkových států, aby do konce března delegovaly důvěryhodné a uznávané osoby do výboru o 17 členech tak, aby každý stát zastoupený v užší radě měl ve výboru svého zástupce. Tento výbor měl pomoci spolkovému shromáždění s revizí základních dokumentů spolku. Výbor vypracoval 27. dubna návrh říšského základního zákona a předložil jej spolkovému shromáždění. Německý spolek se měl podle tohoto návrhu přeměnit ve federaci. Podle § 4 tohoto návrhu měla být říšská moc sdílena hlavou státu a říšským sněmem. Hlavou státu měl být dědičný císař. Návrh počítal i se zřízením říšského soudu a s přijetím „základních práv německého národa“. Přijetí tohoto návrhu nebylo politicky možné, přesto měl návrh vliv na pozdější diskuze o německé ústavě.¹⁹⁹

¹⁹⁶ ISENSEE, J., P. KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 97.

¹⁹⁷ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS*. 1998, s. 388.

¹⁹⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 145.

¹⁹⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 422.

4.2. Prozatímní parlament

Prozatímní parlament, který se sešel 31. března 1848 v kostele sv. Pavla ve Frankfurtu, sestával celkem z 574 členů. Mezi nimi bylo 141 pruských zástupců, ale pouze 2 rakouští poslanci. Prozatímní parlament zasedal do 3. dubna a měl se radit především o čtyřech bodech, které mu předložil výbor sedmi. Tyto body zahrnovaly: povolání hlavy spolku a zodpovědného ministra jako vrcholného představitele výkonné moci, přeměnu spolkového shromáždění v senát reprezentující jednotlivé německé země, volbu sněmovny lidu v přímých volbách tak, aby na zhruba 50 000 obyvatel připadl jeden poslanec, sjednocení zahraniční politiky, vojenství, celní, obchodní a dopravní politiky, občanského, trestního a procesního práva, přijetí základních práv a zřízení spolkového soudnictví.²⁰⁰ Otázkou přijetí ústavy se prozatímní parlament výslovně nezabýval a přenechal ji národnímu shromáždění vzešlému z voleb. Vyzval ovšem Německý spolek a jednotlivé země ke zrušení represivních zákonů Německého spolku vydaných od roku 1819 a k odvolání vyslanců u spolkového shromáždění, kteří se na jejich přijetí podíleli. Represivní předpisy Německý spolek zrušil již 2. dubna a odvolání dotčených vyslanců bylo rovněž přislíbeno.²⁰¹

Prozatímní parlament přijal usnesení o volebním právu do národního shromáždění, na jehož základě měly mít volební obvody zhruba 50 000 obyvatel, volební právo mělo být rovné a všeobecné, volební systém měl být většinový. Pokud se týče Rakouska, měly se volby konat pouze v těch jeho částech, které patřily k Německému spolku. Jinak tomu bylo v případě Pruska, neboť o území západního a východního Pruska bylo usnesením prozatímního parlamentu spolkové území rozšířeno.²⁰² Spolkové shromáždění schválilo usnesení prozatímního parlamentu o volebním právu a vydalo je jako spolkový volební zákon 7. dubna 1848. Podle tohoto zákona proběhly následné volby do národního shromáždění. Aktivní a pasivní volební právo měli všichni plnoletí samostatní státní občané.²⁰³ Z voleb byly však vyloučeny ženy a kritérium samostatnosti, které ponechávalo prostor pro výklad a aplikaci zemských volebních zákonů, znamenalo, že asi 25 % dospělého mužského obyvatelstva se voleb účastnit nemohlo.²⁰⁴

²⁰⁰ BOTZENHART, M. *Deutscher Parlamentarismus 1848 – 1850*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1997, s. 125.

²⁰¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 424.

²⁰² K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 424. Podobně tomu bylo i v případě Šlesvicka.

²⁰³ BOTZENHART, M. *Deutscher Parlamentarismus 1848 – 1850*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1997, s. 142.

²⁰⁴ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 146. Zemské volební zákony, které prováděly říšský volební zákon, stanovily majetkový cenzus pro aktivní i pasivní volební právo. Tzv. kritérium samostatnosti se v různých zemích lišilo. K tomu srov. BÖCKENFÖRDE, E. W. *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972, s. 218.

4.3. Národní shromáždění

4.3.1. Složení národního shromáždění a prozatímní říšská moc

Národní shromáždění zasedlo po proběhlých volbách 18. května 1848 v kostele sv. Pavla ve Frankfurtu. Mělo se původně skládat z 649 poslanců. Některé volební obvody ale žádného poslance ne zvolily, a tak se jich nakonec sešlo jen 585.²⁰⁵ Národní shromáždění si na svém prvním zasedání za svého předsedu zvolilo Heinricha von Gagerna. Mezi poslanci převažovali právníci, správní úředníci a univerzitní profesori.²⁰⁶ Jen 12 % tvořili obchodníci a jen 15% šlechtici.²⁰⁷ Pokud jde o politickou orientaci poslanců, dělili se do tří hlavních směrů: konzervativního, liberálního a radikálně demokratického. Politické frakce se označovaly podle frankfurtských kaváren a hostinců, kde se příslušní poslanci scházeli. Monarchističtí, klerikální a partikularisticky smýšlející konzervativci se scházeli v Kamenném domě, později v Café Milani. Pravicoví konstitučně monarchističtí liberálové se scházeli v Casinu, Augsburském dvoře a v Landsbergu. Levicovější liberálové, kteří byli ochotni uznat konstituční monarchii pouze přechodně, se scházeli ve Württemberském dvoře. Republikánsky smýšlející demokraté se dělili na radikálnější, kteří se scházeli v Donnersbergu, a umírněnější, kteří odmítali revoluční prostředky a pro dosažení svých cílů chtěli využít pouze parlamentní cesty a jejichž schůze probíhaly v Německém dvoře, Westendhalle a v Norimberském dvoře.²⁰⁸ Více než třetina všech poslanců nenáležela k žádné frakci.²⁰⁹

28. června 1848 přijalo národní shromáždění říšský zákon o zavedení prozatímní říšské moci pro Německo. Podle tohoto zákona měl říšskou výkonnou moc prozatímně vykonávat říšský správce a jím jmenovaní ministři, kteří měli být odpovědní národnímu shromáždění. Říšský správce nesměl být členem národního shromáždění, příslušela mu veškerá výkonná moc ve věcech týkajících se bezpečnosti a blaha německého „spolkového státu“, jak bylo ustanoveno v bodě 2 tohoto zákona. Dále měl mít vrchní velení nad společnými ozbrojenými silami a měl zastupovat Německo v obchodněpolitických a jiných zahraničních záležitostech. Říšským správcem byl zvolen arcivévoda Jan Rakouský. Dále zákon obsahoval v bodě 13 ustanovení, podle kterého s účinností tohoto zákona ukončí svou existenci spolkové shromáždění. Tuto skutečnost spolkové shromáždění uznalo tím, že se na své poslední schůzi 12. července 1848 usneslo na přenesení svých ústavních pravomocí a

²⁰⁵ Volby bojkotovaly hlavně volební obvody, kde převažovalo neněmecké obyvatelstvo v Čechách, na Moravě a v dnešním Slovinsku. HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988. K tomu srov. s. 609.

²⁰⁶ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS*. 1998, s. 388.

²⁰⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 148.

²⁰⁸ MICK, G. *Die Paulskirche: Streiten für Einigkeit und Recht und Freiheit*. Frankfurt am Main: Klamer, 1988, s. 68.

²⁰⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 425.

povinností na prozatímní říšskou moc a svou dosavadní činnost prohlásilo za ukončenou.²¹⁰ Podle názoru právních historiků bylo ovšem takové usnesení v rozporu s čl. 7 odst. 5 DBA a s čl. 7 WSA.²¹¹ Říšský správce jmenoval 15. července říšským ministerským předsedou knížete Karla von Leiningena.

Provizorní říšská moc postrádala vlastní finanční prostředky, rozsáhlejší úřední aparát nebo jí loajální ozbrojené síly. Navíc ji odmítly mezinárodně uznat přední evropské mocnosti Rusko, Francie a Velká Británie.²¹²

4.3.2. Říšský zákon o základních právech

Národní shromáždění 24. května zvolilo třicetičlenný ústavní výbor pod předsednictvím hesenského liberála Friedricha Daniela Bassermanna. Tento výbor se rozhodl zahájit diskuzi o budoucí ústavě vypracováním návrhu článků o základních právech, u kterých bylo možné očekávat snadnější dosažení politické shody. Katalog základních práv byl následně přijat plénem národního shromáždění 20. prosince 1848. 27. prosince pak národní shromáždění přijalo schválené články o základních právech společně s uvozovacím zákonem jako říšský zákon o základních právech německého lidu.²¹³ Zákon měl vstoupit v účinnost pro celé území německé říše 17. ledna 1849. Vzhledem k tomu, že revoluční napětí v Evropě i v německých státech mezitím opadlo, odmítly některé německé státy, jako Rakousko, Prusko, Bavorsko nebo Hanoversko říšský zákon publikovat a neuznaly jeho právní závaznost pro svá území.²¹⁴ Zástupci národního shromáždění proti tomu argumentovali zněním říšského zákona o vyhlásování říšských zákonů a opatření prozatímní říšské moci, jehož čl. 2 upravoval publikaci říšských zákonů a spojoval s uplynutím lhůty dvacet dní od publikace vstup zákona v účinnost na celém území říše bez ohledu na publikaci v jednotlivých zemích.²¹⁵ Jiné státy říšský zákon o základních právech ve svých sbírkách publikovaly. K těm patřily Württembersko, Bádensko, Hesensko-Darmstadt, Kurhesensko, Brunšvicko a Oldenburg.

Základní práva byla později inkorporována do frankfurtské říšské ústavy jako VI. oddíl, zahrnující § 130 až § 189. Většina základních práv byla garantována každému Němci, což svědčí o tom, že

²¹⁰ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS*. 1998, s. 389.

²¹¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 426.

²¹² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 426.

²¹³ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS*. 1998, s. 390.

²¹⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 427.

²¹⁵ Je ovšem skutečností, že zmíněné čtyři státy nepublikovaly ani zmiňovaný říšský zákon o publikaci říšských zákonů. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 430.

nebyla pojmána jako všeobecně platná lidská práva.²¹⁶ Na prvním místě bylo zakotveno právo všech občanů německých zemí na říšské státní občanství. Na ně navazovala svoboda pobytu a volný pohyb na říšském území, právo nabývat vlastnictví a provozovat živnost na celém říšském území a právo vystěhovat se bez omezujících podmínek do jiné země. Přijetí sociálních práv zaměstnanců a nezaměstnaných bylo odmítnuto, přijato však bylo právo na bezplatné vzdělání nemajetných ve veřejných školách.²¹⁷ Dále byla zakotvena rovnost před zákonem a zrušeny všechny tituly, které nejsou spojeny s konkrétním úřadem. Zaručena byla osobní svoboda a zatčení bylo omezeno na příkaz soudce, dále byla zaručena domovní svoboda a listovní tajemství, svoboda tisku, svoboda svědomí, vyznání a projevu, petiční právo jednotlivců i korporací, shromažďovací a společovací právo, svoboda vědeckého bádání, jakož i právo na svobodnou volbu povolání. Zrušen byl trest smrti. Velký význam mělo zakotvení neporušitelnosti a ochrany vlastnického práva. To bylo navíc spojeno se zrušením některých feudálních majetkových institutů. Tato opatření se týkala především pozemkového vlastnictví, se kterým bylo nyní možné bez omezení volně nakládat a pozemky dělit. Zrušeny byly fideikomisy, desátky a jiné odvody vrchnosti lpící na pozemcích a některé další pozůstatky feudálních majetkoprávních vztahů. Odstraněna byla i vrchnostenská práva, jako patrimoniální soudní a policejní pravomoc. Všechna vyznání byla zrovnoprávněna a byl ustanoven obligatorní civilní sňatek, církevní sňatek mohl nadále proběhnout až po uzavření sňatku civilního. Měly být zřizovány veřejné školy, v nichž mělo být vzdělání poskytováno bezúplatně. Církevní školství mělo být podrobeno státnímu dohledu. Obcím bylo zaručeno právo na samosprávu.²¹⁸

Soudnictví mělo být přísně odděleno od správy a být zcela nezávislé. Soudní jednání měla být ústní a veřejná. Trestní proces měl být založen na obžalovací zásadě. Správní orgány nadále neměly rozhodovat spory z oblasti správního práva, čímž byl odmítnut tradiční model správního soudnictví vykonávaného orgány uvnitř správy samotné.²¹⁹ Bylo zakotveno právo na zákonného soudce a veřejnost soudních jednání. V závažnějších trestněprávních případech a u všech politických trestných činů měly být příslušné porotní soudy.²²⁰

²¹⁶ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS.* 1998, s. 391.

²¹⁷ SCHOLLER, H. *Die Grundrechtsdiskussion in der Paulskirche: eine Dokumentation.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982, s. 44.

²¹⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar.* Berlin: Springer, 2008, s. 428.

²¹⁹ SYDOW, G. *Die Verwaltungsgerichtsbarkeit des ausgehenden 19. Jahrhunderts.* Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2000, s. 20. Ustanovení pozdějšího § 182 frankfurtské ústavy o odmítnutí správního soudnictví vykonávaného správními orgány vedlo kvůli výkladovým potížím k nepřijetí projednávaných reforem správního soudnictví v Bádensku a Württembersku.

²²⁰ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS.* 1998, s. 391.

Dále byly popsány minimální standardy, které musejí zemské ústavy splňovat. K těm patřily zákonodárný sbor, složený ze zvolených zástupců lidu a disponující právem na spolurozhodování v zákonodárném procesu, při výběru daní a sestavování rozpočtu, oprávněný podávat návrhy zákonů a ministerskou žalobu. Zemské sněmy měly navíc nadále jednat pouze veřejně.²²¹

4.3.3. Přijetí říšské ústavy

Teprve v říjnu 1848 zahájilo národní shromáždění práci na ustanoveních budoucí ústavy týkajících se organizace státní moci. V národním shromáždění se ale mezitím vytvořily hlubší politické neshody. To se ukázalo již 16. září 1848, když národní shromáždění schválilo ratifikaci kontroverzní mírové smlouvy z Malmö, kterou bylo Šlesvicko začleněno do dánského státu. Tento krok považovali radikální politici za zradu a vyvolali pouliční nepokoje ve Frankfurtu, k jejichž potlačení prozatímní říšská vláda musela povolát rakouské a pruské vojenské jednotky.²²² Radikální demokraté podnítli nepokoje i v dalších městech jihozápadního Německa. 21. září vyhlásil Gustav Struve v Lörrachu dokonce zřízení německé republiky. Tyto nepokoje byly záhy s nasazením vojska potlačeny. Podobně potlačil kníže Windischgrätz 31. října povstání radikálů ve Vídni. Coby účastník vídeňského povstání byl bez ohledu na svou poslaneckou imunitu a přes protesty frankfurtského parlamentu zastřelen na základě stanného práva poslanec národního shromáždění Robert Blum. Obdobný byl i vývoj v Prusku, kde král Friedrich Vilém IV. povolal na počátku listopadu nový konzervativní kabinet a 11. listopadu vyhlásil v Berlíně výjimečný stav, aby usnadnil násilné potlačení revoluce. 5. prosince král rozpustil pruské národní shromáždění a vydal (oktrojovanou) ústavu. Ačkoliv byla tato ústava frankfurtským parlamentem kritizována, byla poměrně liberální a obsahovala rozsáhlý katalog základních práv, který byl dále doplněn volebním zákonem stanovícím všeobecné a rovné volební právo. Král se touto cestou snažil získat liberály na svou stranu.²²³

Zpočátku převažující poslanci liberálního středu, kteří se snažili o nalezení shody s panovníky a vládami německých zemí na prosazení liberálních požadavků, se dostávali čím dál tím častěji do střetů s radikálními demokraty, kteří chtěli zřídit republiku s jednokomorovým přímo voleným parlamentem a radikálně změnit vlastnické a majetkové poměry na rovnostářských základech.²²⁴ Kromě toho byla řada poslanců z bohatých měšťanských vrstev zděšena požadavky radikálů a počala se od revoluce odvracet a hledat ochranu svých zájmů spíše u konzervativních vlád německých

²²¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 429.

²²² LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS*. 1998, s. 389.

²²³ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 154.

²²⁴ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 156.

států.²²⁵ Shoda panovala pouze v tom, že budoucí německý stát má být národní stát a nikoliv pouhý volný svazek států, jakým byl Německý spolek. Naopak nebyli poslanci za jedno v tom, zda má být budoucí stát unitární, nebo federativní, monarchie, nebo republika. Nakonec se prosadil návrh podporovaný liberálními poslanci, který počítal se zřízením federativního státu se silnou ústřední výkonnou mocí a silnými kompetencemi vybaveným parlamentem, který měl sestávat ze sněmovny států, reprezentující jednotlivé země, a přímo volené sněmovny lidu, reprezentující německý lid. V čele státu měl podle představ liberálů stát dědičný císař.²²⁶

Jako problematický se ukázal poměr budoucího státu k Rakousku, z jehož téměř 38 milionů obyvatel jen zhruba jedna čtvrtina byla německojazyčná. Národní shromáždění sice schválilo 27. října 1848 tzv. velkoněmecké řešení, to bylo ale rezolutně odmítnuto rakouskou vládou pod vedením knížete Felixe Schwarzenberga. Ten jednoznačně vyloučil možnost, že by k německému státu, jak usnesení předpokládalo, náležela pouze německojazyčná území habsburské monarchie, zatímco zbylá území by byla s německým státem svázána pouze personální unií. Přijetí celého Rakouska by ovšem vedlo k tomu, že takto vzniklý celek by už jen stěží mohl být považován za národní stát. Říšský ministerský předseda, kterým byl od prosince 1848 Heinrich von Gagern, podporoval tzv. maloněmecké řešení, tedy sjednocení německých zemí bez Rakouska pod pruským vedením. 18. prosince 1848 navrhl von Gagern sjednocení německých zemí bez Rakouska do federativního státu, který by vytvořil širší volnější spolek s Rakouskem.²²⁷ Gagernův návrh podporovala většina liberálů, zatímco část konzervativní pravice podporovala velkoněmecké sjednocení a zřízení spolkového direktoria složeného ze zástupců Rakouska, Pruska, Württemberska, Bavorska, Saska a Hanoverska.²²⁸ Možnost velkoněmeckého řešení oslabilo i pozdější vydání rakouské ústavy císařem Františkem Josefem 4. března 1849, ve které byla zakotvena nedílná státoprávní jednota německých a neněmeckých částí rakouské monarchie.²²⁹

Hlasy liberálních a levicových poslanců bylo 27. března 1848 znění ústavy přijato. Hlasy levicových poslanců získali liberálové díky kompromisu ohledně volebního práva do sněmovny lidu. Podle říšského volebního zákona z 12. dubna 1849 měly být volby všeobecné, rovné, přímé a tajné. Voliči byli všichni bezúhonní mužští občané starší 25 let. Voliči nemohli být ti, kdo byli příjemci dávek pro chudé. Z každého volebního obvodu měl být většinou hlasů zvolen jeden poslanec. Volební obvod měl být obýván zhruba 100 000 občany. Takové volební právo bylo velmi pokrokové

²²⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 430.

²²⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 431.

²²⁷ LAUFS, A. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *JuS*. 1998, s. 391.

²²⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 156.

²²⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 432.

a mělo v Evropě obdobu pouze ve Francii.²³⁰ Ačkoliv zvítězila tzv. maloněmecká varianta sjednocení německých států bez Rakouska, bylo pozdější přistoupení Rakouska umožněno zněním § 1 a § 87 ústavy. § 1 prohlašoval za území říše dosavadní území Německého spolku. § 87 pak přerozděloval hlasy jednotlivých zemí ve sněmovně států po dobu, dokud rakouské země nepřistoupí k říši. Frankfurtská ústava byla vůbec první celoněmecká moderní ústava. Do jisté míry měla vliv na všechny pozdější německé ústavy z let 1871, 1919 i 1949.²³¹

4.4. Říšská ústava

4.4.1. Dělbba moci mezi říši a země

Vztah říše a jednotlivých zemí byl založen na federálním uspořádání.²³² Říše byla podle § 5 sama svrchovaným státem, aniž by jednotlivé země pozbyly svůj vlastní charakter svrchovaných zemí. Státní moc se dělila mezi říši a země s tím, že působnost říše byla výslovně vyjmenována a zbylá působnost byla působností zemí. Do působnosti říše měly patřit zahraniční politika (§ 6 až § 9), obrana (§ 10 až § 19), doprava (§ 20 až § 32), hospodářské a daňové právo (§ 33 až § 40), pošty a telegrafy (§ 41 až § 44), mincovnictví a systém měr a vah (§ 45 až § 47) a občanské, obchodní, trestní a procesní právo (§ 64).²³³ Státní správa zůstávala převážně v rukou jednotlivých zemí s výjimkou zahraniční politiky a vojenství. Říše měla disponovat vlastními zdroji financování, jak stanovily § 48 - § 51 a § 102 bod 2. Tyto zdroje měly tvořit jednak příjmy z cla a daní, v případě potřeby směla říše vybírat od zemí příspěvky a v mimořádných případech směla dokonce zavést říšské daně nebo si prostředky vypůjčit. Říšské právo mělo podle § 66 přednost před právem jednotlivých zemí a na rozdíl od práva Německého spolku mělo dle § 65 platit ve všech zemích bezprostředně bez nutnosti jeho zvláštní publikace na zemské úrovni. Zemské právo navíc dle § 194 nesmělo být v rozporu s říšským právem.

4.4.2. Říšské orgány

4.4.2.1. Císař

Říšská moc se dle § 80 dělila mezi císaře (resp. jeho vládu) a říšský sněm. Císař, jehož plný titul zněl „císař Němců“, byl hlavou státu. Císař měl být nedotknutelný a neodpovědný za výkon svého

²³⁰ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 156.

²³¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 156.

²³² Výslovná zmínka o federaci byla ovšem obsažena pouze v § 87 odst. 2 v rámci ustanovení o počtu hlasů ve sněmovně států. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin, Springer, 2008, s. 432.

²³³ To dokresluje značný zájem převážně liberální části národního shromáždění na sjednocení německého práva. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 161.

úřadu. Vládní moc měl vykonávat prostřednictvím jím jmenovaných odpovědných ministrů. Všechny vládní akty císaře vyžadovaly ke své účinnosti spolupodpis příslušného ministra, který tím za ně přejímal odpovědnost. Podle § 73 měl císař vykonávat zákonodárnou moc společně s říšským sněmem. Podle § 75 až § 77 zastupoval císař říši i jednotlivé země v mezinárodních vztazích, vyhlášoval válku, uzavíral mír a sjednával mezinárodní smlouvy. Císaři příslušelo svolávat říšský sněm a rozpouštět sněmovnu lidu. Určitou ústavní pojistkou proti zneužití tohoto práva bylo ustanovení § 107, podle kterého v případě rozpuštění sněmovny lidu docházelo k odročení zasedání sněmovny států až do doby opětovného svolání říšského sněmu. Podle § 82 příslušelo císaři velení nad ozbrojenými silami. Silné postavení císaře bylo ještě zdůrazněno zněním § 84, podle kterého císaři příslušela říšská moc ve všech záležitostech říše, které nebyly výslovně svěřeny říšskému sněmu.²³⁴

4.4.2.2. Říšský sněm

Říšský sněm se dle § 85 skládal ze dvou komor: ze sněmovny lidu a sněmovny států. Členové obou komor měli mít volný mandát. To bylo u členů sněmovny států, reprezentujících jednotlivé země, výraznou změnou oproti mandátu vyslanců ve spolkovém shromáždění Německého spolku. Sněmovna států byla zastoupením jednotlivých zemí na říšské úrovni. 192 členů sněmovny států bylo jmenováno z poloviny vládami a z poloviny zemskými sněmy jednotlivých zemí. § 87 určoval počet zástupců jednotlivých zemí. Největší počet zástupců mělo se 40 členy sněmovny Prusko, 38 zástupců mělo být vyhrazeno Rakousku. Do doby připojení Rakouska k říši bylo těchto 38 křesel přerozděleno podle § 87 odst. 2 ostatním státům. Sněmovna lidu měla dle § 93 sestávat z poslanců zastupujících německý lid. Podle § 95 měli mít poslanci nárok na denní příjem (diety) a cestovní náhrady za podmínek blíže stanovených zvláštním říšským zákonem. Podle § 94 měli být poslanci zvoleni poprvé na čtyři a následně vždy na tři roky. Volby se řídily podle volebního zákona z 12. dubna 1849. Působnost říšského sněmu stanovil § 102 výčtem případů, kdy je zapotřebí přijmout usnesení říšského sněmu. Nejvýznamnějšími případy bylo přijímání, rušení a změna zákonů a schvalování rozpočtu. Usnesení říšského sněmu vyžadovalo ke své platnosti přijetí v každé z komor. Jedinou výjimkou bylo privilegované postavení sněmovny lidu v rozpočtovém procesu. Říšský rozpočet vyžadoval dle § 102 bod 2 každoročně schválení říšským sněmem. Rozpočtový proces byl detailně upraven v § 103. Návrh předkládala říšská vláda sněmovně lidu, která nejdříve rozhodovala o celkové výši výdajů. Poté o návrhu rozhodovala sněmovna států, která sice mohla navrhnout

²³⁴ ISENSEE, J., P. KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 69.

změny, ty ale nebyly pro finální rozhodování sněmovny lidu závazné a nemusela se jimi při svém konečném rozhodnutí řídit.²³⁵

Vláda měla podle § 101 právo usnesení říšského sněmu vetovat. Toto právo veta mělo však pouze odkladný účinek. Pokud se říšský sněm na třech po sobě následujících schůzích usnesl na stejném vládním vetovaném usnesení, stalo se toto usnesení říšským zákonem i přes nesouhlas vlády. Vliv říšského sněmu na výkonnou moc byl omezen, neboť císař jmenoval ministry sám. Říšskému sněmu ale příslušelo podle § 126 právo podat proti ministrovi žalobu. Pokud jde o právo podávat návrhy zákonů, příslušelo toto každé ze sněmoven i císaři.²³⁶

4.4.2.3. Říšský soud

§ 125 předpokládal zřízení říšského soudu s rozsáhlými pravomocemi, které byly upraveny v § 126. Vzorem pro takto upravenou příslušnost říšského soudu byl nejvyšší soud Spojených států amerických.²³⁷ Z rozsáhlého výčtu příslušnosti byly nejvýznamnější spory mezi říší a zeměmi, spory mezi říšskými orgány, spory mezi jednotlivými zeměmi a ústavní stížnosti. Spory mezi říšskými orgány se rozuměly pouze spory mezi komorami říšského sněmu a říšskou vládou a příslušnost říšského soudu k jejich rozhodování byla dána pouze na základě společného návrhu stran sporu.²³⁸ Velmi pokroková byla úprava příslušnosti k rozhodování o ústavních stížnostech. Říšský soud byl povolán rozhodovat o stížnostech občanů proti porušení práv, které jim ústava zaručuje. Bližší ustanovení byla vyhrazena zvláštnímu říšskému zákonu.²³⁹

4.4.2.4. Základní práva

Úprava základních práv v § 131 až § 189 odpovídala doslovně formulaci základních práv přijatých říšským zákonem z 27. prosince 1848. Podle § 130 byla základní práva bezprostředně závazná pro říši i jednotlivé země. Ustanovení § 186 a § 187 obsahovala minimální požadavky na ústavy jednotlivých zemí, pokud jde o kompetence zemských sněmů a o zastoupení lidu.

²³⁵ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 630.

²³⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin, Springer, 2008, s. 434.

²³⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 162.

²³⁸ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 825.

²³⁹ ISENSEE, J., P. KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 71. Frankfurtská ústava v tomto bodě „předběhla dobu“ o 120 let. Institut ústavní stížnosti byl v účinném německém spolkovém ústavním právu uzákoněn až změnou ústavy SRN v roce 1969, přestože jej předpokládal již zákon o spolkovém ústavním soudu z roku 1951.

4.4.2.5. Ochrana ústavy

Ustanovení § 190 až § 197 obsahovala ustanovení, jejichž smyslem bylo zajistit dodržování ústavy a ochranu ústavnosti. Podle § 190 skládal císař a říšští úředníci přísahu na ústavu. Zákony jednotlivých zemí nesměly být dle § 194 v rozporu s říšskou ústavou. Podle § 150 byla změna formy vlády v jednotlivých zemích možná pouze se souhlasem říšské moci. Změny ústavy byly podle § 196 možné pouze na základě usnesení obou komor říšského sněmu a se souhlasem císaře. Usnesení obou komor o změně ústavy mohla být přijata pouze v každé komoře zvlášť při účasti alespoň dvou třetin členů každé komory tak, aby mezi nimi uběhla doba alespoň 8 dní. Pro usnesení musely hlasovat alespoň dvě třetiny přítomných členů. § 197 upravoval válečný nebo výjimečný stav, ve kterém bylo možné částečně omezit některá základní práva.

4.5. Poražení revoluce

28. března 1849 zvolilo národní shromáždění 290 hlasy pruského krále Friedricha Viléma IV. císařem Němců.²⁴⁰ Vyslanci národního shromáždění dorazili do Berlína počátkem dubna 1849, aby králi císařskou korunu slavnostně nabídli. Pruský král ve své písemné odpovědi z 3. dubna 1849 nabízenou císařskou korunu odmítl. Neoficiálně měl nabízenou korunu označit jako „uhnětenou ze špíny a bláta“.²⁴¹ Pruský král, který se považoval za panovníka z milosti Boží vládnoucího na základě monarchického principu a sjednocujícího ve své osobě veškerou státní moc, nebyl ochoten přijmout korunu z rukou zástupců lidu a uznat tak jeho svrchovanost. Ve své odpovědi král argumentoval tím, že frankfurtská ústava musí být nejdříve přijata vládami všech německých států, které musí vyslovit souhlas i s osobou císaře. Do té doby nepovažuje za možné korunu přijmout.²⁴²

28. dubna 1849 sdělil pruský ministerský předseda pruskému zmocněnci u říšské moci ve Frankfurtu, že Prusko národním shromážděním přijatou ústavu odmítá. Prusko ostatně znění ústavy ve své sbírce zákonů stejně jako předtím říšský zákon o základních právech nepublikovalo. Ústavu odmítly přijmout a publikovat rovněž Rakousko, Bavorsko, Hanoversko, Württembersko, Sasko, Lucembursko, Lichtenštejnsko, Lippe, Schaumburg–Lippe a Hesensko-Hombursko. Württembersko a Sasko nakonec na nátlak svých zemských sněmů ústavu 24. dubna 1849 a 4. května 1849 přijaly. Ústavu dále přijalo 28 menších německých států, které ji publikovaly ve svých sbírkách.²⁴³ Odmítnutí ústavy ze strany Pruska vyvolalo v květnu 1849 revoluční povstání, jehož prostřednictvím

²⁴⁰FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 164. 284 poslanců se při hlasování zdrželo.

²⁴¹FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 164.

²⁴²BOTZENHART, M. *Deutscher Parlamentarismus 1848 – 1850*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1997, s. 696.

²⁴³BOTZENHART, M. *Deutscher Parlamentarismus 1848 – 1850*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1997, s. 697.

se revolucionáři snažili prosadit přijetí ústavy silou. Národní shromáždění kampaň za prosazení říšské ústavy 4. května 1849 ve své výzvě vládám a lidu podpořilo. Tato výzva narazila na odpor pruské a rakouské vlády, které prohlásily frankfurtský parlament za nadále nezákonný a mandáty svých poslanců v národním shromáždění za zaniklé. Podobná prohlášení učinily i vlády Saska, Hanoverska a Bádenska.²⁴⁴ Nepokoje v Porýní, Bádensku, Sasku a ve Falci byly potlačeny pomocí pruského vojska. Politicky umírněné liberální měšťanstvo bylo nepokoji zděšeno a poslanci národního shromáždění začali houfně opouštět Frankfurt. Svou roli hrála také skutečnost, že asi polovina poslanců byla ve státních službách a cítili se být povinni uposlechnout výzev vlád Pruska a Rakouska k návratu všech poslanců z Frankfurtu do svých zemí.²⁴⁵ V národním shromáždění zbylo asi 150 převážně radikálních poslanců, kteří se nejdříve shodli na přeložení sídla parlamentu z Frankfurtu do Stuttgartu. Tam byl zbytek národního shromáždění (asi 110 poslanců) 18. června 1849 württemberským vojskem rozehán a jeho poslanci byli vyhoštěni.²⁴⁶ Zbylí revolucionáři se ještě několik týdnů bránili ve spolkové pevnosti Rastatt, než byla 23. července 1849 dobytá. Pruské vojsko se samo ujalo výkonu spravedlnosti a odsoudilo podle stanného práva jen v Bádensku přes 1000 povstalců, 26 z nich k trestu smrti. 80 000 pronásledovaných povstalců se vystěhovalo.²⁴⁷

V srpnu 1849 souhlasil říšský správce s tím, aby jeho kompetence převzaly společná komise pruské a rakouské vlády, a 20. prosince 1849 podal svou rezignaci. Svou činnost obnovilo ve Frankfurtu spolkové shromáždění Německého spolku.²⁴⁸

5. Vývoj po roce 1848

5.1. Erfurtská unie

Po neúspěchu revoluce se Prusko pokusilo o sjednocení německých států „shora“ na mezivládní úrovni. Král Friedrich Vilém IV. se chopil Gagernova plánu na sjednocení německých států bez Rakouska, které by se sjednocenými státy bylo spojeno pouze ve volnějším svazku. Prusko představilo 9. května 1849 svůj návrh vládám největších německých států. Po odmítnutí plánu Rakouskem a Bavorskem byl plán 26. května 1849 přijat Hanoverskem a Saskem, čímž vznikl tzv.

²⁴⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 437.

²⁴⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 165.

²⁴⁶ BOTZENHART, M. *Deutscher Parlamentarismus 1848 – 1850*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1997, s. 708.

²⁴⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 165.

²⁴⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 166.

pakt tří králů. Již 28. května 1849 byl vypracován návrh ústavy, které se dostalo označení erfurtská unijní ústava.²⁴⁹

Asi dvě třetiny ustanovení tohoto textu byly převzaty z frankfurtské říšské ústavy.²⁵⁰ Oproti frankfurtské ústavě bylo ovšem posíleno postavení výkonné vůči zákonodárné moci a rovněž tak postavení jednotlivých zemí vůči říši. V čele říše neměl stát císař, ale říšské předsednictvo knížecího kolegia. Říšské kolegium mělo sestávat ze šesti zmocněnců členských států. Říšské předsednictvo mělo mít svěřenu výkonnou moc, kterou mělo vykonávat prostřednictvím jím jmenovaných ministrů. Knižecímu kolegiu příslušela část zákonodárné moci a mělo rovněž právo podávat návrhy zákonů. Říšské předsednictvo a knížecí kolegium měly mít na rozdíl od císaře ve frankfurtské ústavě absolutní právo veta. V knížecím kolegiu měly mít stálého zástupce pouze Prusko a Bavorsko. Ostatní státy byly rozděleny do čtyř regionálních kurií, z nichž každá měla v knížecím kolegiu jednoho zástupce. Říšský sněm se měl skládat ze sněmovny států a sněmovny lidu. Pro volby do sněmovny lidu ovšem nemělo platit přímé a rovné volební právo, ale nepřímé volební právo založené na třech volebních třídách podle vzoru pruského volebního práva. Sněmovna států měla při schvalování rozpočtu oproti frankfurtské ústavě rovné postavení se sněmovnou lidu, neboť k přijetí návrhu rozpočtu bylo zapotřebí usnesení obou komor. Znění erfurtské unijní ústavy sice obsahovalo i výčet základních práv, ale tato základní práva neměla bezprostřední účinek a nebylo tudíž možné se jich dovolat proti orgánům jednotlivých zemí. Základní práva měla být pouze vzorem, jehož provedení konkrétními zákony bylo vyhrazeno jednotlivým zemím. Zrušeno bylo ovšem odstranění šlechtických titulů a zákaz trestu smrti a příslušnost porotních soudů se u politických trestných činů měla vztahovat jen na nejtěžší trestné činy.²⁵¹

Pruská vláda oznámila, že pokud na návrh přistoupí dostatečný počet států, bude do Erfurtu svolán podle vypsaných voleb zvolený říšský sněm, který přijme definitivní znění ústavy. Do prosince 1849 přistoupilo k unii celkem 26 zemí. Přistoupit naopak odmítlo kromě Rakouska rovněž Württembersko a Bavorsko. Poté co Prusko bez konzultací s ostatními přistoupivšími státy vyhlásilo vypsaní voleb do sněmovny lidu, sdělily Hanoversko a Sasko ve společné protestní nótě z 20. října 1849, že od svého přístupu k unii upouštějí. Poté co se tedy na pruském plánu odmítla podílet všechna německá království, předložilo Prusko návrh dokumentu pod názvem Dodatková akta k návrhu německé říšské ústavy, který měl provizorně upravit ústavní poměry do doby přístupu všech německých států kromě Rakouska k říši. Společný stát se v tomto přechodném období neměl

²⁴⁹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 888.

²⁵⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 440.

²⁵¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 442.

označovat jako říše, nýbrž jako Německá unie. Říšský sněm se měl označovat jako parlament, říšské předsednictvo jako unijní předsednictvo apod. 20. března 1850 se sešly obě komory parlamentu v kostele sv. Augustina v Erfurtu. Sněmovna států byla tvořena zástupci jmenovanými z poloviny zemskými sněmy a z poloviny zemskými vládami a sněmovna lidu byla tvořena poslanci zvolenými na základě pruského trojtřídního volebního práva. Toto volební právo, které značně diskriminovalo chudší vrstvy obyvatelstva, bylo důvodem, proč levice volby bojkotovala a její zástupci tak v erfurtském parlamentu nezasedli. Parlament schválil během dubna 1850 jak návrh ústavy, tak Dodatková akta a 29. dubna 1850 pak jejich revizi, která posílila kompetence unijního předsednictva a upravila katalog základních práv podle znění pruské ústavy z roku 1850. Revize vyžadovala ke své platnosti schválení knížecím kolegiem a unijním předsednictvem. Pruský král se ovšem za změněných politických okolností zdráhal vyslovit s definitivním zněním ústavy souhlas. Navíc končila k 1. květnu 1850 činnost prusko-rakouské komise, která převzala v srpnu 1849 kompetence říšského správce. Rakousko pozvalo zástupce vlád všech německých států na konferenci do Frankfurtu, která se měla zabývat další existencí Německého spolku.²⁵² Prusko naopak pozvalo hlavy všech států Německé unie na kongres do Berlína, který se konal mezi 8. – 10. květnem 1850. Na tomto tzv. knížecím kongresu se ukázalo, že pouze 12 států bylo připravených bez dalších podmínek souhlasit s ústavou Německé unie. Státy se alespoň shodly na tom, že se zúčastní frankfurtské konference svolané Rakouskem a že unijní státy odevzdají své hlasy ve spolkovém shromáždění pouze prostřednictvím Pruska jako státu majícího unijní předsednictví. Rovněž se zavázaly požadovat, aby Německý spolek umožnil spolkovým státům, které se pro to rozhodnou, vytvořit unii na federativním základě.²⁵³ Protože Rakousko takové podmínky nebylo ochotné akceptovat, unijní státy se frankfurtského kongresu nezúčastnily. Ve Frankfurtu se tedy sešli pouze zástupci Rakouska, Saska, Württemberska, Hanoverska, Bavorska a dalších států, které nepřistoupily k unii. Usnesením ze 7. srpna 1850 spolkové shromáždění obnovilo svou činnost.²⁵⁴ V Berlíně se naproti tomu 12. června 1850 sešlo provizorní knížecí kolegium. V unii stále setrvalo 22 států. Rakouské výzvě k účasti na znovuotevření zasedání spolkového shromáždění 2. září 1850 unijní státy nevyhověly, přesto spolkové shromáždění zahájilo plně svou činnost. Prusko se dostávalo čím dál tím více pod tlak jihoněmeckých států a Ruska, které požadovaly jeho návrat do Německého spolku. V olomouckých punktacích z 29. listopadu 1850 se Prusko plánu na vytvoření erfurtské unie definitivně vzdalo. Od 12. května 1851 se unijní státy opět účastnily zasedání spolkového

²⁵² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 446.

²⁵³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 446.

²⁵⁴ Přes pruský protest bylo podle mínění právních historiků k obnovení činnosti spolkového shromáždění postačující jeho svolání Rakouskem jako předsedající zemí. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 447.

shromáždění ve Frankfurtu. Erfurtská unie tak definitivně skončila.²⁵⁵ Rakousko, Württembersko, Hanoversko a Sasko uzavřely 27. února 1850 v Mnichově tzv. pakt čtyř králů. Cílem tohoto ujednání bylo sjednotit politické postoje těchto států, obnovit předrevoluční poměry a vrátit se ke spolupráci německých zemí na půdorysu revidovaného ústavního zřízení Německého spolku.

5.2. Znovuobnovení předrevolučních poměrů

Po porážce revoluce nastalo ve většině německých států období charakterizované snahou o obnovení předrevolučních poměrů doby předbřeznové. Liberální vlády revolučního období byly nahrazeny kabinetem složenými z konzervativních ministrů. Výdobytky revoluce byly až na výjimky, jakou bylo například prosazení rovnosti před zákonem, zrušení vrchnostenské soudní a policejní pravomoci jakož i dalších feudálních vrchnostenských privilegií, odstraněny.²⁵⁶ Spolkové shromáždění, které od podzimu 1850 opět obnovilo svou činnost, přijalo mezi lety 1851 až 1854 řadu represivních předpisů navazujících na podobné zákonodárství doby předbřeznové. Tyto snahy byly iniciovány především Pruskem a Rakouskem, které se obávaly možných důsledků liberálního zřízení v některých menších německých zemích.²⁵⁷ Spolkové shromáždění vydalo 23. srpna 1851 spolkové reakční usnesení, ve kterém vyzvalo spolkové státy, aby za účelem znovuobnovení vnitřního klidu a pořádku podrobily všechny zejména od roku 1848 zřízené státní instituce a vydané právní předpisy pečlivé kontrole a provedly potřebné změny tak, aby tyto instituce a předpisy byly uvedeny do souladu s právem Německého spolku.²⁵⁸ Na provedení tohoto usnesení měl dohlížet spolkový reakční výbor. Stejněho dne spolkové shromáždění zrušilo říšský zákon o základních právech. Tomuto zákonu spolkové shromáždění dokonce zpětně odepřelo jakoukoli účinnost a státům, které zákon publikovaly ve svých sbírkách, uložilo, aby tyto zákony prohlásily za zrušené.²⁵⁹ 6. července 1854 přijalo spolkové shromáždění značně restriktivní spolkový tiskový zákon a 13. července 1854 v obdobném duchu formulovaný spolkový zákon o spolcích.

5.3. Kurhesenský ústavní konflikt

V únoru 1850 povolal kurhesenský kurfiřt Friedrich Vilém opětovně za ministerského předsedu konzervativního Ludwiga Hassenpfluga, čímž vyvolal velký odpor liberály ovládaného zemského sněmu. Hassenpflug navíc podporoval vystoupení Kurhesenska z erfurtské unie, kterou liberální politické síly podporovali. Když se zemské stavy zdráhaly schválit návrh státního rozpočtu a povolit

²⁵⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 449.

²⁵⁶ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 169.

²⁵⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 378.

²⁵⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 169.

²⁵⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 382.

výběr dalších daní, rozpustil kurfiřt 12. června 1850 a opětovně 2. září 1850 zemský sněm. 4. září kurfiřt vydal daňové nařízení, které dovolovalo vládě nařídit výběr dalších daní bez souhlasu zemského sněmu. Takový krok byl jednoznačným porušením § 143 kurhesenské ústavy z roku 1831.²⁶⁰ Zemské stavy podaly stížnost k vrchnímu apelačnímu soudu v Kasselu, který 12. září 1850 prohlásil nařízení za nicotné. Toto rozhodnutí bylo vnímáno velmi kontroverzně. Zastánci monarchického principu argumentovali tím, že soudy nemají pravomoc odmítnout aplikaci aktu vydaného z autority panovníka. Většina německých právních odborníků této doby takovou pravomoc soudů popírala.²⁶¹ Kurfiřt Friedrich Vilém se obrátil na Německý spolek s žádostí o podporu proti opozici ve vlastní zemi. Německý spolek, který byl pod rakouským vedením a při absenci států erfurtské unie značně konzervativní, vyzval kurhesenskou vládu 21. září 1850 k použití všech dostupných prostředků ke znovuoživení autority panovníka. Zároveň deklaroval svou připravenost přikročit v krajním případě i ke spolkové intervenci. Kurfiřt vydal 28. září 1850 nové nařízení, ve kterém odkazem na § 2 kurhesenské ústavy, který zakotvoval monarchický princip, a rovněž odkazem na čl. 57 WSA, který byl nadřazen zemským ústavám, zakázal soudům přezkoumávat ústavnost aktů panovníka.²⁶² Vrchní apelační soud v Kasselu situaci vyhrotil tím, že i toto nařízení prohlásil 3. října 1850 za protiústavní.²⁶³ Na stranu kasselského soudu se postavily i soudy nižších instancí a velká část státních úředníků a vojáků. Dokonce i vrchní vojenský velitel kurhesenské armády generál Bauer odmítl vojensky zakročit dovolávaje se své přísahy na kurhesenskou ústavu.²⁶⁴ Na to reagoval Německý spolek tím, že 16. října 1850 nařídil spolkovou intervenci a o 10 dní později nařídil v Kurhesensku nasazení vojska. Vrchní apelační soud v Kasselu nakonec podlehl nátlaku a 18. prosince 1850 daňové nařízení uznal za vydané v souladu s právem. Kurfiřt v nařízení vydaném v prosinci 1850 stanovil, že odvolání se na ústavu nemůže být zneužito k odepření služebních povinností vojáků. O něco později přísahu na ústavu raději zrušil. 13. dubna 1852 pak kurfiřt vydal novou (oktrojovanou) ústavu, která nahradila liberální ústavu z roku 1831. Ačkoliv nová ústava vycházela z té původní, neobsahovala již ustanovení o rovnosti před zákonem, právu na svobodnou volbu povolání, právu na rovný přístup k veřejným úřadům, osobní svobodě, svobodě tisku, přísaze na ústavu a nezávislosti soudců. Zrušen byl i jednokomorový zemský sněm a právo stavů povolovat daně.²⁶⁵

²⁶⁰ FROTSCHER, W. Monarchisches Prinzip kontra liberale Verfassungspositionen. *JuS.* 2000, s. 944.

²⁶¹ FROTSCHER, W. Monarchisches Prinzip kontra liberale Verfassungspositionen. *JuS.* 2000, s. 945. Rozhodnutí nejvyššího soudu USA ve věci *Marbury v. Madison* nebylo většinou německých právních odborníků této doby bráno na zřetel.

²⁶² FROTSCHER, W. Monarchisches Prinzip kontra liberale Verfassungspositionen. *JuS.* 2000, s. 944

²⁶³ FROTSCHER, W. Monarchisches Prinzip kontra liberale Verfassungspositionen. *JuS.* 2000, s. 945.

²⁶⁴ FROTSCHER, W. Monarchisches Prinzip kontra liberale Verfassungspositionen. *JuS.* 2000, s. 946.

²⁶⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 175.

5.4. Ústavní vývoj v Prusku

5.4.1. Pruská ústava z roku 1850

Poté co pruský král vydal (oktrojovanou) pruskou ústavu v prosinci 1848, přijali poslanci 31. ledna 1850 změny ústavy, které vstoupily v účinnost 2. února a zůstaly účinné až do konce monarchie.²⁶⁶ Ačkoliv ústava neobsahovala výslovné zakotvení monarchického principu podle čl. 57 WSA, byla ústava monarchickým principem silně inspirována.²⁶⁷ Státní moc nicméně dělila na výkonnou, zákonodárnou a soudní a svěřila její výkon různým orgánům. Pruská právní věda se však v pozdějších letech snažila o interpretaci ústavy v duchu monarchického principu tím, že doktrinárně rozlišovala mezi panovníkem jako zdrojem veškeré státní moci a jednotlivými státními orgány jako pouhými vykonavateli této nedílné moci. Jelikož ústava nic bližšího nestanovila, byl tento závěr dovozován ze znění § 1 II 13 všeobecného práva pro pruské státy, podle kterého se všechna práva a povinnosti státu vůči jeho občanům sjednocují v osobě panovníka. Tato interpretace měla důsledky pro legitimizaci postupu panovníka a vlády během tzv. pruského ústavního konfliktu v letech 1862 - 1866.²⁶⁸ Ústava dále prohlašovala v čl. 43 panovníka za nedotknutelného a tudíž neodpovědného.

Výkonná moc příslušela dle čl. 45 panovníkovi. Přestože výkonnou moc vykonával panovník, vyžadovaly všechny jeho úřední akty dle čl. 44 ke své platnosti spolupodpis ministra, který za ně tímto podpisem přebíral odpovědnost. Ministři byli jmenováni pouze panovníkem a mohli jím být také kdykoliv odvoláni. Jejich odpovědnost neznamena, že by ministři byli závislí na důvěře parlamentu.²⁶⁹ Článek 61 přiznával sice komorám parlamentu právo podat proti ministrovi ústavní žalobu pro porušení ústavy, ale protože prováděcí zákon k tomuto článku nebyl nikdy přijat, nemohlo tak toto právo být nikdy využito. K vyhlášení zákona bylo dle čl. 45 zapotřebí královského rozkazu, což dávalo panovníkovi absolutní právo veta vůči návrhům zákonů schválených parlamentem. Panovníkovi dále příslušela podle čl. 46 výlučná pravomoc vrchního velitele nad vojskem. Podle čl. 48 byla v kompetenci panovníka i zahraniční politika. Dle čl. 63 vydával panovník nařízení k provedení zákonů. V případě nouze, pokud nebyly svolány komory parlamentu, mohl panovník se spolupodpisem ministra vydávat nařízení i ve věcech vyžadujících úpravu

²⁶⁶ PAPE, M. Die Verfassungsgebung in Preussen. Akteure – Ziele – Handlungsspielräume. ZNR. 2000, s. 215.

V důsledku změny politického složení poslanecké sněmovny byla do revidovaného znění ústavy zahrnuta ustanovení, která dávala panovníkovi silnější postavení, pokud jde o právo veta, pravomoc vydávat v případě nouze nařízení s mocí zákona a vyhlášení výjimečného stavu.

²⁶⁷ Ústava sice obsahovala ustanovení o panovníkové moci příslušející králi, ale neříkala explicitně, že panovník je držitelem veškeré státní moci. V tom lze spatřovat určitý posun od ústav předbřeznového období. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 177.

²⁶⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 178.

²⁶⁹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 177.

zákonem. V článku 106 odst. 2 bylo výslovně vyloučeno oprávnění soudů vyslovit protiprávnost královských nařízení.

Zákonodárnou moc sdíleli podle čl. 62 panovník a obě komory parlamentu. První komora byla od roku 1855 nazývána panská sněmovna a byla složena z příslušníků vyšší šlechty a králem jmenovaných členů. Druhá komora, která nesla označení poslanecká sněmovna, měla být zastoupením lidu. Na základě tzv. trojtřídního volebního práva byla ale spíše zastoupením majetných vrstev.²⁷⁰ Svolání, rozpuštění a odročení zasedání komor příslušelo panovníkovi. Členové obou komor byli dle čl. 83 zástupci celého lidu a příslušel jim volný mandát, podle čl. 84 požívali také immunity a členové poslanecké sněmovny měli rovněž nárok na diety a cestovní náhrady. Obě komory mohly podávat návrhy zákonů. Při schvalování rozpočtu bylo postavení poslanecké sněmovny silnější, neboť rozpočet projednávala jako první a směla podávat pozměňovací návrhy.

Soudní moc, ač vykonávána jménem krále, byla vykonávána dle čl. 86 nezávislými soudy. Soudci byli jmenováni doživotně a nesměli být proti své vůli přeloženi. Organizace soudní soustavy mohla být měněna pouze zákonem. Dle čl. 93 odst. 1 byla soudní jednání zásadně veřejná. Pro závažné trestné činy, všechny politické trestné činy a tiskové delikty byla dána příslušnost porotních soudů.

Titul II ústavy pak obsahoval základní práva a povinnosti občanů, jejichž formulace byly inspirovány frankfurtskou ústavou. Podle čl. 4 si byli všichni Prusové před zákonem rovni. Stejný článek ve druhé větě rušil všechna stavovská privilegia. Rovnost před zákonem byla vnímána jako příkaz rovného zacházení se všemi občany adresovaný soudům a správním orgánům v rámci jejich aplikační praxe. Jelikož ale v této době v Prusku formálně neplatila nadřazenost ústavy běžným zákonům, bylo ustanovení o rovnosti bez materiálního významu pro zákonodárství.²⁷¹ Mezi další základní práva patřily osobní svoboda, svoboda vyznání, projevu, tisku, svoboda sdružovací a shromažďovací, domovní svoboda a ochrana vlastnického práva. Ačkoliv byla cenzura zakázána, bylo dle čl. 27 odst. 2 možné zákonem omezit svobodu projevu a tisku. Zakotveno bylo dále i právo na zákonného soudce a výhrada zákona pro trestní předpisy. Naproti tomu byla politická práva značně omezena. Základní práva nebyla vnímána jako bezprostředně použitelné právní normy, ale spíše jako politický program, který měl být realizován prostřednictvím zvláštních zákonů. Vůbec byl výklad významu základních práv ze strany právní vědy spíše restriktivní a vyzdvihoval většinou pouze garance omezení základních práv výhradně zákonem a z toho vyplývající vázanost správy

²⁷⁰ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 180.

²⁷¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 179.

zákony, které taková omezení základních práv konkretizovaly.²⁷² Jelikož základní práva nepůsobila vůči zákonodárci, lze s nadsázkou říci, že existovalo v podstatě jediné základní právo, a to právo na zákonnou správu.²⁷³ Mezi občanské povinnosti patřila povinnost školní docházky, vojenské služby a daňová povinnost. Na povinnost školní docházky navazovaly články 20 až 26, které garantovaly bezplatné základní vzdělání a zřizování veřejných škol.

5.4.2. Pruské volební právo

Tzv. trojtřídní volební právo bylo zavedeno v Prusku nařízením z 30. května 1849 a zůstalo v platnosti až do konce monarchie v roce 1918.²⁷⁴ Nejvýznamnější ustanovení tohoto nařízení byla jako články 69 až 73 převzata do revidovaného znění pruské ústavy 31. ledna 1850. Z účasti na volbách byli vedle žen vyloučeni i příjemci sociálních dávek, jak stanovil § 8 tohoto nařízení. Jinak byli ovšem oprávněni volit všichni pruští občané, kteří dosáhli 24 let. Zvolen mohl být podle § 29 ten, kdo dosáhl alespoň 30 let a byl alespoň 1 rok pruským občanem. Volby byly nepřímé, neboť voliči nevolili přímo poslance, nýbrž volitele, kteří teprve volili dle § 1 poslance druhé komory. Nejmarkantnější byla ovšem nerovnost volebního práva. Voliči byli rozděleni do tří tříd podle výše svých odvodů přímých státních daní. Na každou třídu připadala jedna třetina celkové výše daní vybraných v daném volebním obvodu. První třída tak sestávala ze všech voličů, kteří odvedli na daních největší částky až k hranici jedné třetiny celkového výběru daní ve volebním obvodu. Druhá třída byla tvořena voliči, jejichž daňová povinnost dosahovala výše mezi nejvyšší a nejnižší třetinou. Ve třetí třídě volili poté všichni ostatní včetně těch, kteří nebyli vůbec zdaněni.²⁷⁵ Každá třída volila podle § 14 jednu třetinu volitelů. Hlas voliče v první třídě tak měl na volební výsledek nepoměrně větší vliv než hlas voliče ve třetí třídě. V roce 1850 volilo v první třídě 153 000 voličů (tj. 4,7 % všech oprávněných voličů), ve druhé třídě 409 000 voličů (12,6 %), ve třetí třídě pak 2 691 000 voličů (82,7 %).²⁷⁶ V roce 1903 byla nerovnost ještě větší, když na první třídu připadalo 3,36 %, na druhou třídu 12,07 % a na třetí třídu 84,57 % voličů. V roce 1850 tak měl hlas voliče v první třídě 17 ½ krát větší váhu než hlas voliče ve třetí třídě a v roce 1903 měl hlas voliče z první třídy dokonce 25 krát větší váhu než hlas voliče ze třetí třídy.²⁷⁷ V některých volebních obvodech vedlo ovšem toto volební právo k tomu, že i zámožní měšťané volili až ve třetí třídě, neboť první dvě třídy byly

²⁷² WAHL, R. Rechtliche Wirkungen und Funktionen der Grundrechte im deutschen Konstitutionalismus. *Der Staat*. 1979, s. 329.

²⁷³ WAHL, R. Rechtliche Wirkungen und Funktionen der Grundrechte im deutschen Konstitutionalismus. *Der Staat*. 1979, s. 330.

²⁷⁴ Vydání nařízení o volebním právu bylo umožněno na základě čl. 105 ústavy z roku 1848, který dával králi pravomoc vydávat ve stavu nouze nařízení i ve věcech, v nichž bylo jinak třeba zákona. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 456.

²⁷⁵ PAPE, M. Die Verfassungsgebung in Preussen. Akteure – Ziele – Handlungsspielräume. *ZNR*. 2000, s. 210.

²⁷⁶ PAPE, M. Die Verfassungsgebung in Preussen. Akteure – Ziele – Handlungsspielräume. *ZNR*. 2000, s. 211.

²⁷⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 181.

obsazeny voliči, kteří odváděli mimořádně vysoké daně. Tak například při volbách v roce 1893 říšský kancléř Caprivi a osm pruských ministrů volili ve třetí třídě, zatímco v první třídě daného volebního obvodu volil pouze jeden zámožný průmyslník. Cílem tohoto volebního práva mělo být původně zajistit, že v poslanecké sněmovně bude stabilní konzervativní většina, neboť se očekávalo, že v první třídě bude volit především zámožná pozemková aristokracie. S postupem času ovšem vzrůstal význam průmyslníků a obchodníků, kteří odváděli čím dál větší daně a kteří volili převážně liberální stranu, která tak získala v poslanecké sněmovně většinu.

Nerovnost volebního práva byla dále prohloubena rozdělením země do volebních obvodů. Zemědělský a méně lidnatý východ Pruska, ve kterém většinou vítězili konzervativci, měl totiž více volebních obvodů než průmyslový a politicky liberální nebo sociálně demokratický západ. Tak připadalo například na hlavní město Berlín 12 poslanců, zatímco východopruská provincie se stejným počtem obyvatel měla v poslanecké sněmovně 32 zástupců.²⁷⁸ Se zvyšující se migrací za pracovními příležitostmi do Berlína a na západ Pruska se tato nerovnováha ještě více prohlubovala. S takto nerovným volebním právem mohla být pruská poslanecká sněmovna jen stěží vnímána jako zastoupení všeho lidu. Tomuto vnímání odpovídala i volební účast, která dosáhla roku 1903 ve třetí třídě pouhých 21 %, zatímco v první třídě byla účast 49 %.²⁷⁹ Volby v Prusku byly zásadně veřejné. Podle § 21 volebního nařízení z roku 1849 bylo hlasování zaprotokolováno. Voliči první třídy, kteří hlasovali jako poslední, mohli být navíc přítomni hlasování voličů druhé a třetí třídy. Rovněž tak hlasování zvolených volitelů probíhalo podle § 30 volebního nařízení veřejně. Úředníci stejně tak jako zaměstnanci průmyslníků nebo šlechty byli vystavováni značnému tlaku, aby volili podle představ svých představených.²⁸⁰

5.4.3. Pruský ústavní konflikt

V říjnu 1858 převzal vládu v Prusku jako regent princ Vilém, pozdější pruský král a německý císař Vilém I. Prvním Vilémovým krokem bylo propuštění konzervativního ministerského předsedy Otto von Manteuffela a povolání vlády složené z liberálních i konzervativních ministrů. Vládní program, který regent přednesl osobně před poslanci 8. listopadu 1858, znamenal obrat směrem k liberální politice. Jeho opatrná podpora německého sjednocení nalezla sympatie u národně a

²⁷⁸ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 182.

²⁷⁹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 182.

²⁸⁰ KÜHNE, T. *Dreiklassenwahlrecht und Wahlkultur in Preussen 1867-1914: Landtagswahlen zwischen korporativer Tradition und politischen Massenmarkt*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1994, s. 386. Zastánci veřejného hlasování argumentovali dokonce tím, že tajné hlasování vychovává voliče k bezcharakternosti.

liberálně smýšlejícího měšťanstva. Pozitivně bylo rovněž přijato zrušení privilegovaného postavení šlechty ve vztahu k pozemkovým daní.²⁸¹

K závažnému konfliktu mezi regentem a poslaneckou sněmovnou ovšem došlo ohledně plánované reformy vojska. Vilém zamýšlel zvýšit počet vojáků z 140 000 na 215 000.²⁸² Zároveň se stavěl proti snaze liberálů snížit délku základní vojenské služby ze tří let na dva roky. Počty vojáků v zeměbranceckých jednotkách, které byly vnímány jako „občané ve zbrani“, měly být naopak sníženy.²⁸³ Liberální většina v poslanecké sněmovně odmítala regentovy plány a nebyla ochotna uvolnit na ně finanční prostředky při schvalování státního rozpočtu. 15. května 1860 nicméně přistoupila poslanecká sněmovna na kompromisní návrh ministra financí, který spočíval v tom, že poslanci schválí návrh rozpočtu, ale vláda zaručí, že nebudou prováděny žádné nevratné a definitivní změny v reorganizaci vojska. V rozporu s tímto ujednáním však regent Vilém použil schválené finanční prostředky k zahájení rozsáhlé reorganizace armády. Poslanecká sněmovna požadovala vyčlenění vojenských výdajů do separátního rozpočtu, který by přesně určoval jejich předpokládané využití. Vilém, který se stal 2. ledna 1861 králem, reagoval na tento požadavek 11. března 1862 rozpuštěním poslanecké sněmovny.²⁸⁴

V nových volbách 6. května 1862 dosáhli liberálové vítězství a získali přes 80 % mandátů, což vládní plány na reorganizaci vojska značně ohrožovalo. V této situaci povolal král 23. září 1862 do čela vlády Otto von Bismarcka, který byl v případě nutnosti připraven vládnout i bez schváleného rozpočtu.²⁸⁵ Podle očekávání schválila poslanecká sněmovna návrh rozpočtu jen v pozměněné podobě bez výdajů na reorganizaci armády. Na to reagoval Bismarck tím, že nechal parlament uzavřít a vládl nadále bez schváleného rozpočtu. Konflikt trval i v následujících letech, v nichž docházelo opakovaně k uzavření nebo rozpuštění poslanecké sněmovny bez výrazné změny rozložení politických sil. Konflikt byl ukončen až pruským vítězstvím v bitvě u Hradce Králové 3. července 1866. Bismarckova politika německého sjednocení našla u liberálů velkou odezvu. V září

²⁸¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 183.

²⁸² SCHEFOLD, D. *Verfassung als Kompromiss? – Deutung und Bedeutung des preussischen Verfassungskonflikts*. ZNR. 1981, s. 137.

²⁸³ SCHEFOLD, D. *Verfassung als Kompromiss? – Deutung und Bedeutung des preussischen Verfassungskonflikts*. ZNR. 1981, s. 138.

²⁸⁴ DREIER, H. *Der Kampf um das Budgetrecht als Kampf um die staatliche Steuerrherrschaft – Zur Entwicklung des modernen Haushaltsrechts*. In: HOFFMANN-RIEM, W. a E. SCHMIDT-ABMANN. *Effizienz als Herausforderung and as Verwaltungsrecht*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998, s. 64.

²⁸⁵ DREIER, H. *Der Kampf um das Budgetrecht als Kampf um die staatliche Steuerrherrschaft – Zur Entwicklung des modernen Haushaltsrechts*. In: HOFFMANN-RIEM, W. a E. SCHMIDT-ABMANN. *Effizienz als Herausforderung and as Verwaltungsrecht*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998, s. 65. Článek 109 ústavy umožňoval vládě vybírat daně na provozní výdaje i bez schváleného rozpočtu, nesměla ovšem použít takto vybrané prostředky na financování poslanci neschválených výdajů.

1866 schválila poslanecká sněmovna tzv. zákon o indemnitě, který zpětně legalizoval období Bismarckovy vlády bez schváleného rozpočtu.²⁸⁶

Pruský ústavní konflikt byl v právní literatuře hodnocen rozdílně podle toho, zda byl za výchozí princip pruské ústavy považován monarchický princip, nebo nikoliv. Podle článku 99 pruské ústavy musely být všechny příjmy a výdaje státu schváleny jako státní rozpočet formou zákona, se kterým musela poslanecká sněmovna vyslovit svůj souhlas. Ústava však neřešila možné konfliktní situace a neposkytovala odpověď na otázku, co nastane, pokud sněmovna souhlas odepře. Vycházejí z monarchického principu, podle něhož veškerou státní moc sjednocoval ve své osobě panovník, měl v případě konfliktu rozhodnout panovník sám, jemu svědčila domněnka příslušnosti v ústavou neupravených případech. Tento argument používali zastánci takzvané teorie mezery v ústavě. Podle této teorie měly být případy v ústavě neupravené vždy rozhodnuty panovníkem. Opačně argumentovali ti, kdož tvrdili, že státní moc panovník sdílí s lidem nebo dokonce, že zdrojem moci ve státě je lid. V ústavních konfliktech 19. století se téměř vždy prosadil monarchický princip.²⁸⁷

5.5. Severoněmecký spolek

5.5.1. Vznik Severoněmeckého spolku

5.5.1.1. Politické okolnosti

Přes neúspěch frankfurtské ústavy a Erfurtské unie byla myšlenka sjednocení německých států bez Rakouska, tedy tzv. maloněmecká varianta, čím dál tím silnější. To dokazuje založení občanského Německého národního spolku ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1859, který měl již brzy po svém založení 25 000 členů. Velkoněmecké sjednocení, tedy včetně Rakouska, podporoval Reformní spolek, který byl založen roku 1862 a byl silný především v Rakousku a v jihoněmeckých státech.²⁸⁸ Plány na reformování Německého spolku a užší integraci spolkových států, které předložily na počátku 60. let Prusko i Rakousko, byly ovšem vždy neúspěšné.²⁸⁹ Hlavním důvodem byla přítomnost konkurence mezi Rakouskem a Pruskem. Oba státy totiž usilovaly o získání hegemonního postavení při německém sjednocení. Poté co dánský král Friedrich VII. rozhodl 30. března 1863 o oddělení

²⁸⁶ SCHEFOLD, D. *Verfassung als Kompromiss? – Deutung und Bedeutung des preussischen Verfassungskonflikts*, ZNR. 1981, s. 138. Podle některých autorů svědčí schválení zákona o indemnitě v neprospěch tzv. teorie mezery v ústavě a monarchického principu. K tomu srov. SCHEFOLD, D. *Verfassung als Kompromiss? – Deutung und Bedeutung des preussischen Verfassungskonflikts*. ZNR. 1981, s. 139.

²⁸⁷ DREIER, H. *Der Kampf um das Budgetrecht als Kampf um die staatliche Steuerrherrschaft – Zur Entwicklung des modernen Haushaltsrechts*, in: HOFFMANN-RIEM, W. a E. SCHMIDT-AßMANN. *Effizienz als Herausforderung and as Verwaltungsrecht*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998, s. 68.

²⁸⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 468.

²⁸⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 469.

Šlesvicka od Holštýnska a jeho začlenění do Dánska, rozhodlo spolkové shromáždění na podzim téhož roku o provedení spolkové exekuce proti Dánsku. Politická krize nakonec vyústila ve válku Pruska a Rakouska proti Dánsku, která skončila porážkou Dánska v červnu 1864 a odstoupením Šlesvicka, Holštýnska a Lauenburgu. Tato území se dostala jako kondominium pod rakousko-pruskou správu a spory o jejich anexi Pruskem vedly k dalšímu konfliktu mezi oběma německými velmocemi. Tento konflikt eskaloval do té míry, že spolkové shromáždění 14. června 1866 přijalo usnesení, jímž nařídilo vojenský zásah proti Prusku. Prusko považovalo toto usnesení za protiprávní a oznámilo své vystoupení ze spolku. Zároveň nabídlo již 16. června 1866 devatenácti menším státům severně od řeky Mohan zřízení společného spolku, což sedmáct z nich přijalo a oznámilo své vystoupení z Německého spolku. Prusko vyzvalo Kurhesensko, Hanoversko a Sasko, aby jeho úsilí podpořily. Když tak neučinily, vyhlásilo jim Prusko válku, jejímž výsledkem bylo rychlé obsazení zmíněných států. 21. června 1866 vyhlásilo Prusko válku i Rakousku, které následně drtivě porazilo v bitvě u Hradce Králové 3. července 1866.²⁹⁰

26. července 1866 uzavřely Prusko a Rakousko předběžnou mírovou smlouvu v Mikulově, jejíž podstatná ustanovení byla poté převzata do definitivní mírové smlouvy uzavřené v Praze 23. srpna 1866. Rakousko muselo odstoupit Itálii Benátsko, jinak si ovšem mohlo zachovat plnou územní integritu. Výměnou za to muselo ovšem souhlasit s rozpuštěním Německého spolku a s integrací německých států severně od Mohanu pod pruským vedením. Prusko smělo anektovat Šlesvicko, Holštýnsko, Hanoversko, Kurhesensko, Nassau a Frankfurt. Zavázalo se naproti tomu zachovat svrchovanost Saska a jeho postavení v rámci vznikajícího Severoněmeckého spolku upravit ve zvláštní smlouvě. Zvláštní mírové smlouvy uzavřelo Prusko i s jihoněmeckými státy bojujícími na rakouské straně.²⁹¹ Mírové smlouvy s jihoněmeckými státy obsahovaly ustanovení o vzájemné vojenské pomoci, podle kterých se tyto státy zavázaly v případě války podřídit své ozbrojené síly pruskému velení.²⁹²

5.5.1.2. Přijetí ústavy Severoněmeckého spolku

Již 10. června 1866 představilo Prusko svůj návrh na nové uspořádání poměrů německých států prostřednictvím nové spolkové ústavy. Tento návrh byl podkladem smlouvy uzavřené 18. srpna 1866 Pruskem a dalšími 15 státy v Berlíně. 21. srpna k těmto státům přistoupily ještě oba meklenburské státy. Do října přistoupily ke smlouvě i státy bojující na straně Rakouska: Sasko, Sasko-Meiningen,

²⁹⁰ BOLDT, H. *Deutsche Verfassungsgeschichte: politische Strukturen und ihr Wandel*. Band 2, Von 1806 bis zur Gegenwart. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990, s. 164.

²⁹¹ Šlo o Bavorsko, Bádensko, Württembersko a Hesensko. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 488.

²⁹² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 488.

Reuß (starší linie) a Hesensko-Darmstadt, které patřilo k vznikajícímu spolku pouze svým severně od Mohanu ležícím územím. Státy se ve smlouvě zavázaly k vzájemnému respektování a zachování územní integrity a k vzájemné vojenské pomoci. Ozbrojené síly smluvních stran byly podřízeny pruskému velení. Další integrace smluvních států měla být stanovena v ústavě přijaté za spoluúčasti parlamentu, který měl vzejít z voleb na základě říšského volebního zákona z 12. dubna 1849.²⁹³

Pro volby do ústavodárného parlamentu bylo území smluvních stran rozděleno na 297 volebních obvodů.²⁹⁴ Říšský volební zákon z 12. dubna 1849 neplatil pro volby bezprostředně, ale podstatné rysy v něm upraveného volebního práva byly přejaty do volebních zákonů přijatých v jednotlivých státech. Prusko přijalo volební zákon 15. října 1866, přičemž role parlamentu při přijetí ústavy byla tímto zákonem snížena na pouhý poradní hlas.²⁹⁵ Volby do parlamentu, který nyní nesl označení říšský sněm, se konaly 12. února 1867 a přinesly vítězství konzervativních a liberálních stran pravého středu.

O návrhu ústavy bylo jednáno v Berlíně, kde se 15. prosince 1866 setkali zástupci všech zúčastněných států. Vypracováním znění návrhu byl přitom již v srpnu 1866 pověřen pruský tajný rada Max Duncker. Jím předložený návrh byl však Bismarckem odmítnut jako příliš centralistický. Bismarck si přál, aby vzniklý spolek nepůsobil navenek příliš centralistickým a sjednoceným dojmem, neboť pomýšlel na pozdější přístup jihoněmeckých států. Spolek měl podle Bismarcka působit navenek spíše jako volný svazek států, ale dovnitř mělo jít o formu integrace blížíící se federaci.²⁹⁶ Své představy vyjádřil Bismarck v tzv. putbuském diktátu v listopadu 1866, na jehož základě byl vypracován finální návrh ústavy. Tento návrh byl 13. prosince 1866 schválen pruskou korunní radou a předložen 15. prosince 1866 zástupcům jednotlivých zemí. Návrh navazoval na ústavní zřízení Německého spolku tím, že dával rozsáhlé kompetence spolkové radě, v níž byli zástupci jednotlivých států vázáni instrukcemi svých vlád a v níž byly hlasy jednotlivým státům přiděleny podobně jako v dřívějším spolkovém shromáždění. Exekutivním orgánem mělo být spolkové předsednictví, které mělo náležet pruskému králi a které mělo jmenovat spolkového kancléře. Zákonodárná moc měla náležet spolkové radě společně s říšským sněmem, přičemž spolková rada měla mít právo veta. Na základě zkušenosti z pruského ústavního konfliktu mělo být z kompetence říšského sněmu vyňato schvalování vojenského rozpočtu. Výkonná moc neměla být

²⁹³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 491.

²⁹⁴ 235 volebních obvodů bylo pruských, 23 saských. 6 obvodů připadalo na oba meklenburské státy. 3 obvody byly hesensko-darmstadtské, oldenburské, brunšvické, sasko-výmarské a hamburské, 2 obvody byly sasko-korsko-gothské, sasko-meiningenské a anhaltské. Zbýlých 12 států tvořilo 12 volebních obvodů. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 492.

²⁹⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 492.

²⁹⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 649.

odpovědná říšskému sněmu. Pruský král měl být dále vrchním velitelem sjednoceného vojska, které mělo být zcela podřízeno pruskému velení.²⁹⁷

Zástupci zúčastněných států se shodli na definitivním znění návrhu 7. února 1867. Po ratifikaci návrhu jednotlivými zeměmi byl návrh předložen říšskému sněmu. Podle článku 5 smlouvy z 18. srpna 1866 byl návrh po ratifikaci všemi zeměmi považován za společnou nabídku vlád adresovanou říšskému sněmu k přijetí ústavy. Souhlas říšského sněmu tak byl posledním nutným krokem k jejímu platnému přijetí. Říšskému sněmu byl návrh předložen 4. března 1867. Poslanci navrhovali celou řadu změn, pokud jde o vztah spolku a členských států, odpovědnost výkonné moci spolkovému sněmu, zřízení ústavního soudnictví a zakotvení základních práv. Nakonec dosáhli poslanci toho, že spolek získal navíc zákonodárné kompetence v oblasti státního občanství a pasů, obligačního a trestního práva, vojenství a byla mu vyhrazena i pravomoc zavést přímé říšské daně. Říšský sněm získal i pravomoc vyslovovat souhlas s ratifikací mezinárodních smluv a každoročně schvalovat výběr daní. 16. dubna 1867 schválil říšský sněm definitivní podobu ústavy a téhož dne s tímto zněním vyslovily souhlas zástupci vlád jednotlivých zemí. Poté co s těmito změnami vyslovily souhlas i zemské sněmy spolkových států tak vstoupila ústava v účinnost 1. července 1867.²⁹⁸

5.5.2. Ústavní zřízení Severoněmeckého spolku

5.5.2.1. Účel a kompetence spolku

Ústava Severoněmeckého spolku byla již spíše ústavou federálního státu než ústavou pouhého volného svazku států, ačkoliv slovo federace v ní nikde nebylo výslovně použito.²⁹⁹ Ústava obsahovala 15 oddílů s celkem 79 články. Podle její preambule byla účelem spolku ochrana spolkového území, ochrana ve spolku platného práva a úsilí o blaho německého lidu. Takto vyjádřený účel spolku se tedy odlišoval od formulace účelu Německého spolku v čl. 2 DBA, který stavěl do popředí zachování nezávislosti jednotlivých německých zemí. Spolkovým územím mělo být podle článku 1 území všech 23 členských států s tím, že Hesensko náleželo ke spolku pouze svou severně od Mohanu ležící částí. Celkově měl tak spolek asi 30 milionů obyvatel, z nichž čtyři pětiny byli obyvatelé Pruska.³⁰⁰ Článek 79 připouštěl vstup jihoněmeckých států ke spolku na návrh spolkového předsednictví a na základě usnesení spolkové rady a říšského sněmu. Spolku příslušely rozsáhlé zákonodárné kompetence, přičemž spolkové zákony měly dle čl. 2 přednost před zemskými

²⁹⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 493.

²⁹⁸ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 667.

²⁹⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 504.

³⁰⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 495.

zákony. Spolkové zákony byly pro každého bezprostředně závazné po svém vyhlášení ve spolkové sbírce zákonů. To byl podstatný rozdíl od zákonů Německého spolku, které vázaly pouze vlády členských států a pro vnitrostátní subjekty se stávaly závaznými až na základě publikace v zemských sbírkách zákonů.³⁰¹ Článek 4 obsahoval v bodech 1 až 15 rozsáhlý výčet zákonodárných kompetencí spolku. K těm patřily volný pohyb a svoboda usazování se na celém spolkovém území, státní občanství, agenda pasů a cizineckého práva, živnostenské právo, cla a obchod (čl. 33 – 40), daně sloužící financování spolku, systém měr a vah, bankovníctví, patenty a ochrana duševního vlastnictví, z části doprava, zejména lodní plavba a železnice, pošty a telegrafy, obligační, obchodní, směnečné a trestní právo, konzulární agenda (čl. 56), námořnictvo a vojsko, spolkové finance, zdravotnické a veterinární zákony. Těchto zákonodárných kompetencí spolek hojně využíval ke sjednocování práva spolkových států.³⁰² Správa a výkonná moc zůstávala převážně v rukou jednotlivých zemí.

5.5.2.2. Vojenství

Články 57 až 68 detailně upravovaly organizaci vojenství. Článek 57 stanovil povinnou základní vojenskou službu o délce sedmi let, z nichž tři roky činila aktivní služba a čtyři roky služba v záloze. Na to navazovala dle čl. 59 ještě pětiletá služba v zeměbraně. Vojenské náklady měly rovnoměrně sdílet všechny spolkové státy. Podle čl. 63 mělo být vytvořeno jednotné společné vojsko, které mělo být v době války i míru podřízeno pruskému králi jako vrchnímu veliteli. Všechny státy byly dle čl. 61 povinny zavést ve zmíněném článku vyjmenované pruské vojenské zákony a další předpisy do doby, než bude přijat společný vojenský zákon, který předloží spolkové předsednictví. Ústava stanovila v čl. 63 odst. 2 dokonce povinnost zavést u všech jednotek uniformy vycházející z pruského vzoru. Vrchnímu veliteli, kterým byl pruský král, příslušelo dle čl. 65 zřizovat spolkové pevnosti a dle čl. 68 vyhlášovat při ohrožení veřejné bezpečnosti na spolkovém území válečný stav podle pruského zákona ze 4. června 1851. Vrchní velitel dle čl. 64 jmenoval velitele kontingentů a pevností a s jeho souhlasem museli být jmenováni všichni generálové. Článek 66 připouštěl, aby vrchní velitel sjednal s jednotlivými spolkovými státy odlišné podmínky začlenění jejich vojska do společných ozbrojených sil. Toto ustanovení mířilo především vůči jihoněmeckým státům, jejichž

³⁰¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 496.

³⁰² K takto přijatým zákonům srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 496 - 497. Mezi nejvýznamnější patří např. živnostenský řád z 21. července 1869 nebo trestní zákoník z 31. května 1870.

pozdější přístup ke spolku se očekával. Docházelo ale i k uzavírání dohod se stávajícími spolkovými státy, na jejichž základě byly jejich vojenské jednotky začleněny do pruské armády.³⁰³

5.5.2.3. Základní práva

Ústava Severoněmeckého spolku neobsahovala žádná ustanovení o základních právech. Jelikož základní práva byla v této době vnímána pouze jako ochrana před akty výkonné moci a nikoliv jako materiálně právní požadavky na zákonodárství, neviděl Bismarck důvod pro jejich zakotvení na spolkové úrovni, když spolkové zákony byly zpravidla vykonávány správními orgány jednotlivých zemí.³⁰⁴ Jednotlivé země ve svých ústavách zpravidla disponovaly vlastními katalogy základních práv. Výjimkami byly v tomto směru Anhaltsko a oba meklenburské státy, které základní práva až do konce monarchie do svého ústavního zřízení nepřijaly.³⁰⁵ Článek 3 stanovil, že všichni občané mají ve všech spolkových státech právo na stejné zacházení a požívají stejných práv jako občané toho kterého spolkového státu. Jedinými občanskými právy zmíněnými v ústavě pak byly v čl. 3 právo ochrany spolkového občana proti zahraničnímu státu, právo na soudní ochranu v čl. 77 a petiční právo vůči říšskému sněmu v čl. 23.³⁰⁶ Základní práva, ač v ústavě nebyla explicitně obsažena, byla ovšem zakotvena v řadě spolkových zákonů.³⁰⁷

5.5.2.4. Orgány spolku

Spolek měl podle ústavy celkem čtyři orgány: spolkovou radu, spolkové předsednictví, spolkového kancléře a říšský sněm. Spolková rada se dle čl. 6 skládala ze zástupců vlád spolkových států, kteří byli vázáni instrukcemi svých vlád. Nejvíce zástupců mělo ve spolkové radě sice Prusko, nemohlo ovšem zbývající státy samo přehlasovat. Prusko mělo 17, Sasko 4, Meklenbursko-Schwerinsko 2, Brunšvicko 2 a ostatní státy po jednom zástupci. Celkový počet členů spolkové rady byl 43. Pokud měl stát více než jeden hlas, musely být hlasy odevzdány shodně (pro návrh, nebo proti návrhu), jinak byly neplatné.³⁰⁸ K usnesení bylo třeba prosté většiny hlasů, k hlasům států, které žádné zástupce nevyslaly nebo nezplnomocnily, se dle čl. 7 odst. 1 nepřihlíželo. V případě rovnosti hlasů

³⁰³ Výjimkou byla dohoda se Saskem uzavřená již 7. února 1867, podle které zůstala saská armáda samostatným kontingentem.

³⁰⁴ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 665.

³⁰⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 500.

³⁰⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 500.

³⁰⁷ Například zákon o volném pohybu z 1. listopadu 1867 ve shodě s ústavou zakotvil právo na volný pohyb a svobodu usazení na celém území spolku. Dalšími důležitými zákony byly např: poštovní zákon z 2. listopadu 1867 (ochrana listovního tajemství), volební zákon z 31. května 1869 (shromažďovací a sdružovací právo), živnostenský řád z 21. června 1869 (svoboda tisku, svoboda podnikání a koaliční právo). K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 500.

³⁰⁸ Obdobně je tomu v čl. 51 odst. 3 současné ústavy SNR.

byl dle čl. 7 odst. 2 rozhodující hlas pruského předsednictví. Zvláštní režim platil pro návrhy zákonů týkajících se vojska, námořnictva, cel a spotřebních daní. V těchto případech mělo Prusko dle čl. 5 odst. 2 a čl. 37 odst. 2 absolutní právo veta. Článek 7 odst. 2 dával vládě každého spolkového státu právo zákonodárné iniciativy ve spolkové radě. Předsednictví spolkové rady a vedení její činnosti bylo v čl. 15 svěřeno spolkovému kancléři. Spolkové radě příslušely převážně zákonodárné kompetence. Kromě toho rozhodovala spolková rada dle čl. 76 ve sporech mezi spolkovými státy a rovněž v ústavních sporech ve spolkových státech, pokud tyto státy neměly vlastní orgán příslušný k řešení takových sporů. Podle čl. 77 pak měla spolková rada zjednávat nápravu při odepření spravedlnosti v konkrétních případech v jednotlivých spolkových státech. Jelikož spolkové radě příslušely i určité exekutivní kompetence, byla z hlediska principu dělby moci v zásadě „hybridním“ orgánem.³⁰⁹

Spolkové předsednictví náleželo dle čl. 11 pruské koruně. Podle čl. 11 příslušelo spolkovému předsednictví zastupování spolku navenek, uzavírání mezinárodních smluv, vyhlásování války a sjednávání míru. Podle čl. 17 příslušela předsednictví i povinnost vyhotovovat a vyhlášovat zákony. Další oprávnění předsednictví byla: jmenování a propouštění spolkových úředníků (čl. 18), svolávání, otevírání, odročování zasedání a uzavírání spolkové rady a říšského sněmu (čl. 12), jmenování spolkového kancléře (čl. 15), vrchní vedení správy pošt a telegrafů (čl. 50) a dohled nad konzulárními úřady Severoněmeckého spolku (čl. 56). Nezávisle na své působnosti coby držitel spolkového předsednictví, byl pruský král dále dle čl. 63 vrchním velitelem společného vojska. Z tohoto titulu byl také příslušný k provádění spolkové exekuce podle čl. 19 proti spolkovým státům, které by porušily své povinnosti ze spolkového práva.

Spolkový kancléř podle čl. 15 odst. 1 předsedal spolkové radě a měl vést její činnost. Všechny úkony spolkového předsednictví vyžadovaly dle čl. 17 odst. 2 ke své platnosti spolupodpis spolkového kancléře, který tím za ně přebíral odpovědnost. Ústava ovšem nestanovila, vůči komu byl kancléř odpovědný. Říšský sněm neměl ani právo podat proti kancléři žalobu pro porušení ústavy. Ústava nepředpokládala zřízení spolkových ministerstev s rezortními ministry v čele.³¹⁰

Říšský sněm byl zastoupením lidu na spolkové úrovni. Zasedalo v něm 297 poslanců, kteří byli zvoleni většinou hlasů na tříleté volební období ve volebních obvodech, které měly mít přibližně 100 000 občanů. Volby byly všeobecné, přímé a tajné. Podle čl. 20 měly volby až do přijetí nového volebního zákona probíhat podle toho zákona, na jehož základě byl zvolen první říšský sněm. Tímto zákonem byl již zmiňovaný říšský volební zákon z 12. dubna 1849, který byl dále konkretizován

³⁰⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 501.

³¹⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 502.

v 22 zemských volebních zákonech. 31. května 1869 byl přijat říšský volební zákon, který již platil bezprostředně na celém spolkovém území. Tento zákon vycházel v podstatných rysech z předchozího zákona, nově ale například odnímal volební právo vojákům.³¹¹ Dle čl. 29 byli poslanci zástupci celého lidu a měli volný poslanecký mandát. Článek 30 upravoval jejich imunitu a indemnitu. Poslanci ve státních službách nepotřebovali dle čl. 21 povolení nebo zvláštní dovolenou k přijetí poslaneckého mandátu. Mandát tak mohli získat i soudci, správní úředníci a univerzitní profesori.³¹² Dle čl. 9 odst. 2 nemohla být osoba současně členem spolkové rady a říšského sněmu. Ústava obsahovala v čl. 32 zákaz poskytovat poslancům diety nebo cestovní a jiné náhrady. Veškeré náklady spojené s výkonem mandátu tak museli poslanci nést sami. Říšský sněm podle čl. 22 odst. 1 zasedal zásadně veřejně. Článek 23 mu dával i právo předkládat návrhy zákonů. Na jedné straně byl sice souhlas říšského sněmu vyžadován pro přijetí každého návrhu zákona, na druhé straně ale spolkové radě příslušelo právo veta vůči usnesením říšského sněmu. K platnému přijetí návrhu zákona čl. 5 odst. 1 vyžadoval souhlas obou orgánů. Až do konce roku 1871 platilo přechodné ustanovení čl. 71 odst. 2, podle kterého říšský sněm a spolková rada neměly kompetenci schvalovat rozpočet na vojenské výdaje, ale braly jej pouze na vědomí.

5.6. Celní a obchodní sjednocení

Až do vypuknutí rakousko-pruské války roku 1866 tvořily německé státy s výjimkou Rakouska celní a obchodní unii na podkladě smluv o Německém celním spolku, která se vstupem jihoněmeckých států, Saska a některých dalších států do války proti Prusku rozpadla.³¹³ Nicméně již v mírových smlouvách s jihoněmeckými státy ze srpna a září 1866 byl obsažen vždy stejně znějící článek 7, podle kterého smluvní strany zahájí jednání o opětovném sjednocení cel a obchodu.³¹⁴ Mezitím měla platit smlouva o celním spolku z 16. května 1865 a na jejím podkladě uzavřené dílčí smlouvy. Každé straně přitom bylo vyhrazeno vypovědět smlouvu se šestiměsíční výpovědní dobou. Tato klauzule sloužila mocenské politice Pruska a umožňovala mu činit nátlak na jihoněmecké státy, pro které by výpověď smlouvy měla závažné hospodářské důsledky.³¹⁵ Ve vztahu ke svým spojencům Prusko žádné nové smlouvy neuzavíralo a vstupem v účinnost ústavy Severoněmeckého spolku bylo spolkové území dle čl. 33 odst. 1 této ústavy jednotným celním a obchodním územím,

³¹¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 503.

³¹² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 502.

³¹³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 506.

³¹⁴ Podobná klauzule byla obsažena i v mírové smlouvě se Saskem. Vzhledem ke vstupu Saska do Severoněmeckého spolku ale nemělo ujednání o výpovědi praktický význam. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer 2008, s. 506.

³¹⁵ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, str. 117.

spolku příslušela dle čl. 35 výlučná zákonodárná kompetence v celních věcech.³¹⁶ Vznik Severoněmeckého spolku musel vést k revizi základů, na nichž byl postaven Německý celní spolek, neboť na místo řady jeho členů nyní vstoupil jako nový subjekt Severoněmecký spolek. K jednání o novém uspořádání celní unie se setkali zástupci Pruska se zástupci jihoněmeckých států 3. července 1867 v Berlíně. Bismarck navrhl zřízení celního parlamentu a celní spolkové rady, které by přijímaly společné celní zákony. Tyto orgány měly být přitom tvořeny severoněmeckým říšským sněmem a spolkovou radou, které by se rozšířily o zástupce jihoněmeckých států. Celní předsednictví mělo náležet pruskému králi a jeho úkolem mělo být sjednávat obchodní smlouvy a dohlížet na provádění celních a obchodních zákonů. Proti usnesením celní spolkové rady mělo mít celní předsednictví právo veta.³¹⁷ Nová smlouva o celním a obchodním spolku byla podepsána mezi Severoněmeckým spolkem, Bavorskem, Bádenskem, Württemberskem, Hesenskem a Lucemburskem 8. července 1867. Smlouva vstoupila v účinnost 1. ledna 1868 a měla platit 8 let. V případě nevypovězení smlouvy žádnou ze stran se měla platnost smlouvy prodloužit o 12 let.³¹⁸

Nová struktura celního spolku vycházela z Bismarckova návrhu. Celní spolková rada byla tvořena spolkovou radou Severoněmeckého spolku a zástupci vlád jihoněmeckých států. Článek 8 § 1 smlouvy stanovil počet hlasů jednotlivých států, přičemž vycházel z počtu hlasů, které státy měly ve spolkovém shromáždění Německého spolku.³¹⁹ Celní spolková rada zřídila tři stálé výbory – pro celní a daňové záležitosti, pro obchod a dopravu a pro vedení účetnictví. Poslední z výborů převzal úkoly dřívějšího centrálního účetního úřadu.³²⁰ Celní předsednictví náleželo dle čl. 8 § 6 Prusku a mělo právo veta proti usnesením přijatým celním parlamentem a celní spolkovou radou. Celní parlament byl podle čl. 9 §1 složen ze všech 297 poslanců říšského sněmu a 85 poslanců z jihoněmeckých států, kteří měli být zvoleni ve všeobecných a přímých volbách.³²¹ Celní parlament a celní spolková rada byly příslušné k přijímání celních zákonů, které ovšem zavazovaly pouze spolkové státy a vyžadovaly k právní závaznosti pro vnitrostátní subjekty implementaci v právních rádech jednotlivých států. Celní zákony přijaté spolkem měly aplikační přednost před předpisy

³¹⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 507. Zvláštní režim platil ovšem pro Hamburk, Brémy a Lübeck, které byly pouze z části součástí jednotného celního a obchodního území a zcela k němu přistoupily až roku 1888.

³¹⁷ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 118.

³¹⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 508.

³¹⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 508. Bavorsko mělo ovšem 6 namísto dřívějších 4 hlasů.

³²⁰ VOJÁČEK, L. Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871). *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 118.

³²¹ 48 poslanců mělo mít Bavorsko, 17 poslanců Württembersko, 14 poslanců Bádensko a 6 poslanců Hesensko. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 508.

jednotlivých států.³²² Nejvýznamnějším předpisem, který spolek vydal, byl rozsáhlý celní zákon z 1. července 1869. Tento kodifikační předpis obsahoval i normy celně správní a trestněprávní povahy a platil i po vzniku Německé říše, ačkoliv nebyl nikdy prohlášen za říšský zákon.³²³

6. Založení Německé říše

6.1. Politické okolnosti

Vznikem Severoněmeckého spolku se Prusko nevzdalo myšlenky na sjednocení všech německých států s výjimkou Rakouska. Další integraci ovšem bránil jednak nedostatek podpory této myšlenky v Bavorsku a Württembersku, jednak nesouhlas Rakouska a dalších evropských zemí v čele s Francií. Bismarckovi bylo jasné, že spojení Severoněmeckého spolku s jihoněmeckými státy bude možné jen za vhodných politických podmínek, které by mohly nastat v případě útoku některé z evropských mocností na Severoněmecký spolek. Takový útok by totiž vyvolal nejen vlnu solidarity mezi německými státy, ale vedl by též k zapojení jihoněmeckých států do války po boku Severoněmeckého spolku na základě spojeneckých smluv.³²⁴

Ke konfliktu mezi Pruskem a Francií došlo na konci roku 1869, když španělská vláda nabídla španělskou korunu hohenzollernskému princovi Leopoldovi z pobočné katolické linie pruského vládnoucího rodu. Zpočátku byla tato nabídka Pruskem i osobně Bismarckem podporována, na nátlak Francie, Ruska a Velké Británie se princ Leopold ovšem této nabídce vzdal. Francie, ve snaze zdůraznit tento diplomatický neúspěch Pruska, vyzvala 13. července 1870 prostřednictvím svého velvyslance pruského krále, který tou dobou pobýval v lázních Emže, aby oficiálně podpořil Leopoldovo zřeknutí se nabídky na španělský trůn a poskytl ujištění, že se princ ani v budoucnosti nebude o španělský trůn ucházet. Král se vyjádřil tak, že je pouze ochoten zopakovat svůj již dříve vyjádřený souhlas se zřeknutím se Leopoldovy kandidatury. Když se Bismarck prostřednictvím telegramu o francouzském požadavku dozvěděl, zformuloval záměrně provokativně znějící tiskovou zprávu, která byla ihned zaslána velvyslancům v německých zemích i tisku. Obsahem tzv. emžské depeše bylo sdělení, že pruský král s požadavkem francouzského velvyslance vyslovil svůj nesouhlas, odmítl jej znova přijmout a po svém pobočnickovi mu vzkázal, že mu nemá nic více co

³²² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008. s. 509.

³²³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008. s. 509.

³²⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 511.

sdělit. Francie považovala takové sdělení za diplomatickou urážku a reagovala 19. července 1870 vyhlášením války Prusku.³²⁵

V souladu s ústavou Severoněmeckého spolku bylo vyhlášení války Prusku vnímáno jako vyhlášení války celému Severoněmeckému spolku. Zároveň se na stranu Pruska přidaly jihoněmecké státy na základě ujednání v mírových smlouvách z roku 1866. Podle těchto ujednání o vzájemné vojenské pomoci podřídily jihoněmecké státy svá vojska v případě války jednotnému pruskému velení. Po zdrcující francouzské porážce v bitvě u Sedanu 2. září 1870 a pádu režimu Napoleona III. požádala provizorní francouzská vláda 23. ledna 1871 v Paříži o příměří. V předběžné mírové smlouvě uzavřené 26. února ve Versailles a stvrzené v definitivní mírové smlouvě ve Frankfurtu 10. května 1871 souhlasila Francie s odstoupením Alsaska a Lotrinska Německu, zaplacením válečných reparací ve výši 5 miliard franků a s obsazením svých východních a severních departmentů německými vojsky až do úplného zaplacení reparací. Ve frankfurtské mírové smlouvě Francie navíc mezinárodněprávně uznala vznik Německé říše rozšířené o jihoněmecké státy.³²⁶ 25. dubna 1870 uznalo Německou říši diplomatickou nótou i Rakousko.³²⁷

6.2. Listopadové smlouvy

6.2.1. Vznik a charakteristika listopadových smluv

Bitva u Sedanu a následná francouzská porážka vyvolaly vlnu vlasteneckého nadšení i v jihoněmeckých zemích, ve kterých stále sílil požadavek na sjednocení zbývajících německých států se Severoněmeckým spolkem. Bádensko, které podporovalo německé sjednocení nejsilněji, podalo již před vypuknutím války žádost o přístup k Severoněmeckému spolku. 12. září 1870 byla zahájena jednání o přistoupení i s Württemberskem a Bavorskem a posléze i s Hesenskem. 15. listopadu 1870 došlo ve Versailles k uzavření smlouvy mezi Severoněmeckým spolkem, Bádenskem a Hesenskem, podle které měl být od 1. ledna 1871 vytvořen Německý spolek za přistoupení obou států. 23. listopadu 1870 pak uzavřelo se Severoněmeckým spolkem smlouvu o přístupu do Německého spolku i Bavorsko. Smlouva s Bavorskem byla doplněna ještě závěrečným protokolem a tajným ujednáním mezi Bavorskem a Pruskem. 25. listopadu následovala v Berlíně uzavřená smlouva Severoněmeckého spolku, Bádenska a Hesenska s Württemberskem, doplněná rovněž závěrečným protokolem. Tyto smlouvy byly právním základem konečného sjednocení německých států. Přístupové smlouvy obsahovaly i znění budoucí ústavy, což bylo v zásadě znění ústavy

³²⁵ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 721.

³²⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 515.

³²⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 527.

Severoněmeckého spolku doplněné o změny, které si jihoněmecké státy vymínily.³²⁸ Protože znění ústavy bylo nejvíce pozměněno v přístupové smlouvě s Bavorskem, musely ostatní státy vyslovit s těmito změnami souhlas smlouvou z 8. prosince 1870 v Berlíně. Berlínskou smlouvou přistoupily Württembersko, Bádensko a Hesensko ke smlouvě uzavřené mezi Severoněmeckým spolkem a Bavorskem. Zároveň přistoupilo Bavorsko ke smlouvě uzavřené mezi Severoněmeckým spolkem, Bádenskem, Hesenskem a Württemberskem.³²⁹ Smlouvy vyžadovaly ke své účinnosti schválení spolkovou radou, říšským sněmem a zákonodárnými orgány jihoněmeckých států a to způsobem, jaký byl podle příslušných ústav vyžadován ke změně ústavy. K tomuto schválení došlo v příslušných zákonodárných orgánech v průběhu prosince 1870. V Bavorsku došlo ke schválení smlouvy až 21. ledna 1871 a k její ratifikaci bavorským králem až 29. ledna 1871. Pro ostatní smluvní strany s výjimkou Bavorska tak smlouvy vstoupily v účinnost již 1. ledna 1871.³³⁰

Z iniciativy Bismarcka navrhl bavorský král, aby budoucí německý stát nesl namísto označení Německý spolek označení Německá říše. Spolkové předsednictví mělo nést označení německý císař. S tímto návrhem vyslovily souhlas jihoněmecké státy, spolková rada a říšský sněm. V souladu s tím byl 18. ledna 1871 v zrcadlovém sále paláce ve Versailles pruský král Vilém I. slavnostně prohlášen za německého císaře.³³¹

Již tehdejší němečtí ústavní právníci nebyli zajedno v tom, zda Německá říše představovala zcela nový stát, nebo zda šlo o pokračování Severoněmeckého spolku. Podle většinového mínění existovala ovšem státoprávní kontinuita Severoněmeckého spolku s Německou říší. Ústava říše byla nakonec jen mírně pozměněnou ústavou Severoněmeckého spolku, která ostatně výslovně předpokládala možnost přístupu jihoněmeckých států ve svém článku 79 odst. 2.³³²

6.2.2. Smlouva s Bádenskem a Hesenskem

Smlouva mezi Severoněmeckým spolkem, Bádenskem a Hesenskem obsahovala některé modifikace ústavy Severoněmeckého spolku. Změny v textu ústavy měly z větší části povahu pouhých přechodných ustanovení upravujících okamžik vstupu v účinnost některých ustanovení ústavy pro oba státy. Šlo hlavně o odložení určení výnosu daní vybíraných v Bádensku a Hesensku ve prospěch spolkového vojska, odložení účinnosti zákonodárné kompetence spolku v oblasti pošt a

³²⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 516.

³²⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 523.

³³⁰ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 748.

³³¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 746.

³³² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 526.

telegrafů (čl. 49 – 52 ústavy) a ponechání výnosu hesenské daně z piva hesenskému zemskému rozpočtu. Článek 78, který upravoval postup změny ústavy, byl pozměněn v tom smyslu, že ústavní normy dávající zvláštní práva jednotlivým zemím mohou být změněny pouze se souhlasem dotčených zemí.³³³

6.2.3. Smlouva s Bavorskem

Smlouva s Bavorskem sestávala ze tří částí: přístupové smlouvy, závěrečného protokolu a tajného ujednání mezi Bavorskem a Pruskem. I podle této smlouvy měla být ústavou Německého spolku dosavadní ústava Severoněmeckého spolku.³³⁴ Ta byla ale v řadě svých ustanovení smlouvou pozměněna. Ústava se měla změnit přidáním bodu 16 do článku 4, podle kterého měl spolek nově získat zákonodárnou kompetenci v oblasti tiskového a spolkového zákonodárství. Článek 5 odst. 2 ústavy dával Prusku právo veta vůči změnám některých zákonů spolkovou radou, především v oblasti vojenství. Počet členů spolkové rady určený v čl. 6 ústavy se měl zvýšit na 58, z nichž 6 mělo připadnout Bavorsku, 4 Württembersku, 3 Bádensku a 2 Hesensku.³³⁵ Změna se dotkla i čl. 7 ústavy, podle kterého spolková rada rozhodovala o podávání návrhů zákonů říšskému sněmu, o souhlasu s usneseními říšského sněmu, o prováděcích předpisech ke spolkovým zákonům, pokud tyto zákony nestanovily jinak a o zjištěných nedostatcích při provádění spolkových zákonů nebo prováděcích předpisů. Pokud se ovšem usnesení týkalo jen některých zemí, měly se zohledňovat pouze hlasy zemí usnesením dotčených. Podobná zásada měla dle čl. 2 § 11 smlouvy platit i pro hlasování v říšském sněmu. Článek 2 § 6 smlouvy upravoval vytváření výborů spolkové rady, což bylo upraveno v čl. 8 ústavy. Ke stávajícím sedmi výborům měl přibýt výbor pro zahraniční věci, který se měl skládat ze zástupců Bavorska, Saska a Württemberska. Předsednictví v tomto výboru mělo náležet Bavorsku. Vedle Pruska mělo mít i Bavorsko stálého zástupce ve výboru pro vojsko a pevnosti. Článek 11 ústavy se změnil tak, že k vyhlášení války potřebovalo spolkové předsednictví vždy souhlas spolkové rady.³³⁶ Článek 19 ústavy svěřil rozhodování o provedení spolkové exekuce spolkové radě. Další změny se týkaly počtu poslanců říšského sněmu, kterých mělo být nyní celkem 382.³³⁷ Článek 78 ústavy, který upravoval změny ústavy, se nyní změnil tak, že ke změně již nebyla

³³³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 517.

³³⁴ I když to text smlouvy výslovně nestanoví, bylo ústavou myšleno již znění modifikované smlouvou s Hesenskem a Bádenskem. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 517.

³³⁵ Hesensko již patřilo dříve k Severoněmeckému spolku svou menší částí ležící severně od Mohanu. Ta již byla dříve zastoupena jedním zástupcem ve spolkové radě, takže společně se dvěma novými zástupci jižního Hesenska měla tato země ve spolkové radě celkem tři zástupce. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 518.

³³⁶ To neplatilo v případě napadení cizí mocností.

³³⁷ Počet poslanců byl převzat z čl. 9 §1 odst. 1 smlouvy o celním a obchodním spolku. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 518.

vyžadována dvoutřetinová většina ve spolkové radě. Postačovala prostá většina hlasů s tím, že 14 hlasů ve spolkové radě tvořilo tzv. blokační menšinu. Pokud bylo 14 hlasů proti změně ústavy, nemohla být změna schválena. Tímto způsobem mohly Bavorsko, Württembersko a Sasko, které měly dohromady 14 hlasů, zablokovat návrh Pruska, které mělo 17 hlasů.³³⁸ Článek 79 ústavy vyjmenovával zákony Severoněmeckého spolku, které měly být nadále považovány za zákony Německého spolku, a určil datum jejich vstupu v účinnost na celém spolkovém území. Článek 3 smlouvy vyjmenovával tzv. rezervátní práva, která tvořila výjimky z ústavy vyjednané Bavorskem. Podle čl. 3 § 7 smlouvy byla tato ustanovení součástí spolkové ústavy a měla mít přednost před ostatními ústavními normami. Podle čl. 3 § 1 smlouvy neplatila pro Bavorsko zákonodárná kompetence spolku ve věcech svobody usazování a domovského práva zakotvená v čl. 4 bodu 1 ústavy. Zákonodárná kompetence spolku pro pošty, telegrafy a železnice dle čl. 42 – 46 a 48 – 52 ústavy se na Bavorsko rovněž nevztahovala. Bavorsko si ponechalo také rozsáhlá práva v oblasti vojenství. Nepodílelo se na financování společného vojska, ale neslo pouze náklady na své vlastní a na území Bavorská dislokované vojenské jednotky. Neplatila pro něj ustanovení čl. 61 – 68 ústavy, která stanovila povinnost zavést a uplatňovat pruské vojenské zákony a jiné předpisy u všech jednotek. Bavorské vojsko zůstalo samostatné a podřízené bavorskému králi jako svému vrchnímu veliteli. Pouze v případě války mělo být podřízeno spolkovému vrchnímu velení. Bavorsko se nicméně zavázalo přijmout pro spolkové vojsko platné organizační, výcvikové a mobilizační normy. Vrchnímu veliteli spolkového vojska (pruskému králi) nadto příslušelo právo vykonávat u bavorského vojska inspekce.³³⁹ Další výjimkou bylo, že pro Bavorsko nebyly závazné v § 79 vyjmenované zákony dosavadního Severoněmeckého spolku s výjimkou zákona o volbách do říšského sněmu z 31. května 1869. Podle čl. 5 smlouvy mohla být bavorská rezervátní práva měněna pouze se souhlasem Bavorska.

Závěrečný protokol z 23. listopadu 1870 tvořil přílohu smlouvy. Obsahoval vysvětlení a další ujednání vztahující se k ustanovením smlouvy. I závěrečný protokol byl právně závazný a vyžadoval schválení zákonodárnými orgány Severoněmeckého spolku a Bavorska. Tajné ujednání mezi Pruskem a Bavorskem, které bylo sjednáno též 23. listopadu 1870, představovalo závazek Pruska k jakýmkoliv jednáním o uzavření mírové smlouvy vždy přizvat i zástupce Bavorska, který se na nich má právo podílet. Prusko toto ujednání 14. února 1871 ratifikovalo. Tato dohoda byla později uplatněna při rusko-německých vyjednáváních v letech 1917 -1918 v Brestu Litevském.³⁴⁰

³³⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 519.

³³⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 520.

³⁴⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 521.

6.2.4. Smlouva s Württemberskem

Smlouva s Württemberskem z 25. listopadu 1870 sestávala z přístupové smlouvy k německé spolkové ústavě smluvené mezi Severoněmeckým spolkem, Bádenskem a Hesenskem a ze závěrečného protokolu. Základem přístupové smlouvy byla ústava Německého spolku, která měla dle čl. 1 platit pro Württembersko s výjimkami uvedenými v čl. 2. Článek 2 obsahoval řadu ustanovení modifikujících ústavu ve vztahu k Württembersku, nezohledňoval ovšem ještě obsah smlouvy s Bavorskem, která byla uzavřena o dva dny dříve.³⁴¹ Smlouva upravovala počet hlasů ve spolkové radě a v říšském sněmu, podobně jako v případě Bavorska se na Württembersko nevztahovala ustanovení čl. 48 – 52 ústavy o zákonodárné kompetenci spolku ve věcech pošt a telegrafů. Ustanovení devátého dílu ústavy o kompetencích spolku v oblasti vojenství se na Württembersko vztahovala pouze ve spojení se zvlášť ujednanou vojenskou konvencí. Na území Württemberska měly dále vstoupit v účinnost pouze některé ze zákonů Severoněmeckého spolku vyjmenovaných v ústavě. Přílohou smlouvy byl rovněž závěrečný protokol obsahující vysvětlení a bližší ujednání vztahující se k ustanovením smlouvy.

Vojenská konvence dojednaná 21. listopadu 1870 ve Versailles a podepsaná 25. listopadu 1870 v Berlíně přizpůsobila ustanovení devátého dílu (tj. čl. 57 – 68) ústavy pro Württembersko. Württemberské vojsko zůstalo samostatné, muselo se ovšem podřídit pruským vojenským normám, pokud jde o organizaci, výcvik a mobilizaci. Na rozdíl od bavorského vojska bylo to württemberské podřízeno i v době míru pruskému vrchnímu velení.³⁴²

6.3. Ústava Německé říše

6.3.1. Charakteristika ústavy

3. března 1871 proběhly volby do říšského sněmu na základě volebního zákona Severoněmeckého spolku z 31. května 1869. Říšský sněm slavnostně otevřel 21. března 1871 v Berlíně německý císař Vilém I. Prvořadým úkolem říšského sněmu bylo upravit znění ústavy tak, aby bylo v souladu s listopadovými smlouvami. Takto upravené znění ústavy bylo po schválení říšským sněmem a spolkovou radou vyhlášeno císařem jako říšský zákon s účinností k 4. květnu 1871. Tento říšský zákon se skládal ze dvou částí: uvozovacího a publikačního zákona a samotného textu ústavy Německé říše. Uvozovací zákon stanovil, že text ústavy přiložený k listopadovým smlouvám, se nahrazuje zněním obsaženým v říšském zákonu. Ustanovení čl. 80 ústavy přiložené k listopadovým smlouvám, čl. 3 § 8 smlouvy s Bavorskem a čl. 2 bodu 6 smlouvy s Württemberskem, která

³⁴¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 522.

³⁴² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 523.

vyjmenovávala zákony Severoněmeckého spolku, jež měly platit na celém území říše a z nichž si Bavorsko a Württembersko vyjednaly výjimky, měla v dotčených jihoněmeckých státech platit jako říšský zákon.³⁴³ Stejně tak ujednání obsažená v závěrečných protokolech měla podle uvozovacího zákona platit i nadále. Prostřednictvím uvozovacího zákona tak části listopadových smluv tvořily součást říšského ústavního práva, která byla obsažena mimo samotný text ústavy.³⁴⁴ Text ústavy obsahoval změny vycházející hlavně z čl. 2 smlouvy s Bavorskem. To se týkalo počtu hlasů ve spolkové radě a říšském sněmu, zřízení výboru spolkové rady pro zahraniční věci pod předsednictvím Bavorska a čl. 78 ústavy, který stanovil, že ústavní normy týkající se práv jednotlivých zemí v poměru k říši mohou být změněny pouze se souhlasem dotčených zemí. Ústava dále výslovně zakotvila bavorskou výjimku z říšské kompetence v oblasti železniční dopravy a bavorskou a württemberskou výjimku z říšské kompetence v oblasti pošt a telegrafů. Některá ustanovení listopadových smluv tak byla přímo převzata do textu ústavy. Jiná, jako např. čl. 3 § 5 smlouvy s Bavorskem a württemberská vojenská konvence, které upravovaly zvláštní režim dotčených zemí v oblasti vojenství, zůstaly sice mimo text ústavy, ale tvořily též součást říšského ústavního práva.³⁴⁵

Na základě čl. 40 ústavy byly součástí ústavního práva Německé říše i ustanovení smlouvy o celním a obchodním spolku z 8. července 1867, pokud nebyly novelizovány říšskou ústavou nebo změněny ústavou předepsaným postupem. Celní a obchodní spolek jako subjekt mezinárodního práva přitom vznikem říše přestal existovat, neboť říše byla dle čl. 33 ústavy jednotným celním a obchodním územím.³⁴⁶

Ústava naznačovala zřetelnou inspiraci monarchickým principem, když úvodní věta uvozovacího zákona začínala slovy: „My Vilém, z Boží milosti německý císař...“ Následovala sice i zmínka o souhlasu říšského sněmu s vydáním ústavy, ale celkové vyznění zdůrazňovalo spíše ústavodárnou vůli panovníka.³⁴⁷ Přes monarchický princip zdůrazněný v označení hlavy státu, nebyl císař nositelem veškeré říšské státní moci, jak tomu bylo podle řady zemských ústav u panovníků německých monarchií. Monarchický princip tak zůstával zakotven pouze na zemské úrovni.³⁴⁸ Podle mínění části tehdejší právní vědy byli nositeli říšské státní moci (suverénem) jednotlivé země ve

³⁴³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 529.

Ačkoliv text smlouvy s Bavorskem předpokládal výčet těchto zákonů v čl. 79 ústavy, obsahovala nakonec ústava tento výčet v čl. 80.

³⁴⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 529.

³⁴⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 530.

³⁴⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 530.

³⁴⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 530.

³⁴⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 544.

svém souhrnu, nikoliv císař nebo lid.³⁴⁹ Tento názor vhodně demonstruje výrok předního ústavního právníka Paula Labanda: „Německá říše není právnickou osobou se 40 miliony členy, ale s 25 členy“.³⁵⁰ Podobně hovořila preambule ústavy výlučně o vůli zemí vytvořit Německou říši, o vůli lidu se nezmiňovala.³⁵¹ Naproti tomu skutečnost, že říše měla vlastní právní subjektivitu a říšské orgány měly vlastní kompetence, považovali jiní právníci za důkaz neplatnosti Labandovi teze.³⁵² Jisté je, že země se podílely na říšské moci prostřednictvím svých zástupců ve spolkové radě. Lid byl zastoupen v říšském sněmu, jehož kompetence nebyly nevýznamné. Podle některých autorů tak ústavní zřízení říše představovalo přechod od monarchického k demokratickému státnímu uspořádání.³⁵³

Ústava byla založena na výrazně federativním principu. Takto důsledně prosazený federativní princip byl přitom v ústavním zřízení tehdejších evropských států naprostou výjimkou. Obdobou bylo pouze ústavní zřízení Švýcarské konfederace po roce 1848.³⁵⁴ Německá říše sestávala dle čl. 1 ústavy z 25 členských států: 4 království (Prusko, Bavorsko, Sasko, Württembersko), 6 velkovévodství (Bádensko, Hesensko, Meklenbursko-Schwerinsko, Meklenbursko-Strelitzsko, Oldenburg, Sasko-Výmarsko), 5 vévodství (Brunšvicko, Sasko-Meiningen, Sasko-Altenbursko, Sasko-Kobursko-Gothsko, Anhaltsko), 7 knížectví (Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sonderhausen, Waldeck, Reuß starší linie, Reuß mladší linie, Lippe, Schaumburg-Lippe) a 3 svobodných měst (Hamburk, Brémy, Lübeck). Alsasko a Lotrinsko, anektované v roce 1870, byly spravovány přímo říší jako tzv. říšské země.³⁵⁵ Mezi jednotlivými státy přitom byly značné rozdíly. Jen Prusko představovalo dvě třetiny území říše a tři pětiny jejího obyvatelstva.³⁵⁶ Z ostatních zemí jen Sasko, Württembersko, Bavorsko a Bádensko měly více než milion obyvatel. Zbylé země byly malé a některé netvořily ani souvislé území, nýbrž sestávaly z většího počtu od sebe oddělených území a exkláv. Monarchický princip, zdůrazňující legitimitu panovnických rodů, a silný federativní princip bránily tomu, aby se menší země spojily do větších celků. Země tedy nebyly vnímány jako

³⁴⁹ HUBER, E. R. *Bewahrung und Wandlung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975, s. 68.

³⁵⁰ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 209.

³⁵¹ HUBER, E. R. *Bewahrung und Wandlung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975, s. 68

³⁵² HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 791.

³⁵³ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 774.

³⁵⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 531.

³⁵⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 531. Až 31. května 1911 byl přijat zákon o ústavě Alsaska a Lotrinska, který blíže upravil jejich statut v říši.

³⁵⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 531. Přitom ovšem Prusko neslo jen 45 % celkových výdajů říše. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 532.

pouhé autonomní správní obvody se stanovenou působností, ale jako státy se svou vlastní státoprávní legitimitou a teritoriální suverenitou.³⁵⁷

Prusko mělo v říši dominantní postavení. Ve spolkové radě mu příslušelo 17 z 58 hlasů. Pruský král byl dědičně německým císařem. Běžnou ústavní praxí rovněž bylo, že prušští ministři se stávali říšskými státními tajemníky pověřenými vedením ústředních říšských úřadů.³⁵⁸ S výjimkou let 1873, 1892 – 1894 a podzimu roku 1918 byl kancléř vždy současně pruským ministerským předsedou, což postavení Pruska ještě posilovalo.³⁵⁹

Říšská ústava nepředepisovala žádné minimální požadavky, pokud jde o ústavy jednotlivých zemí. Země mohly své ústavní zřízení upravit libovolně, neboť říše v této věci neměla žádnou kompetenci. To mělo význam především pro oba meklenburské státy, jejichž zřízení vycházelo ještě ze starých stavovských ústav. Iniciativu poslanců říšského sněmu, jejímž cílem mělo být přimět meklenburské státy ke změně jejich ústavního zřízení, spolková rada s poukazem na nedostatek kompetence říše opakovaně odmítala. Stejně tak odmítala i návrhy na změnu říšské ústavy zavedením požadavku ústavní homogenity jednotlivých zemí.³⁶⁰

6.3.2. Základní práva

Podobně jako ústava Severoněmeckého spolku neobsahovala ani říšská ústava ustanovení o základních právech. Katoličtí poslanci v říšském sněmu sice v roce 1871 požadovali zaručení svobody projevu a vyznání, shromažďovacího a sdružovacího práva a církevní samosprávu, jejich návrhy ovšem nebyly přijaty. Základní práva tak byla zaručena pouze ve většině zemských ústav.³⁶¹ Jedinými ustanoveními charakteru základních práv byla výlučně ta ustanovení, která byla již obsažena v ústavě Severoněmeckého spolku. Šlo o tzv. indigenát v čl. 3 odst. 1 a odst. 2 ústavy, tedy o záruku požívání stejných práv ve všech zemích říše, jakých požívali občané dotčených zemí, ochranu říšských občanů vůči zahraničním mocnostem v čl. 3 odst. 6 ústavy a právo na soudní ochranu v čl. 77 ústavy.

Velký význam měly ovšem zákony, které mnohá základní práva zaručily mimo ústavu samotnou.³⁶² Mezi takto zakotvená práva patřilo právo volného pohybu, právo nabývat vlastnictví

³⁵⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 532. Po pádu německých monarchií a vzniku republiky v roce 1918 bylo teprve možné spojit do větších celků např. durynské a meklenburské státy.

³⁵⁸ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 826.

³⁵⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 544.

³⁶⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 5

³⁶¹ HUBER, E. R. *Bewahrung und Wandlung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975, s. 132.

³⁶² HUBER, E. R. *Bewahrung und Wandlung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975, s. 135.

nemovitých věcí a právo provozovat živnost na celém říšském území za stejných podmínek jako občané příslušné země (zakotveno v zákoně o svobodě pohybu z 1. listopadu 1867). Dále šlo o osobní svobodu a zatčení jen ze zákonných důvodů a zákonem stanoveným postupem (zakotveno v § 112 a § 127 a násl. říšského trestního řádu z 1. února 1877 a v ustanoveních § 175 až § 177 a § 180 a násl. říšského vojenského trestního zákoníku z 20. června 1872). Domovní svoboda a ochrana před protiprávními zásahy do obydlí byla zakotvena v ustanoveních § 102 až § 105 říšského trestního řádu z 1. února 1877 a v ustanoveních § 180 a násl. a § 235 až 239 říšského vojenského trestního zákoníku z 20. června 1872. Ochrana vlastnického práva před protiprávními konfiskacemi byla zaručena v ustanoveních § 98 až § 100 říšského trestního řádu z 1. února 1877 a v ustanoveních § 233 a násl. a § 238 a násl. říšského vojenského trestního zákoníku z 20. června 1872. Svoboda tisku byla zakotvena v říšském tiskovém zákoně ze 7. května 1874. Listovní tajemství uzákonil § 5 říšského poštovního zákona z 28. října 1871, § 8 říšského zákona o telegrafech z 6. dubna 1892 a § 299 a § 354 a násl. říšského trestního řádu z 1. února 1877. Právo vystěhovat se bylo zaručeno zákonem o vystěhování z 9. června 1897. Nezávislost soudů byla zakotvena v § 1 zákona o soudní soustavě z 27. ledna 1877. Stejný zákon zaručil v § 16 také zákaz mimořádných soudů a právo na zákonného soudce a v § 169 zásadu veřejnosti soudních jednání. § 2 říšského trestního řádu z 1. února 1877 uzákonil trestněprávní zásadu ukládání trestu jen v mezích zákona. Stejná zásada doplněná o zákaz retroaktivity trestního zákona byla obsažena již v § 2 trestního zákoníku z 31. května 1870. Zákon o matrikách a uzavírání manželství z 6. února 1875 poté uzákonil obligatorní civilní sňatek.³⁶³

Shromažďovací a sdružovací právo bylo po dlouhou dobu upraveno pouze v zemských ústavách a zákonech, jež byly značně restriktivní. Činnost spolků omezoval především zákaz sdružovat místní organizace do větších celků. Tento zákaz vycházel ze zákona o spolcích vydaného Německým spolkem roku 1854, jehož úprava byla převzata do zemských spolkových zákonů. Jedinou výjimkou ze zákazu, který značně omezoval především činnost politických spolků, byly tzv. volební spolky. Ty ovšem mohly vykonávat svou činnost jen po dobu volební kampaně. Politické strany zákaz obcházely tak, že vedle jednotlivých samostatných místních organizací existovaly ústřední organizace, které měly právní charakter samostatných spolků.³⁶⁴ Tento zákaz byl zrušen říšským zákonem z 11. prosince 1899 (tzv. lex Hohenlohe). Shromažďovací a sdružovací právo pak na říšské úrovni definitivně upravil říšský spolkový zákon z 19. dubna 1908.³⁶⁵

³⁶³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 533.

³⁶⁴ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1994, str. 7.

³⁶⁵ ISENSEE, J., P. KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 163.

6.3.3. Dělbba moci mezi říši a země

6.3.3.1. Zákonodárná kompetence říše

Podle čl. 2 odst. 1 ústavy příslušela říši zákonodárná kompetence v rozsahu určeném ústavou. Říšské zákony měly dle téhož článku přednost před zemskými zákony. Toto ustanovení nepřímou předpokládalo, že i v oblastech zákonodárné kompetence říše mohly být vydávány zemské zákony, ale pouze v mezích jim nadřazených říšských zákonů.³⁶⁶ Výlučná zákonodárná kompetence říše se pak týkala těch oblastí, které z povahy věci nemohly být upraveny na zemské úrovni, protože se týkaly všech zemí jako celku. Nejdůležitější kompetenční normou byl čl. 4 ústavy, který v bodech 1 až 16 vyjmenovával věcné oblasti zákonodárné kompetence říše. V ústavě výslovně nevyjmenované oblasti zákonodárství zůstávaly v kompetenci jednotlivých zemí. Výjimkou z tohoto pravidla byly ovšem v ústavě neuvedené oblasti zákonodárné kompetence říše (tzv. nepsané kompetence), které se jako takové všeobecně uznávaly. Jednalo se o kompetence vyplývající z povahy věci, kdy bylo pojmově možné upravit danou materii jen říšským zákonem. Příkladem takové kompetence byla úprava služebního poměru říšských úředníků. Vedle nepsané kompetence vyplývající z povahy věci existovala i nepsaná kompetence vyplývající z věcné souvislosti. Šlo o případ, kdy materie v zákonodárné kompetenci říše nemohla být smysluplně upravena, aniž by byla zároveň upravena i jiná související materie, k jejíž úpravě ale říše výslovně stanovenou kompetenci neměla.³⁶⁷ Kromě toho náležela říši ještě tzv. kompetenční kompetence, tedy ústavou dané oprávnění na základě změny ústavy rozšířit nebo zúžit zákonodárnou kompetenci říše na úkor jednotlivých zemí.³⁶⁸

Článek 4 bod 1 ústavy do zákonodárné kompetence říše určil zajištění svobody pohybu, svobody usazování, úpravu domovského práva, státního občanství, pasů, cizinecké policie, provozování živností včetně pojišťovnictví, kolonizace a vystěhovávání. Kompetence v oblasti svobody pohybu byla ústavním základem pro pozdější Bismarckovo omezující zákonodárství namířené proti katolické církvi a socialistům. Kompetence v oblasti pojišťovnictví pak umožnila zřízení systému veřejného pojištění. Říše měla dle čl. 4. bodu 2 ústavy kompetenci vydávat také celní a obchodní zákony a předpisy týkající se daní, jejichž výnos byl určen říši. Celní a obchodní ústavní normy tvořily celý sedmý díl ústavy (čl. 33 – 40), daně byly na ústavní úrovni upraveny ve dvanáctém díle (čl. 69 – 73). Říše měla výlučnou zákonodárnou kompetenci pro cla a daně ze soli, tabáku, alkoholu, piva, cukru a

³⁶⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 533. Na rozdíl od dnešní ústavy SRN nebylo v ústavě Německé říše rozlišováno mezi výlučnou a sdílenou kompetencí výslovně. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 200.

³⁶⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 200. Tyto tzv. ústavně imanentní nepsané oblasti zákonodárné kompetence se i v dnešní doktríně ústavního práva SRN dělí na kompetence vyplývající z povahy věci, kompetence na základě věcné souvislosti a tzv. připojené kompetence (Annexkompetenz).

³⁶⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 533.

sirupu.³⁶⁹ Výjimky ovšem platily pro Bavorsko a Württembersko a pro Bádensko, pokud jde o daně z alkoholu a piva. Článek 4 bod 3 dával říši kompetenci k přijímání zákonů týkajících se systému měr a vah, jakož i mincí a vydávání bankovek, článek 4 bod 4 pak ukládal říši regulaci bankovníctví. Prostřednictvím zákonů vydaných na základě kompetence v čl. 4 bodě 3 bylo do konce roku 1875 dosaženo nahrazení dosavadních měn jednotlivých zemí říšskou markou. Podle čl. 4 bodů 5 a 6 měla říše regulovat též patentové právo a právo duševního vlastnictví. Za tímto účelem byl založen říšský patentový úřad. Čl. 4 bod 7 dával říši kompetenci k přijímání zákonů za účelem ochrany německého obchodu v zahraničí, námořní plavby jakož i kompetenci zřizovat konzulární úřady. Čl. 4 bod 8 zakotvoval zákonodárnou kompetenci říše pro oblast železniční dopravy, zřizování silnic a vodních cest, které jsou v zájmu obrany říše nebo ve všeobecném zájmu. Za tímto účelem byl zákonem z roku 1873 zřízen říšský železniční úřad. Podle čl. 4 bodů 9 a 10 přijímala říše zákony za účelem úpravy plavby, telegrafních spojů a pošt. Čl. 4 body 11, 12 a 13 se týkaly kompetence říše v oblasti justičního zákonodárství. Šlo jednak o zajištění vzájemného uznávání a vykonávání rozsudků, což provedla ustanovení § 157 a násl. říšského zákona o soudní soustavě z roku 1877, a jednak o sjednocení pravidel pro vydávání veřejných listin. Nejvýznamnější byla ovšem kompetence v bodě 13, podle které měla říše vydávat zákony ke sjednocení trestního, obligačního, obchodního a směnečného, jakož i procesního práva. Změnou ústavy v roce 1873 bylo říši umožněno vydávat zákony ke sjednocení celého občanského práva.³⁷⁰ Toto ustanovení otevřelo cestu k velkým kodifikacím, které sjednotily německé právo, jež bylo značně různorodé. Roku 1871 byl přijat trestní zákoník. V letech 1877 a 1878 pak následovaly tzv. říšské justiční zákony: zákon o soudní soustavě z 27. ledna 1877, občanský soudní řád z 30. ledna 1877, trestní řád z 1. února 1877, konkursní řád z 10. února 1877, advokátní řád z 1. července 1878 a zákon o nákladech soudního řízení z 18. června 1878. 18. srpna 1896 byl přijat občanský zákoník včetně uvozovacího zákona. Obchodní zákoník, přijatý ještě Německým spolkem roku 1861, byl revidován a nově vydán 10. května 1897. Do zákonodárné kompetence říše spadalo dle čl. 4 bodu 14 i vojenství a námořnictvo. Tyto oblasti byly dále upraveny v čl. 58 – 68 a v čl. 53 ústavy. Do zákonodárné kompetence říše patřily dále dle čl. 4 bodu 15 předpisy týkající se veřejného zdraví a zvěrolékařství a dle čl. 4 bodu 16 předpisy z oblasti tiskového a spolkového práva.³⁷¹

³⁶⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 536. Do roku 1906 vybírala říše pouze nepřímé daně. Roku 1906 byla zavedena dědická a darovací daň, jejíž výnos byl určen říši.

³⁷⁰ Ústavní zákon, který rozšířil zákonodárnou kompetenci říše na celé občanské právo, byl označován jako lex Miquel-Lasker. K tomu srov. FROTSCHEER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 213.

³⁷¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 541.

6.3.3.2. Správní kompetence říše

Na rozdíl od zákonodárství byla exekutivní kompetence říše značně omezena. Podle ústavy spravovala říše bezprostředně pouze pošty a telegrafní spoje (čl. 48), vojenství (čl. 63), námořnictvo (čl. 53), zahraniční věci (čl. 11) a konzulární zastoupení (čl. 56). Zbylé oblasti, včetně těch spadajících do zákonodárné kompetence říše, spravovaly orgány jednotlivých zemí. Říši náležel ovšem dle čl. 4 dohled nad výkonem správy zeměmi ve věcech, které spadaly do říšské zákonodárné kompetence. V rámci dohledu mohla říše ukládat opatření příslušným vrchním zemským orgánům, zpravidla zemským vládám, nikoliv ale jim podřízeným nižším orgánům. K výkonu dohledu byl příslušný císař a spolková rada. Článek 17 ústavy ukládal císaři dohlížet na provádění říšských zákonů, upozorňovat a vytýkat příslušným orgánům zjištěné nedostatky. Ve sporných případech o zjištěných nedostatecích dle čl. 7 odst. 1 bodu 3 rozhodovala spolková rada. Pokud příslušná zemská vláda ani po rozhodnutí spolkové rady nezjedнала nápravu, mohlo dojít dle čl. 19 k provedení říšské exekuce. K tomu ovšem nikdy nedošlo.³⁷²

Od roku 1871 docházelo k postupnému zřizování ústředních říšských úřadů, které vykonávaly přímou správu v dílčích oblastech pro celou říši. Říšské úřady byly podřízeny říšskému kancléři a v jejich čele stáli říšští státní tajemníci. Již roku 1870 byl z pruského ministerstva zahraničí vytvořen říšský zahraniční úřad.³⁷³ Roku 1876 byl z jednoho ze tří oddělení říšského kancléřství vytvořen říšský justiční úřad. V následujících letech následovaly říšský finanční úřad, říšský úřad pro vnitřní věci, říšský úřad pro správu železnic, říšský poštovní úřad, říšský námořní úřad (vytvořený z roku 1872 zřízené císařské admirality) a říšský koloniální úřad. Během první světové války pak vznikly ještě úřad pro válečnou výživu, říšský hospodářský úřad a říšský úřad práce. Kromě toho byl roku 1871 vytvořen Účetní dvůr Německé říše, který vznikl z obdobného orgánu Severoněmeckého spolku a byl poměrně nezávislou institucí. Mezi další úřady s celoříšskou působností patřily: říšský komisař pro vystěhovalectví, říšská školská komise, statistický úřad, správa říšského fondu pro invalidy, správa říšských dluhů, říšská banka, císařský zdravotní úřad, říšský patentový úřad, komise pro Kanál císaře Viléma, říšský pojišťovací úřad a říšský úřad pro dohled nad soukromým pojištěním.³⁷⁴ Zřízením těchto úřadů byla část správní kompetence jednotlivým zemím odejmuta. To

³⁷² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 542.

³⁷³ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 836.

³⁷⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 543.

bylo možné prostřednictvím říšských zákonů přijatých postupem stanoveným pro změnu ústavy v čl. 78.³⁷⁵

Říšské zákony mohly obsahovat rovněž zmocnění k vydávání prováděcích předpisů, kterým mohl být pověřen císař, říšský kancléř nebo spolková rada.³⁷⁶

Určení konkrétních zemských orgánů příslušných k výkonu správy podle říšských zákonů bylo v kompetenci jednotlivých zemských vlád. Přesto předepisovaly některé říšské zákony závazný postup a organizaci úřadů, které měly danou správní agendu vykonávat. Tímto způsobem zasahovala říše v některých případech i do zemské státní správy.³⁷⁷

6.3.4. Říšské orgány

6.3.4.1. Císař

Císař měl stejné postavení jako spolkové předsednictví Severoněmeckého spolku. Jeho nejdůležitějšími pravomocemi tak bylo jmenovat a odvolávat říšského kancléře, svolávat a uzavírat říšský sněm a spolkovou radu a odročovat jejich zasedání. Jeho souhlas byl spolu s usnesením spolkové rady podle čl. 24 zapotřebí k rozpuštění říšského sněmu. Podle čl. 17 příslušelo císaři i vyhlášení říšských zákonů a dohled nad jejich prováděním. Článek 11 dával císaři rozsáhlá oprávnění v oblasti zahraniční politiky, včetně práva se souhlasem spolkové rady vyhlášovat válku a sjednávat mír. Články 53, 63 a 64 pak zakotvovaly císařovu velitelskou pravomoc nad vojskem a námořnictvem.³⁷⁸

6.3.4.2. Říšský kancléř

Postavení říšského kancléře bylo shodné s postavením spolkového kancléře Severoněmeckého spolku. Ústava upravovala postavení císaře i kancléře ve společném čtvrtém díle pod názvem „předsednictví“. Kancléř, který byl jmenován a odvoláván výlučně císařem podle jeho volného uvážení, byl závislý na císařově důvěře. Při výkonu úřadu musel respektovat císařovu politickou vůli. Na druhé straně ovšem vyžadovala všechna nařízení a úřední úkony císaře podle čl. 17 ke své platnosti spolupodpis kancléře, který tím za ně přebíral odpovědnost. Tato odpovědnost ovšem nebyla spojena s žádnou sankcí.³⁷⁹ Na rozdíl od frankfurtské ústavy nepředpokládala ústava

³⁷⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 543.

³⁷⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 543.

³⁷⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 543.

³⁷⁸ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988. str. 813.

³⁷⁹ MORSEY, R. *Die Oberste Reichsverwaltung unter Bismarck 1867 – 1890*. Münster: Verlag Aschendorff, 1957, s. 19.

Německé říše možnost podání ministerské (resp. kancléřské) žaloby, což bylo částí právní vědy vnímáno jako nedostatek a ustanovení čl. 17 bylo považováno za „*lex imperfecta*“.³⁸⁰ Vztah císaře a kancléře závisel v ústavní praxi na tom, do jaké míry daný císař a kancléř usilovali o prosazování vlastní politické vůle. Zatímco císař Vilém I. přenechával vládu svému kancléři Bismarckovi, snažil se později císař Vilém II. o prosazování vlastní politické vůle.³⁸¹

Kancléři příslušel výkon rozsáhlých kompetencí. Vedle své působnosti vrcholného představitele říšské výkonné moci byl zároveň předsedou spolkové rady. Odpovědný byl kancléř pouze císaři, nikoliv říšskému sněmu. Bismarck vytrvale odmítal změny, které by mohly vést k postupné parlamentarizaci ústavního zřízení a závislosti vládní moci na říšském sněmu. Vztah kancléře vůči říšskému sněmu záležel pouze ve skutečnosti, že kancléř potřeboval pro své návrhy jednotlivých zákonů a státního rozpočtu získat většinu poslanců.³⁸²

Ústava nepředpokládala zřízení vlády jako kolegiálního orgánu ani rezortních ministrů.³⁸³ Takové požadavky liberálních poslanců byly opakovaně odmítány.³⁸⁴ Určitým pokrokem však bylo přijetí zákona o stálém zastupování ze 17. března 1878. Tento zákon zavedl omezenou odpovědnost státních tajemníků. Zatímco před přijetím zákona vyžadovala nařízení a jiné úřední úkony císaře výlučně spolupodpis říšského kancléře, mohl být nyní ke kontrasignaci zmocněn i některý říšský státní tajemník. Spolupodpisem císařského aktu za něj státní tajemník přebíral odpovědnost. Zmocnit státního tajemníka mohl císař na návrh říšského kancléře. Zákon v § 2 připouštěl udělení všeobecného zmocnění ke všem úkolům, které příslušely kancléři. V takovém případě byl buď jmenován vicekancléř bez portfeje, nebo bylo zmocnění uděleno některému ze státních tajemníků, který již vedl jeden z ústředních říšských úřadů. Zákon ale umožňoval rovněž udělit zvláštní zmocnění více státním tajemníkům pro jednotlivé oblasti říšské správní působnosti.³⁸⁵ Podle § 3 tohoto zákona mohl ovšem říšský kancléř i nadále vykonávat jakékoli úřední úkony, které patřily do věcné působnosti říše, i když jimi byl pověřen některý státní tajemník.³⁸⁶ Ve spolkové radě se mohl

³⁸⁰ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 231. Tento názor zastával např. Paul Laband.

³⁸¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 204. Srov. též KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 563.

³⁸² FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 218.

³⁸³ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988. str. 822. Naopak frankfurtská ústava z roku 1849 s vládou jako kolegiálním orgánem počítala.

³⁸⁴ K tomu srov. MORSEY, R. *Die Oberste Reichsverwaltung unter Bismarck 1867 – 1890*. Münster: Verlag Aschendorff, 1957, s. 22.

³⁸⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 544.

Zatímco v prvních letech účinnosti zákona byl jmenován vicekancléř se všeobecným zmocněním, prosadilo se od roku 1881 zmocnění více státních tajemníků se zvláštní věcnou působností.

³⁸⁶ MORSEY, R. *Die Oberste Reichsverwaltung unter Bismarck 1867 – 1890*. Münster: Verlag Aschendorff, 1957, s. 308. Smyslem bylo zachovat jednotné politické vedení ústředních říšských úřadů v rukou kancléře.

kancléř nechat zastupovat dle čl. 15 ústavy pouze některým jiným členem spolkové rady. Státní tajemníci, v jejichž úřadech byly vypracovávány návrhy zákonů, začali postupně navštěvovat jednání říšského sněmu, který návrhy projednával. Právo vystoupit na jednání říšského sněmu státní tajemníci neměli, ale jelikož byli většinou zároveň pruskými zástupci ve spolkové radě, vyplývalo jejich právo na vystoupení v říšském sněmu z čl. 9 ústavy.³⁸⁷ Prostřednictvím zákona o stálém zastupování byl vytvořen sbor zmocněných státních tajemníků, který připomínal kolegiální orgán. O skutečný kolegiální orgán ovšem nešlo, neboť státní tajemníci zůstávali podřízeni kancléři, který jediný byl říšským orgánem s vlastní kompetencí stanovenou v ústavě.³⁸⁸ Pravidelné schůze státních tajemníků se nekonaly. Během kancléřství Otto von Bismarcka se společné zasedání kancléře a státních tajemníků konalo pouze dvakrát.³⁸⁹ Bismarck navíc zakázal říšským úředníkům používat pojem „říšská vláda“.³⁹⁰

Vedle ústavních orgánů existoval ještě civilní, vojenský a od roku 1889 i námořní kabinet císaře. Nejednalo se o orgány zřízené ústavou, ale jejich význam byl velký. Jejich úkolem bylo byrokraticky připravovat císařská rozhodnutí a jejich provedení. Postupem času se z nich vyvinula vlivná a na ústavě nezávislá politická poradní grémia, jejichž vzrůstající význam umenšoval vliv říšského kancléře na politická rozhodnutí.³⁹¹

6.3.4.3. Říšský sněm

Říšský sněm představoval v říšském ústavním zřízení demokratický, národní a jednotící prvek.³⁹² Dle čl. 20 ústavy se skládal z 382 poslanců zvolených v jednomandátových obvodech většinou hlasů. Po vstupu v účinnost zákona o zavedení ústavy Německé říše v Alsasku a Lotrinsku 25. června 1873 se zvýšil počet poslanců na 397. Článek 20 odst. 1 ústavy stanovil, že poslanci říšského sněmu měli být zvoleni ve všeobecných a přímých volbách na základě tajného hlasování.³⁹³ Volit směli podle volebního zákona všichni mužští občané starší 25 let.³⁹⁴ Ačkoliv ústava výslovně nestanovila rovnost volebního práva, byly volby do říšského sněmu též rovné. Volby se konaly podle volebního zákona pro volby do říšského sněmu Severoněmeckého spolku, který vycházel z volebního zákona pro volby

³⁸⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 219.

³⁸⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 545.

³⁸⁹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 219.

³⁹⁰ WILLOWEIT, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Frankenreich bis zur Teilung Deutschlands*. München: Beck, 1992, s. 267.

³⁹¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 816.

³⁹² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 545.

³⁹³ PIEROTH, B. Offene oder geheime Wahlen und Abstimmungen? *Jus*. 1991, s. 91. Naproti tomu byly volby v Prusku až do roku 1918 veřejné.

³⁹⁴ ULLRICH, N. *Gesetzgebungsverfahren und Reichstag in der Bismarck-Zeit*. Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 28. Volit ale nesměli vojáci.

do říšského sněmu z roku 1849.³⁹⁵ Zatímco volby do říšského sněmu tak byly v zásadě rovné, zůstávaly volby do pruské poslanecké sněmovny díky trojtřídnímu volebnímu právu až do roku 1918 značně nerovné.³⁹⁶ Určitá nerovnost voleb do říšského sněmu ovšem vyplývala z rozdělení říše do volebních obvodů, které neměly vždy srovnatelný počet obyvatel. Tato nerovnost se zvyšovala s přílivem lidí z venkova do průmyslových měst. To znevýhodňovalo zejména sociální demokracii, jejíž voliči žili převážně v lidnatých průmyslových centrech. Tak například v roce 1871 bylo k získání poslaneckého mandátu zapotřebí v průměru 10 000 hlasů. Zatímco konzervativci potřebovali průměrně 9 600 hlasů, potřebovali sociální demokraté k získání mandátu průměrně 62 000 hlasů. V roce 1907 bylo k získání mandátu v průměru nutné dosáhnout 28 000 hlasů, konzervativcům ovšem stačilo 17 000 hlasů, katolické straně Centrum 20 800 hlasů a sociální demokracie potřebovala 75 800 hlasů.³⁹⁷ Volební období trvalo zpočátku 3 roky a v roce 1888 bylo prodlouženo na 5 let.³⁹⁸

Určitým omezením činnosti říšského sněmu byla skutečnost, že říšský sněm se nemohl svolat nebo odročit své jednání o své vlastní vůli. Výlučné právo svolat říšský sněm, odročit jeho zasedání a uzavřít jej měl dle čl. 12 ústavy císař. Zasedání říšského sněmu ovšem muselo být podle čl. 13 svoláno každoročně a odročeno mohlo být bez souhlasu říšského sněmu dle čl. 26 pouze o 30 dní. Rozpuštění říšského sněmu vyžadovalo dle čl. 24 usnesení spolkové rady a souhlas císaře, zvláštní důvod k němu dán být nemusel. Sám se říšský sněm rozpustit nemohl. Jak stanovil čl. 22 odst. 1, bylo zasedání zásadně veřejné. Dle čl. 23 měl říšský sněm právo navrhnout zákony a dle čl. 5 odst. 1 se podílel společně se spolkovou radou na zákonodárném procesu. Návrhy zákonů vždy vyžadovaly ke svému přijetí jeho souhlas. Čl. 69 dával říšskému sněmu právo schvalovat říšský rozpočet. Podle čl. 11 odst. 3 schvaloval říšský sněm mezinárodní smlouvy, které zasahovaly do zákonodárné kompetence říše. Ke konfliktům s císařem vedlo uplatňování kompetence stanovovat mírové početní stavy vojska podle čl. 60.³⁹⁹

Postavení poslanců bylo upraveno v čl. 21 a v člancích 29 – 32 shodně s ústavou Severoněmeckého spolku. Poslanci měli tedy volný mandát a neměli být vázáni žádnými instrukcemi.⁴⁰⁰ V člancích 30

³⁹⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 205.

³⁹⁶ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 205.

³⁹⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 206.

³⁹⁸ ULLRICH, N. *Gesetzgebungsverfahren und Reichstag in der Bismarck-Zeit*. Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 23.

³⁹⁹ Z hlediska ústavního vývoje je zajímavé, že konflikt trvající mezi lety 1872 – 1874 mezi kancléřem a říšským sněmem o stanovení počtu vojáků (a tím i velikosti vojenského rozpočtu) byl řešen jinak než při pruském ústavním konfliktu o deset let dříve. Kancléř a říšský sněm se dohodli na kompromisu, podle kterého měl být počet vojáků stanovován jednou za sedm, od roku 1893 pak jednou za pět let. Kancléř se rozhodl neignorovat ústavní kompetenci říšského sněmu. K tomu srov. LOTH, W. *Das Kaiserreich: Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996, s. 50.

⁴⁰⁰ ULLRICH, N. *Gesetzgebungsverfahren und Reichstag in der Bismarck-Zeit*. Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 48.

a 31 byla zakotvena poslanecká indemnita a imunita. Kontroverze vyvolával v čl. 32 stanovený zákaz poskytovat poslancům diety a náhrady výdajů spojených s výkonem jejich mandátu. Původcem tohoto článku byl samotný Bismarck, který jím zamýšlel nepustit do říšského sněmu tzv. profesionální politiky. Mandát poslance tak podle Bismarckova záměru mohli vykonávat pouze majetní občané, kteří nebyli odkázáni na příjmy plynoucí z funkce poslance. Nicméně docházelo k tomu, že méně majetní poslanci dostávali na svou činnost prostředky a náhrady výdajů od politických stran a soukromých svazů. Tím se takoví poslanci dostávali do závislosti na svých stranách.⁴⁰¹ Zákonem z 21. května 1906 byl zákaz poskytování diet zrušen a poslanci poté dostávali od státu náhrady výdajů ve výši 3000 říšských marek ročně.⁴⁰²

6.3.4.4. Spolková rada

Stejně jako v ústavě Severoněmeckého spolku sestávala spolková rada ze zástupců zemských vlád, kteří byli vázáni vládními instrukcemi. Zatímco říšský sněm měl vyjadřovat princip národní a unitární, byla spolková rada výrazem federativního principu.⁴⁰³ Její kompetence byly shodné s úpravou v ústavě Severoněmeckého spolku. Byla tedy orgánem vybaveným zákonodárnými, exekutivními a částečně i soudními pravomocemi.⁴⁰⁴ Politicky byla spolková rada výrazně konzervativní a snažila se bránit ústavním změnám, především posílení významu říšského sněmu. Ačkoliv hrála zpočátku významnou politickou roli, s postupem doby její význam upadal a do popředí vystupovali císař, říšský kancléř a říšský sněm.⁴⁰⁵

6.3.5. Soudní moc

Ústava neobsahovala téměř žádná ustanovení týkající se orgánů soudní moci. Zřízení společného nejvyššího soudu se německé země bránily již při založení Německého spolku a tento postoj většinově zastávaly i při založení Německé říše. Jediným společným nejvyšším soudním orgánem byl spolkový vrchní obchodní soud se sídlem v Lipsku, který byl zřízen 12. června 1869 jako nejvyšší soudní instance Severoněmeckého spolku pro obchodněprávní a směnečně právní věci. Po vzniku říše se jeho územní působnost rozšířila i na jihoněmecké státy. Od 2. září 1871 pak nesl označení říšský vrchní obchodní soud a byl činný až do přijetí tzv. říšských justičních zákonů 1. října 1879. Na základě těchto zákonů byl tento soud poté nahrazen říšským soudem, který sídlil rovněž v Lipsku a který byl nejvyšší soudní instancí pro oblast občanského a trestního práva. Soudci

⁴⁰¹ ULLRICH, N. *Gesetzgebungsverfahren und Reichstag in der Bismarck-Zeit*. Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 36.

⁴⁰² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 546.

⁴⁰³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 546.

⁴⁰⁴ Böckenförde, E. W. *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972. str. 76. Zpočátku se zdálo, že ze stálých výborů spolkové rady vzniknou ústřední říšské správní orgány. Následný vývoj byl ovšem odlišný.

⁴⁰⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 547.

říšského soudu byli jmenováni císařem na návrh spolkové rady. Dalšími říšskými orgány moci soudní byly říšské konzulární soudy, od roku 1898 říšský vojenský soud a od roku 1876 námořní trestní soudy.⁴⁰⁶

Spory z oblasti říšského správního práva byly rozhodovány řadou zvláštních orgánů. O disciplinárních deliktech říšských úředníků byly příslušné rozhodovat disciplinární komory a od roku 1873 disciplinární dvůr. Podobný charakter měl od roku 1878 působící čestný soudní dvůr pro advokáty. Po zřízení říšských správních úřadů získaly tyto úřady i pravomoc rozhodovat správní spory. Mezi takové orgány patřily říšský drážní úřad, císařský patentový úřad, říšský pojišťovací úřad či dohledový úřad nad soukromým pojištěním. V některých případech byly k rozhodování sporů u správních úřadů příslušné zvláštní komise složené i z přísedících soudců.⁴⁰⁷ Všeobecné správní soudnictví jinak zůstávalo v kompetenci jednotlivých zemí. Na jeho vznik a vývoj měly značný vliv spisy pruského právníka a politika Rudolfa von Gneista, který navrhoval zavedení správního soudnictví zřízením kolegiálních orgánů složených ze stálých a nezávislých úředníků, jakož i laických přísedících.⁴⁰⁸ Bádensko zřídilo jako první zákonem z 5. října 1863 zvláštní správní orgán, který měl podle přesně stanovených procesních norem řešit spory z oblasti správního práva. Proti rozhodnutí tohoto orgánu bylo možné podat opravný prostředek ke správnímu soudnímu dvoru.⁴⁰⁹ Obdobně zavedly správní soudnictví v 70. letech 19. století i ostatní jihoněmecké státy. V Prusku bylo správní soudnictví postupně zaváděno od roku 1874. 3. července 1875 byl přijat zákon o správním soudnictví, kterým byl zřízen vrchní správní soud.⁴¹⁰ S výjimkou Hamburku, Brém, obou meklenburských států a knížectví Schaumburg-Lippe zřídily postupně všechny země správní soudnictví, které bylo zpravidla jednoinstanční.⁴¹¹

Na rozdíl od frankfurtské ústavy z roku 1849 nepočítala ústava Německé říše ani se zřízením ústavního soudnictví.⁴¹² K rozhodování sporů z oblasti veřejného práva mezi jednotlivými zeměmi a subsidiárně i ústavněprávních sporů uvnitř země byla dle čl. 76 příslušná spolková rada. Podle čl. 77 byla navíc příslušná zjednat nápravu i v případě, že došlo k odepření spravedlnosti soudem nebo

⁴⁰⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 551.

⁴⁰⁷ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 551.

⁴⁰⁸ SYDOW, G. Die Revolution von 1848/49: Ursprung der modernen Verwaltungsgerichtsbarkeit. *VerwArch.* 2001, s. 390.

⁴⁰⁹ SYDOW, G. Die Revolution von 1848/49: Ursprung der modernen Verwaltungsgerichtsbarkeit. *VerwArch.* 2001, s. 401.

⁴¹⁰ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 214.

⁴¹¹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 551.

⁴¹² ISENSEE, J., P. KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 154. To ostatně neexistovalo ve většině evropských zemí.

jiným orgánem některé spolkové země. V praxi se ovšem spolková rada snažila spíše zprostředkovat smírné řešení sporů.⁴¹³

6.3.6. Změny ústavy

Ústava mohla být měněna podle čl. 78 odst. 1 na základě souhlasného usnesení spolkové rady a říšského sněmu. Ve spolkové radě postačovala prostá většina hlasů, pokud ovšem proti návrhu hlasovalo alespoň 14 členů spolkové rady, byl takový návrh odmítnut.⁴¹⁴ Podle čl. 78 odst. 2 mohly být přijaty změny ústavy, které měnily právní poměr jednotlivých zemí k říši, jen se souhlasem dotčených zemí. V říšském sněmu musela pro návrh změny ústavy vyslovit souhlas absolutní většina všech poslanců.⁴¹⁵ Původní znění čl. 28 odst. 2 bylo takové, že v případě návrhů, které se týkaly jen některých zemí, směli o těchto návrzích hlasovat pouze poslanci zvolení v daných zemích. Roku 1873 však bylo toto ustanovení změněno a v duchu znění čl. 29, podle kterého byli poslanci zástupci všeho německého lidu, směli i v těchto případech hlasovat všichni poslanci.

Stejným postupem, který byl vyžadován pro přijetí změny ústavy, bylo možné přijímat i zákony, které ústavu svým obsahem materiálně měnily, ačkoliv neměnily samotné znění ústavních norem. Přijímání takových zákonů bylo v Německé říši běžnou praxí, kterou uznávala i tehdejší právní věda.⁴¹⁶ Zákony, které byly formálně označeny jako měnící ústavu a které skutečně měnily znění ústavních norem, byly mnohem méně časté než zákony, které měnily ústavu implicitně. Tato skutečnost vedla k tomu, že bylo vytvářeno nové ústavní právo, které nebylo zakotveno v samotné ústavní listině.⁴¹⁷ Z toho důvodu neexistovala přesná a jednoznačná hranice mezi ústavními a běžnými zákony. Zda mělo být při přijímání daného zákona postupováno podle čl. 78 ústavy, bylo často sporné a spolková rada měla podle převažujícího názoru v těchto sporných případech o aplikaci čl. 78 rozhodovat prostou většinou hlasů.⁴¹⁸ Postupem času také ztrácela některá ustanovení ústavy účinnost, neboť byla změněna pozdějšími zákony, aniž by se změna projevila v samotném textu ústavy.⁴¹⁹

⁴¹³ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 208.

⁴¹⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 551. Ústava Severoněmeckého spolku naproti tomu ke své změně vyžadovala alespoň dvoutřetinovou většinu.

⁴¹⁵ Ta byla ovšem podle čl. 28 odst. 1 ústavy zapotřebí pro jakékoli usnesení říšského sněmu.

⁴¹⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 552.

⁴¹⁷ HUBER, E. R. *Bewahrung und Wandlung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975, sr. 135.

⁴¹⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 552.

⁴¹⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 553.

7. Ústavní vývoj Německé říše

7.1. Politický systém v Německé říši

Během 47 let, po které byla v účinnosti ústava Německé říše, bylo přijato relativně málo zákonů měnících znění ústavy. Přesto došlo v průběhu času k významným změnám. Na jedné straně se zvyšoval význam institucí říšské výkonné moci na úkor institucí jednotlivých zemí, na druhé straně se zvyšoval význam říšského sněmu a snižoval tak dosah zpočátku silně zakořeněného monarchického principu.⁴²⁰

Vytvoření říšského sněmu vedlo k tomu, že se začaly organizovat politické strany na celoříšské úrovni. Politické strany se nepodílely na výkonu vládní moci, neboť říšský kancléř byl jmenován císařem a vládl nezávisle na důvěře říšského sněmu. Říšský kancléř ovšem potřeboval podporu říšského sněmu k prosazení jednotlivých návrhů zákonů. Zejména kancléř Bismarck hledal během své vlády podporu pro jednotlivé návrhy zákonů u různých politických stran. Neexistovala tedy stálá vládní koalice a opozice. Nejdůležitější politické strany byly konzervativci, Centrum, liberálové a sociální demokraté. Konzervativci byli sdruženi jednak ve Svobodné konzervativní straně, která zastupovala především zájmy bohatých pozemkových vlastníků a průmyslníků a podporovala Bismarckovu politiku, a jednak v Německé konzervativní straně, která reprezentovala hlavně šlechtické velkostatkáře a oponovala zásadním ústavním a hospodářským změnám. Liberálové tvořili Národní liberální stranu, která zastupovala zájmy průmyslníků a protestantského měšťanstva a podporovala expanzivní vojenskou a koloniální politiku, jakož i posilování institucí právního státu. Národní liberální strana podporovala do roku 1878 Bismarckovu politiku. Z části této strany se roku 1880 oddělilo Liberální sjednocení, které nesouhlasilo s Bismarckovou politikou ochrannářských cel a pronásledování socialistů. Spojením Liberálního sjednocení a Pokrokové strany vznikla roku 1884 Německá svobodomyšlná strana. Levicoví liberálové tvořili Německou lidovou stranu a do roku 1884 také Pokrokovou stranu. Levicové křídlo liberálů usilovalo o parlamentarizaci říšské politiky, zavedení odpovědnosti říšského kancléře vůči říšskému sněmu a zlepšení postavení zaměstnanců. Centrum byla katolická politická strana, která nebyla reprezentací určitých společenských či ekonomických vrstev. Centrum bylo konzervativní a silně federalistické, jeho část podporovala stále velkoněmeckou variantu sjednocení s Rakouskem. Organizačním základem Centra byly katolické spolky, které byly od roku 1890 sdruženy do Lidového spolku pro katolické Německo. Sociální

⁴²⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 555.

demokraté byli od roku 1875 sdruženi do Socialistické dělnické strany.⁴²¹ Mezi léty 1878 – 1890 byla tato strana zakázána, svou činnost ale vykonávala prostřednictvím různých politicky sblížených vzdělávacích, čtenářských a pěveckých spolků a tělocvičných jednot. Od roku 1890 se tato strana jmenovala Sociálnědemokratická strana Německa. Ve stejném roce získali sociální demokraté při volbách do říšského sněmu nejvyšší počet odevzdaných hlasů a v roce 1912 i nejvyšší počet mandátů.⁴²²

K významné politické změně došlo roku 1878. V reakci na hospodářskou krizi v těžkém průmyslu a konkurenci zahraničního obilí požadovali převážně velkopřemyslníci a velkostatkáři od poloviny 70. let 19. století stále hlasitěji zavedení ochranářských cel. Bismarck tento požadavek podporoval, což vedlo ke ztrátě podpory velké části národních liberálů.⁴²³ Když nemohl Bismarck cla v říšském sněmu prosadit, dosáhl 11. června 1878 podle čl. 24 ústavy rozpuštění říšského sněmu. V politicky vypjaté situaci, vyostřené dvěma neúspěšnými pokusy o atentát na císaře Viléma I., získali největší počet mandátů (116) konzervativci. Národní liberálové získali pouze 98 mandátů, levicovní liberálové získali 39 mandátů a Centrum získalo 94 mandátů. Liberálové tak ztratili vedoucí postavení v říšském sněmu a konzervativci spolu s Centrem vytvořili potřebnou většinu pro Bismarckovu politiku ochranářských cel.⁴²⁴

7.2. Zákony proti katolické církvi

Bismarck se jako kancléř snažil o razantní postup vůči skupinám obyvatelstva, jejichž loajalitu vůči říši zpochybňoval. K těmto skupinám patřili katolíci, socialisté, levicovní liberálové, polská a dánská národnostní menšina, hanoverští podporovatelé Welfů nebo bavorští partikularisté. Liberálně-protestantské kruhy, které podporovaly Bismarckovu politiku, považovaly tyto skupiny za nepřátele říše, kteří v jejich očích ohrožovali národní jednotu sjednoceného Německa.⁴²⁵

Za největšího odpůrce říše považoval Bismarck zpočátku katolickou církev. Zákonodárství namířené proti katolické církvi bylo označováno jako „boj za kulturu“ nebo „kulturní boj“. Tento

⁴²¹ Ta vznikla spojením Sociálnědemokratické dělnické strany založené roku 1869 v Eisenachu Augustem Bebelem a Wilhelmem Liebknechtem a Všeobecného německého dělnického spolku, který založil roku 1863 v Lipsku Ferdinand Lassalle. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 221.

⁴²² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 558.

⁴²³ RÁKOSNÍK, J. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s. 131. Nepomohla ani Bismarckova nabídka vůdci národních liberálů Benningsenovi na převzetí úřadu říšského státního tajemníka a pruského ministra.

⁴²⁴ LOTH, W. *Das Kaiserreich: Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996, s. 64.

⁴²⁵ SUCHÁNEK, D. Bismarckův „kulturní boj“ – kořeny, příčiny, souvislosti. *Historický Obzor*. 2000, roč. 11, č. 11-12, s. 253.

pojem použil jako první v roce 1873 levicově liberální poslanec říšského sněmu Rudolf Virchow.⁴²⁶ Katolická církev se obecně stavěla na odpor proti liberálním politickým tendencím a zásahům států do církevních záležitostí, k čemuž využívala svého mezinárodního postavení a vlivu. Velmi kontroverzní bylo zejména vyhlášení dogmatu papežské neomylnosti v otázkách víry na prvním vatikánském koncilu v roce 1870.⁴²⁷ Politickým odpůrcem kulturního boje byla především strana Centrum, která spolupracovala i s bavorskými a hanoverskými partikularisty.⁴²⁸ Bismarck ji podezříval ze snahy o podrývání autority říše a ze silně federalistických a partikularistických úmyslů. Dokonce jí podsouval, že se snaží zvrátit proces německého sjednocení ve spojení s vnitřními nepřáteli (tj. katolickou církví) a s podporou katolických mocností Francie a Rakouska.⁴²⁹

Zákonodárství proti katolické církvi mělo oslabit její vliv a podřídit ji větší kontrole ze strany státu. Zpočátku byly tyto zákony přijímány pouze na úrovni jednotlivých zemí. Nejvýrazněji tomu bylo v Prusku, poté se připojily též Bavorsko, Bádensko a Hesensko. V jiných německých zemích, jako ve Württembersku, Sasku nebo Oldenburgu, byl kulturní boj výrazně slabší, nebo neprobíhal vůbec.⁴³⁰ V Prusku byl vedle Bismarcka jako pruského ministerského předsedy hlavním iniciátorem kulturního boje ministr kultu Adalbert Falk. Již v roce 1871 rozpustila pruská vláda katolické oddělení v ministerstvu kultu, které bylo obsazeno převážně katolickými úředníky. 11. března 1872 byl vydán zákon o dohledu nad školami, který podřídil církevní školství přísnému státnímu dohledu.⁴³¹ V roce 1873 byly vydány tzv. květnové zákony. Zákon z 11. května 1873 upravil vzdělávání kněží a zavedl povinnou státní kulturní zkoušku. Zákon z 12. května 1873 omezil disciplinární pravomoc církevních orgánů a zavedl královský soudní dvůr pro církevní záležitosti. Zákon z 13. května 1873 omezil použitelnost církevního trestního práva proti běžným členům církve. Církev tyto zákony odmítala uznat, což vedlo k sesazení řady církevních hodnostářů včetně biskupů nebo k jejich potrestání peněžitými tresty a v některých případech i odnětím svobody.⁴³² Jelikož byla řada biskupských stolců neobsazených, stanovil zákon z 20. května 1874, že pověření správci biskupství musí postupovat podle vydaných zákonů. Zákon z 9. března 1874 zavedl obligatorní civilní formu sňatku. Do té doby byl civilní sňatek uzákoněn pouze pro rýnskou pruskou provincii,

⁴²⁶ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 215.

⁴²⁷ SUCHÁNEK, D. Bismarckův „kulturní boj“ – kořeny, příčiny, souvislosti. *Historický Obzor*. 2000, roč. 11, č. 11-12, s. 249.

⁴²⁸ SUCHÁNEK, D. Bismarckův „kulturní boj“ – kořeny, příčiny, souvislosti. *Historický Obzor*. 2000, roč. 11, č. 11-12, s. 254.

⁴²⁹ SUCHÁNEK, D. Bismarckův „kulturní boj“ – kořeny, příčiny, souvislosti. *Historický Obzor*. 2000, roč. 11, č. 11-12, s. 258.

⁴³⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 559.

⁴³¹ SCHMIDT-VOLKMAR, E. *Der Kulturkampf in Deutschland 1871 – 1890*. Göttingen: Musterschmidt, 1962, s. 82.

⁴³² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 559.

kde byl zaveden již Napoleonem.⁴³³ Zákon z 22. dubna 1875 zastavil všechny státní dávky a příspěvky biskupstvím i jednotlivým duchovním, dokud neuznají závaznost vydaných zákonů. Zákon o řádech z 31. května 1875 zakázal zřizování nových řádových společenství a nařídil rozpuštění všech řádových společenství ve lhůtě šesti měsíců, pokud nešlo o řádová společenství pečující o nemocné. Zákon z 18. června 1875 změnil znění pruské ústavy tak, že zrušil články 15, 16 a 18, které zajišťovaly církevní samosprávu. Na to navázal zákon z 20. června 1875, který nařídil, že majetek farností má být spravován nově zřízenými církevními představenstvy a farními zastupitelstvy.⁴³⁴

Na říšské úrovni byl 10. prosince 1871 vložen § 130a do trestního zákoníku. Tento tzv. kazatelnicový paragraf zakázal duchovním pod trestní sankcí při výkonu jejich povolání vyjadřovat se k státním záležitostem způsobem ohrožujícím veřejný pořádek. 4. července 1872 byl vydán říšský zákon o jezuitách, který zakázal zřizování nových společenství jezuitského řádu, stávající společenství zrušil a omezil členům řádu svobodu pobytu na určité území. Jezuité byli pro své mnohostranné aktivity trnem v oku nejen protestantským liberálům, ale i vládám v převážně katolických zemích. Zákon o jezuitách tak byl přijat za podpory velké části veřejnosti.⁴³⁵ Spolková rada v prováděcím předpise vydaném na základě § 3 zákona o jezuitách dále nařídila, aby byla členům řádu zakázána jakákoliv řádová činnost, zejména činnost ve školství, církvi nebo organizování misí.⁴³⁶ Expatriačním říšským zákonem ze 4. května 1874 byla omezena svoboda pohybu a občanská práva duchovních. Říšským zákonem o zavedení civilního sňatku z 6. února 1875 byl obligatorní občanský sňatek zaveden na území celé říše, což představovalo zároveň významný krok na cestě ke sjednocení občanského práva v Německu. Počáteční nesouhlas císaře Viléma I. se zavedením povinného civilního sňatku byl překonán vložením tzv. císařova paragrafu do zákona, který stanovil, že civilní sňatek nemění církevní požadavky na uzavření manželství. Toto ustanovení bylo později převzato jako § 1588 do občanského zákoníku.⁴³⁷

Jestliže bylo cílem proticírkevního zákonodárství omezit vliv katolické církve, pak tento cíl nebyl dosažen. Naopak se katolíci se svou církví ještě úžeji identifikovali. Katolické spolky a tisk zvýšily svou aktivitu a masivně podporovaly stranu Centrum, která při volbách do říšského sněmu roku 1874 získala značný počet mandátů a v roce 1878 byla již druhou nejsilnější stranou. V roce 1878 byla politika kulturního boje opuštěna. Vzhledem k tomu, že Bismarck potřeboval podporu poslanců

⁴³³ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 216.

⁴³⁴ SCHMIDT-VOLKMAR, E. *Der Kulturkampf in Deutschland 1871 – 1890*. Göttingen: Musterschmidt, 1962, s. 142.

⁴³⁵ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1994, s. 705.

⁴³⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1994, s. 707.

⁴³⁷ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 217.

strany Centrum pro svou politiku zavedení ochranářských cel a nový papež Lev XIII. se stavěl smířlivěji ve věci vztahu církve a státu, došlo od roku 1880 k postupnému zrušení řady proticírkevních zákonů.⁴³⁸ Pruské zákony o změně církevně politických zákonů z 14. července 1880, 31. května 1882, 11. července 1883, 21. května 1886 a 29. dubna 1887 zrušily většinu restriktivních proticírkevních předpisů. V platnosti zůstaly pouze zákony o státním dohledu nad školstvím a o správě církevního majetku. Na říšské úrovni zůstaly v platnosti § 130a trestního zákoníku a zákon o jezuitách a zákon o zavedení civilního sňatku.⁴³⁹

7.3. Zákon o socialistech

Politika kulturního boje byla takřka okamžitě nahrazena politikou zaměřenou proti socialistům.⁴⁴⁰ V nich spatřoval Bismarck již delší dobu větší nebezpečí pro Německou říši. Pro značnou část měšťanstva byli socialisté nepřáteli říše již svým odmítnutím války proti Francii v roce 1870. Tento dojem ještě umocnil soudní proces proti Augustu Bebelovi a Wilhelmu Leibknechtovi v Lipsku roku 1872, během kterého oba sociálnědemokratičtí vůdci obžalovaní z velezrady, kterou měli spáchat založením Sociálnědemokratické dělnické strany, publikací článků a veřejným vystupováním s cílem násilím rozvrátit ústavní zřízení, vyjádřili podporu pařížské komuně.⁴⁴¹ Sociální demokraté získávali v politice stále větší vliv. Ve volbách do říšského sněmu roku 1877 získali 9,1 % hlasů.⁴⁴² Na tento volební úspěch následoval soudní zákaz působení sociálních demokratů v Prusku, který se opíral o porušování spolkového práva. Sociální demokraté tak mohli legálně působit pouze mimo Prusko a v Prusku zřizovali spolky, které měly oficiálně jiný účel.⁴⁴³ Bezprostřední politickou záminkou k zahájení represe proti sociálním demokratům na říšské úrovni byly dva neúspěšné pokusy o atentát na císaře Viléma I. v květnu a červnu 1878, které byly spáchány osobami blízkými socialistickým spolkům.⁴⁴⁴ Bismarck připisoval sociální demokracii vinu za ideové ovlivnění atentátníků. Kancléř dosáhl rozpuštění říšského sněmu a zahájil masivní kampaň, která měla vzbudit v měšťanských vrstvách strach ze socialistické revoluce. Tato kampaň zjevně zapůsobila a v novém říšském sněmu

⁴³⁸ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1994, s. 772.

⁴³⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 560. Tzv. kazatelnicový paragraf byl zrušen až roku 1953 a restriktivní ustanovení zákona o jezuitách byla postupně zrušena v letech 1904 a 1917. K tomu srov. FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 216.

⁴⁴⁰ Pojmy socialisté a sociální demokraté byly používány promiscue. K tomu srov. KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 558.

⁴⁴¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1994, s. 1145.

⁴⁴² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 561.

⁴⁴³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 561.

⁴⁴⁴ RÁKOSNÍK, J. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s. 132. Přímá vazba atentátníků na sociálnědemokratické politiky ovšem prokázána nebyla.

získaly převahu konzervativní strany.⁴⁴⁵ 18. října 1878 přijal říšský sněm zákon proti všeobecně nebezpečnému úsilí sociální demokracie (tzv. zákon o socialistech). Pro zákon hlasovalo 221 poslanců konzervativních stran a národních liberálů. Proti zákonu hlasovalo 149 poslanců stran Centrum, Pokrokové strany a sociální demokracie. Z iniciativy části národně liberálních poslanců byla účinnost zákona původně omezena v § 30 do 31. března 1881.⁴⁴⁶ Zákon uložil v § 1 odst. 1 zemským policejním orgánům zakázat spolky, jejichž účelem bylo úsilí o převrácení stávajícího státního nebo společenského pořádku v sociálnědemokratickém, socialistickém nebo komunistickém smyslu. Podle § 1 odst. 2 se zákaz měl týkat i jiných spolků, které podporovaly sociálnědemokratické, socialistické či komunistické snahy o převrat stávajícího státního či společenského řádu způsobem, který ohrožoval veřejný pořádek, především sociální smír mezi jednotlivými třídami.⁴⁴⁷ Toto ustanovení mělo postihnout spolky, jejichž účel byl podle stanov jiný, ale byly blízké socialistickému hnutí.⁴⁴⁸ Činnost zahraničních spolků působících na území Německé říše měl podle 2. věty § 6 zakázat říšský kancléř. Zakázána byla i socialistická shromáždění (§ 9), tisk (§ 11) a peněžní sbírky (§ 16).⁴⁴⁹ Porušení ustanovení zákona bylo dle ustanovení § 17 až § 21 sankcionováno peněžním trestem nebo odnětím svobody až na jeden rok. Podle § 22 bylo možné uložit i trest zákazu pobytu a § 28 umožňoval vyhlášení výjimečného stavu na území obcí a okresů, během kterého mohla být omezena některá práva.⁴⁵⁰ Zatímco proti uložení trestních sankcí bylo možné podat řádné opravné prostředky k příslušným soudním instancím, byla administrativněprávní opatření uložená podle zákona vyloučena z přezkumu správními soudy a bylo možné proti nim podat pouze stížnost ke zvláštní říšské komisi.⁴⁵¹ Zákon ovšem nezakazoval činnost poslancům říšského sněmu ani účast ve volbách. Činnost sociálnědemokratických poslanců a vytváření sociálnědemokratických spolků s jiným (krycím) účelem tak znemožnily dosažení cíle zákona, tedy odstranění socialistů z politického života. Svůj účel, zabránit stávkám, nedosáhly ani zákazy odborů. V roce 1889 stávkovalo jen v Porúří 90 000 horníků.⁴⁵² Účinnost zákona byla celkem čtyřikrát prodloužena. Plánované páté prodloužení účinnosti nebylo říšským sněmem schváleno a zákon tak pozbyl účinnost uplynutím stanovené doby 1. října 1890.⁴⁵³

⁴⁴⁵ RÁKOSNÍK, J. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s. 133.

⁴⁴⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 561.

⁴⁴⁷ RÁKOSNÍK, J. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s. 133.

⁴⁴⁸ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1994, s. 1161.

⁴⁴⁹ Ze 47 sociálnědemokratických listů bylo 45 zakázáno. K tomu srov. RÁKOSNÍK, J. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s. 133.

⁴⁵⁰ RÁKOSNÍK, J. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s. 133.

⁴⁵¹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 222.

⁴⁵² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 562.

⁴⁵³ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 562.

7.4. Bismarckovy zákony v oblasti sociálního pojištění

Bismarckova politika v sociální oblasti bývá označována za politiku biče a cukru. Tvrdá represivní opatření proti sociálním demokratům šla ruku v ruce s přijímáním zákonů v oblasti sociálního pojištění, které měly za cíl zlepšit životní podmínky dělníků a zaměstnanců. Pragmatickým účelem těchto zákonů byla ovšem rovněž snaha o posílení loajality dělníků vůči říši a oslabení postavení sociálnědemokratické strany.⁴⁵⁴ Ve své řeči k říšskému sněmu při schvalování zákona o úrazovém pojištění 2. dubna 1881 odmítl Bismarck liberální přístup k ekonomické a sociální politice v duchu zásady „laissez faire“ a vyslovil své přesvědčení, že stát má přijímat opatření ke zlepšení životních podmínek svých obyvatel. Bismarck ve své řeči spojil sociální otázku s otázkou důstojnosti člověka, která vyžaduje, aby všichni Němci měli právní nárok na určitý minimální hmotný standard a zajištění pro případ sociálních událostí, jako nemoc, úraz, invalidita a stáří.⁴⁵⁵ Bismarckův první pokus o prosazení zákona o úrazovém pojištění nebyl úspěšný pro nesouhlas spolkové rady. Po volbách do říšského sněmu oznámil Bismarck poslancům svůj záměr představit návrhy zákonů o sociálním pojištění ve vládním prohlášení, které přečetl císař Vilém I. během otevření říšského sněmu.⁴⁵⁶ Následovaly tři zákony, které byly přijaty v letech 1883, 1884 a 1889.

Jako první byl roku 1883 přijat zákon o zdravotním pojištění zaměstnanců.⁴⁵⁷ Zákon navazoval na již existující strukturu zdravotních pojišťoven a počítal se zachováním stávajících továrních, stavebních a cechovních zdravotních pojišťoven.⁴⁵⁸ Vedle těchto pojišťoven mohly být obcemi zřizovány místní zdravotní pojišťovny pro určité hospodářské odvětví. Tyto pak měly povahu samosprávné veřejnoprávní korporace. Část těchto místních zdravotních pojišťoven vznikla z již existujících místních pomocných pojišťoven. Pro osoby, které nebyly pojištěny u žádné z odvětvových pojišťoven, byly vytvořeny jako subsidiární instituce obecní zdravotní pojišťovny bez právní subjektivity. Pro většinu zaměstnanců bylo pojištění povinné, což vyplývalo přímo ze zákona, nebo ze statutárních předpisů obcí. Osoby, pro které nebylo pojištění povinné, se mohly pojištění účastnit dobrovolně. U pomocných pojišťoven platili pojištěnci celé pojistné, u ostatních pojišťoven platili zaměstnanci dvě třetiny a zaměstnavatelé jednu třetinu pojistného. V tomto poměru tvořili

⁴⁵⁴ RITTER, G. A. Bismarck und die Grundlegung des deutschen Sozialstaates. In: RULAND, F., B. von MAYDELL a H. J. PAPIER. *Verfassung, Theorie und Praxis des Sozialstaats: Festschrift für Hans F. Zacher zum 70. Geburtstag*. Heidelberg: Müller, 1998, s. 791. Dělníci a další zaměstnanci se měli stát příjemci státních důchodů a dávek, a tím měli být úžeji připoutáni ke státu. Samosprávné pojišťovny, které by nepodléhaly vlivu říšského sněmu, navíc měly oslabit vliv agitace politických stran na zaměstnance.

⁴⁵⁵ KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ*. 1998, s. 770.

⁴⁵⁶ Tento program získal později označení „Magna charta sociálního zákonodárství“. K tomu srov. KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ*. 1998, s. 771.

⁴⁵⁷ V němčině používaný pojem Krankenversicherung měl význam jak zdravotního, tak nemocenského pojištění.

⁴⁵⁸ U těchto pojišťoven již byla v 70. letech 19. století pojištěna asi polovina zaměstnanců. K tomu srov. KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ*. 1998, s. 771.

zaměstnanci dvě třetiny a zaměstnavatelé jednu třetinu členů představenstva a shromáždění delegátů pojišťoven. Pojištěnci měli nárok na bezplatné lékařské ošetření a léky a v případě pracovní neschopnosti měli pobírat pojistné plnění ve výši 50 % příjmu rozhodného pro stanovení výše pojistného. Pojistné plnění bylo vypláceno nejpozději do uplynutí 13. týdne po začátku pracovní neschopnosti. Pojištěnci měli dále nárok na náhradu nákladů pobytu v nemocnici, na podporu v šestinedělí a na výplatu příspěvku pozůstalým v případě úmrtí pojištěnce. Pojišťovny mohly ve svém statutu rozšířit v určitém rozsahu poskytované plnění a zahrnout do okruhu oprávněných osob i rodinné příslušníky pojištěnců.⁴⁵⁹

Zákon o úrazovém pojištění z 6. července 1884 byl během legislativního procesu předmětem dlouhých politických debat, které se týkaly především toho, zda má říše zřídit říšskou pojišťovnu a hradit část pojistného, s čímž původně Bismarck počítal. Nakonec přijatý zákon stanovil povinnost platit pojistné příspěvky pouze podnikatelům, jejichž podniky byly pro účely stanovení výše pojistného příspěvku rozděleny do více tříd podle intenzity nebezpečí vzniku úrazu. Říšská pojišťovna zřízena nebyla. Místo toho fungoval větší počet tzv. odvětvových nebo profesních družstev, která byla příslušná pro více podniků v určitém regionu a byla založena jako veřejnoprávní korporace s vlastní samosprávou. Pojištění byli povinně všichni dělníci a zaměstnanci pracující v určitých nebezpečných hospodářských odvětvích. Nedělníci zaměstnanci byli pojištění pouze, pokud jejich příjem nepřesáhl 2000 marek ročně. Na rozdíl od dřívější právní úpravy, podle které musel zaměstnanec prokázat zavinění pracovního úrazu podnikatelem nebo jím pověřenými osobami, nebylo pojistné plnění poskytované podle zákona o úrazovém pojištění závislé na prokázání zavinění.⁴⁶⁰ Pojistné plnění bylo poskytováno v případě usmrcení nebo pracovních úrazů, která si poškozený nezpůsobil úmyslně, a která měla svou příčinu v nebezpečí, které bylo vlastní povaze podniku. Pojistné plnění bylo poskytováno po uplynutí podpůrné doby zdravotního pojištění. Poskytována byla náhradu nákladů léčení a peněžní renta, jejíž výše byla závislá na míře snížení pracovní schopnosti. V případě usmrcení obdrželi pozůstalí rentu a příspěvek na pohřeb. Další občanskoprávní nároky poškozeného vůči podnikateli byly vyloučeny.⁴⁶¹

Posledním Bismarckovým zákonem v oblasti sociálního pojištění byl zákon o invalidním a starobním důchodovém pojištění z 22. června 1889. Pojištění byli povinně všichni dělníci, pomocníci, služební poslové, učni a tovaryši, jakož i ostatní zaměstnanci, pokud jejich roční příjem

⁴⁵⁹ KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ* 998, s. 771.

⁴⁶⁰ RITTER, G. A. *Bismarck und die Grundlegung des deutschen Sozialstaates*. In: RULAND, F., B. von MAYDELL a H. J. PAPIER. *Verfassung, Theorie und Praxis des Sozialstaats: Festschrift für Hans F. Zacher zum 70. Geburtstag*. Heidelberg: Müller, 1998, s. 800. Šlo o říšský zákon o povinné odpovědnosti podnikatelů ze 7. června 1871, který se týkal provozování dolů a kamenolomů.

⁴⁶¹ KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ* 1998, s. 772.

nepřesáhl 2000 marek ročně. V případě skončení povinně pojištěného zaměstnání se mohli pojištěnci účastnit pojištění dobrovolně. Pojištěny mohly být dobrovolně i jiné osoby. Pojistné plnění mělo podobu peněžního důchodu pro případ pracovní neschopnosti způsobené invaliditou nebo stářím. Trvale práce neschopní pojištěnci měli nárok na důchod bez ohledu na svůj věk, pokud alespoň 5 let platili pojistné. Na starobní důchod měli nárok pojištěnci po dosažení 70 let, pokud platili pojistné alespoň 30 let. Vdovy a sirotci na důchod nárok neměli. Pokud ale pojištěnec zemřel dříve, než mu vznikl nárok na důchod, obdrželi vdovy a sirotci polovinu uhrazeného pojistného. Důchodové pojištění bylo financováno z příspěvků zaměstnanců a zaměstnavatelů a říšským příspěvkem, který činil 50 marek ročně. Pojištění spravovaly samosprávné veřejnoprávní pojišťovny, které působily na zemské úrovni.⁴⁶²

Bismarckovy zákony o sociálním pojištění nepochybně přispěly ke stabilizaci německé společnosti a posílení loajality dělníků a dalších zaměstnanců vůči říši. Namísto milodarů měli pojištěnci nově nezpochybnitelný právní nárok na pojistné plnění. Bylo-li ovšem účelem tohoto zákonodárství oslabit podporu sociální demokracie, pak tento účel splněn nebyl, neboť volební výsledky sociální demokracie se ve všech následujících volbách do říšského sněmu stále zvyšovaly.⁴⁶³

7.5. Ústavněprávní rysy vlády Viléma II.

Po svém nástupu na trůn roku 1888 se císař Vilém II. na rozdíl od svých předchůdců Viléma I. a Friedricha III. snažil výrazněji uplatňovat při výkonu své moci vlastní politickou vůli. 20. března 1890 zprostil říšského kancléře Bismarcka jeho úřadu. Nový císař často zdůrazňoval své odhodlání vládnout samostatně výroky jako: „V říši může být pouze jeden pán“; „Nejvyšší zákon je vůle císaře“; nebo „Nejvyšší představitelé státu jsou pouhými nástroji císařovy vůle“.⁴⁶⁴ Tento názor ostatně podporovala i část tehdejší právní vědy, nejvýrazněji Paul Laband.⁴⁶⁵ Ve skutečnosti se ovšem císař řídil ústavními normami, které jeho představu o samovládě významně omezovaly. Ačkoliv zejména v prvním desetiletí své vlády často udílel přímé osobní pokyny pruským ministerstvům a ústředním říšským úřadům, respektoval při tom vždy úlohu říšského kancléře jako vrcholného představitele výkonné moci.⁴⁶⁶ Nejpozději od konce 90. let 19. století své politické kroky

⁴⁶² KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ*. 1998, s. 772.

⁴⁶³ KALTENBORN, M. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *JZ*. 1998, s. 773.

⁴⁶⁴ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band IV, Stuttgart: Kohlhammer 1994, s. 330.

⁴⁶⁵ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 230. Podle Labanda to byl císař, kdo měl určovat základní směřování vládní politiky, nikoliv kancléř.

⁴⁶⁶ Výjimkou ovšem bylo prosazení sociálních zákonů v únoru 1890 proti vůli a bez spolupodpisu říšského kancléře. K tomu srov. BÖCKENFÖRDE, E. W. *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972, s. 297.

předem domlouval s pruskou vládou a říšským kancléřem.⁴⁶⁷ V oblasti armády a námořnictva ovšem císař se souhlasem říšského sněmu a spolkové rady prosazoval vlastní představy. Nejvýznamnější bylo jeho úsilí o výstavbu silné námořní vojenské flotily. Císařův vojenský a námořní kabinet, které byly složené z důvěrníků císaře, byly orgány existující bez opory v textu ústavy, které však přesto výrazně ovlivňovaly velení vojska a námořnictva. Jinak ale císař dodržoval ústavu a všechny jeho úřední akty byly podepisovány pruským ministerským předsedou nebo říšským kancléřem.⁴⁶⁸

7.6. Postupná parlamentarizace říšské politiky

Po odchodu kancléře Bismarcka se začaly konat pravidelné konference říšského kancléře se státními tajemníky říšských úřadů. Ke vzniku vlády jako kolegiálního orgánu ovšem nikdy nedošlo.⁴⁶⁹ Někteří státní tajemníci se stali významnými politiky, kteří měli vliv i na říšského kancléře. Jedním z takových byl státní tajemník říšského námořního úřadu admirál Alfred von Tirpitz. Bismarckův způsob vlády „jednoho muže“ byl tak postupně opuštěn, což bylo umožněno i relativně slabou politickou pozicí dvou Bismarckových nástupců v úřadu kancléře Leo von Caprivioho a Chlodwiga knížete zu Hohenlohe-Schillingsfürst.⁴⁷⁰

Zároveň se zvyšoval i vliv říšského sněmu na zákonodárství. Návrhy zákonů začaly být předem projednávány mezi zástupci ústředních říšských úřadů a parlamentními frakcemi v říšském sněmu. Docházelo ke vzniku trvalejších koalic, které podporovaly politiku říšského kancléře. Říšský kancléř byl nucen přistupovat na politické kompromisy, aby prosadil své návrhy zákonů a poslanci začali častěji podávat vládě návrhy na vypracování konkrétních návrhů zákonů. Pro volby do říšského sněmu roku 1907 sestavil říšský kancléř Bernhard von Bülow protisocialistickou a antiklerikální volební koalici složenou z obou konzervativních stran, národních liberálů a Německé svobodomyšlné strany. Po volebním boji vedeném se silným národním patosem získala tato koalice většinu mandátů.⁴⁷¹ Bülow oznámil, že hodlá svou politiku založit na podpoře těchto stran v říšském sněmu. Bylo to vůbec poprvé, kdy říšský kancléř založil svou vládu a její program na podpoře určitých parlamentních frakcí v říšském sněmu. Po neúspěšném pokusu o prosazení dědické daně, jejíž výnos měl říši přinést další příjmy, a ztrátě podpory Německé konzervativní strany kancléř von Bülow 14. července 1909 odstoupil. Čistě z pohledu tehdejšího ústavního práva ovšem žádný

⁴⁶⁷ BÖCKENFÖRDE, E. W. *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972, s. 298.

⁴⁶⁸ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 564.

⁴⁶⁹ FROTSCHER, W., B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 231.

⁴⁷⁰ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 565.

⁴⁷¹ LOTH, W. *Das Kaiserreich: Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996, s. 123.

formální důvod ke kancléřově demisi nebyl.⁴⁷² Bülowův nástupce Theobald von Bethmann Hollweg byl říšským kancléřem a pruským ministerským předsedou až do roku 1917. Na rozdíl od Bülowa neopíral Bethmann Hollweg svou vládu o podporu stálé parlamentní většiny, ale získával podporu pro své návrhy zákonů napříč politickým spektrem. Nový kancléř se stavěl proti prohloubení parlamentarizace říšské politiky, což bylo ještě umocněno výsledkem voleb do říšského sněmu roku 1912, ve kterých získala největší počet mandátů sociální demokracie. Spolu s Centrem a levicovými liberály tak vytvořila sociální demokracie v říšském sněmu většinu, která podporovala posílení postavení říšského sněmu vůči říšskému kancléři. Z této parlamentní většiny vzešly i návrhy ústavních změn, které měly zavést přímou odpovědnost říšského kancléře říšskému sněmu. Pro nesouhlas spolkové rady ale tyto návrhy přijaty nebyly.⁴⁷³

Říšský sněm po neúspěchu svých návrhů využil možnosti upravit samostatně svůj jednací řád, což umožňoval čl. 27 ústavy. Do jednacího řádu tak byl zaveden § 33a, který umožnil říšskému sněmu vyslovit souhlas nebo nesouhlas s říšským vedením. Šlo tak o neformální období institutu vyslovení důvěry či nedůvěry vedení výkonné moci parlamentem. Vyslovení nesouhlasu s říšským vedením však nevedlo ke kancléřově demisi.⁴⁷⁴

7.7. Ústavněprávní důsledky vypuknutí první světové války

V důsledku mezinárodní krize vyvolané atentátem na rakousko-uherského následníka trůnu 28. června 1914 v Sarajevu došlo k uplatnění závazků ze spojeneckých smluv mezi evropskými mocnostmi. Německá říše vyhlásila 1. srpna 1914 válku Rusku a 3. srpna 1914 následovalo německé vyhlášení války Francii. Vyhlášení války byla sice iniciována císařovými poradci v kabinetech, ale byly při nich dodrženy všechny ústavou dané podmínky. Ústavněprávním základem vyhlášení války byl čl. 11 odst. 1 ústavy, podle kterého směl císař vyhlásit válku se souhlasem spolkové rady. Podle čl. 17 odst. 2 ústavy bylo navíc zapotřebí spolupodpisu říšského kancléře. Tyto podmínky byly v obou případech splněny, spolková rada se dokonce usnesla jednomyslně.⁴⁷⁵

Vyhlášení války mělo dalekosáhlé ústavněprávní důsledky. Nařízením z 31. července 1914 vyhlásil císař podle čl. 68 ústavy na celém území říše s výjimkou Bavorska válečný stav. Na Bavorsko se vyhlášení válečného stavu podle ustanovení čl. 3 § 5 přístupové smlouvy z 23. listopadu 1870 ve

⁴⁷² KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 565.

⁴⁷³ ISENSEE, J., P. KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 159.

⁴⁷⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 566. Kancléře mohl sice podle platné ústavy odvolat císař, ale jak se ukázalo při dvojitým vyslovení nesouhlasu s říšským vedením v roce 1913, nemělo mínění říšského sněmu na postavení kancléře žádný vliv.

⁴⁷⁵ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 567.

spojení s ustanoveními závěrečného protokolu k 11. dílu ústavy nevztahovalo. Bavorský král Ludvík III. tak vyhlásil nad Bavorskem válečný stav téhož dne samostatně. Důsledky vyhlášení válečného stavu vyplývaly z ustanovení 2. věty článku 68 ústavy, podle kterého platila ustanovení pruského zákona o stavu obležení ze 4. června 1851. Tato ustanovení upravovala přechod výkonné moci z civilních orgánů na vojenské velení, zpřísnění trestního práva a zjednodušení trestního procesu a pozastavení účinnosti některých základních práv. V Bavorsku byla podobná ustanovení obsažena v zákoně o válečném stavu z 5. listopadu 1912.⁴⁷⁶ Úřední úkony císaře jako vrchního vojenského velitele nevyžadovaly kontrasignaci podle čl. 17 ústavy, a tudíž za ně kancléř nepřebíral odpovědnost a nemusel je hájit v říšském sněmu.⁴⁷⁷

Válka byla podporována širokými skupinami obyvatelstva. Podporovaly ji též sociální demokracie a odbory, které vyhlásily zastavení všech hrozeb stávkami.⁴⁷⁸ 4. srpna 1914 říšský sněm jednomyslně odsouhlasil kancléřem požadované válečné půjčky, čímž de facto vyslovil souhlas s vyhlášením války.⁴⁷⁹ Téhož dne přijal říšský sněm jednomyslně zákon o zmocnění spolkové rady k přijímání hospodářských opatření pro případ válečných událostí (tzv. zmocňovací zákon). Podle § 4 tento zákon okamžitě vstoupil v účinnost. Podle § 3 odst. 1 byla spolková rada zmocněna po dobu války přijímat zákonná opatření nezbytná k zmírnění hospodářských důsledků války. Zasedání říšského sněmu bylo následně odročeno s tím, že se nadále pravidelně scházel jeho rozpočtový výbor.⁴⁸⁰ Vydání zmocňovacího zákona, které znamenalo přenesení zákonodárné pravomoci na spolkovou radu tvořenou zástupci výkonné moci jednotlivých zemí, bylo tehdejší právní vědou považováno za zcela legitimní. Jelikož šlo o zákon měnící na přechodnou dobu ustanovení čl. 5 odst. 1 ústavy, podle kterého náležela zákonodárná moc říšskému sněmu a spolkové radě, musel být přijat postupem pro změnu ústavy podle čl. 78 odst. 1 ústavy. Tato podmínka byla vzhledem k jednomyslnému souhlasu obou orgánů splněna.⁴⁸¹ Zákonná opatření spolkové rady měla mít sílu zákona, a mohla tak měnit ustanovení říšských i zemských zákonů. Podle § 3 odst. 2 zmocňovacího zákona měla spolková rada předložit takto přijatá zákonná opatření říšskému sněmu při jeho nejbližším zasedání a na jeho žádost je případně zrušit. Vstupem zmocňovacího zákona v účinnost tak byl dosavadní ústavní systém suspendován a podřízen válečnému úsilí.

⁴⁷⁶ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 570.

⁴⁷⁷ BOLDT, H. *Deutsche Verfassungsgeschichte: politische Strukturen und ihr Wandel*. Band 2. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990, s. 205.

⁴⁷⁸ LOTH, W. *Das Kaiserreich: Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996, s. 143.

⁴⁷⁹ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 570. Formálně souhlas říšského sněmu s vyhlášením války na rozdíl od souhlasu říšské rady vyžadován nebyl.

⁴⁸⁰ Kotulla, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 571.

⁴⁸¹ Kotulla, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 571.

Závěr

Období 19. století bylo obdobím přechodu od absolutní ke konstituční monarchii, která byla po konci první světové války nahrazena parlamentní republikou s demokratickým způsobem vlády. V důsledku existence velkého množství samostatných německých států byl v průběhu 19. století přijat velký počet ústav jednotlivých německých zemí.⁴⁸² Tyto ústavy byly zpočátku vydávány v rozličných formách, nejednalo se vždy o jednu ústavní listinu, ale mnohdy byly tvořeny větším množstvím zákonů.⁴⁸³ První ústavy tohoto období bývaly vydány (oktrojovány) panovníkem a nebyl pro ně tudíž předepsán žádný formální ústavodárný proces. Později byly ústavy přijímány běžným zákonodárným postupem, který postupně předpokládal souhlas zemských stavů. Výjimečné postavení má v německých ústavních dějinách německá ústava z roku 1849, přijatá národním shromážděním, která již vyžadovala vedle souhlasu panovníka v obou komorách kvalifikovanou většinu pro ústavní změny a naplňovala tedy pojem ústavy rovněž ve formálním smyslu.⁴⁸⁴ Ústava Německé říše připouštěla ústavní změny cestou běžného legislativního procesu, umožňovala ovšem menšině ve spolkové radě, reprezentující vlády jednotlivých států, takové změny vetovat. Většina zemských ústav zvláštní ústavodárný proces, odchylný od běžného legislativního procesu, neupravovala, a tyto ústavy tak nebyly automaticky považovány za předpis vyšší právní síly než běžné zákony.⁴⁸⁵

Ústavy s výjimkou německé (frankfurtské) ústavy z roku 1849 neznaly ani ústavní soudnictví a přezkum ústavnosti zákonů, byť v některých případech dávaly stranám sporu možnost po dohodě předložit věc soudnímu orgánu k závaznému výkladu ústavní normy.⁴⁸⁶ Všechny ústavy v předběřnovém období a velká část pozdějších ústav legitimizovaly státní moc nikoliv odkazem na suverenitu lidu, ale na panovníka jako držitele veškeré státní moci. Na druhé straně byla ovšem ústavám společná snaha o podrobnou regulaci výkonu pravomocí panovníka, ministrů nebo stavovských sněmů, kteří tak byli vázáni pozitivním ústavním právem. Panovník, ač držitel státní moci, tak byl v jejím výkonu ústavou omezen. Ačkoliv velká část právní vědy odmítala princip dělby

⁴⁸² HEUN, W. Die Struktur des deutschen Konstitutionalismus des 19. Jahrhunderts im verfassungsrechtlichen Vergleich. *Der Staat*. 2006, s. 369. Jen do roku 1849 bylo přijato zhruba 200 zemských ústav včetně jejich revizí a změn.

⁴⁸³ Tak například bavorská ústava z roku 1818 obsahovala 10 příloh a měla celkem několik stovek stran. K tomu srov. HEUN, W. Die Struktur des deutschen Konstitutionalismus des 19. Jahrhunderts im verfassungsrechtlichen Vergleich. *Der Staat*. 2006, s. 370.

⁴⁸⁴ SCHMIDT, Ch. H. *Vorrang der Verfassung und konstitutionelle Monarchie*. Berlin: Duncker & Humblot, 2000, s. 142.

⁴⁸⁵ SCHMIDT, Ch. H. *Vorrang der Verfassung und konstitutionelle Monarchie*. Berlin: Duncker & Humblot, 2000, s. 127. Je ovšem pravdou, že byly i výjimky. Přednost ústavy před zákonem stanovil např. § 154 saské ústavy z roku 1831.

⁴⁸⁶ Například § 153 saské ústavy z roku 1831.

moci, vzniklo přesto v této době nezávislé soudnictví.⁴⁸⁷ Na rozdíl od ústavního vývoje ve Spojených státech amerických a ve Francii byl německý ústavní vývoj spíše evoluční než revoluční. Demokratizace a budování právního státu probíhaly na podkladě monarchických ústavních institucí.⁴⁸⁸ I když velká část ústav zaručovala občanům základní práva, byla tato práva pojímána na rozdíl od francouzského pojetí jako státoobčanská a nikoli jako všeobecná lidská práva. Na rozdíl od Spojených států nepůsobila základní práva proti zákonodárci, ale pouze vůči státní správě. Vázanost exekutivy základními právy a skutečnost, že k zásahům do základních práv bylo zapotřebí zákona, ovšem vedla k tomu, že zastupitelské orgány musely zákony stanovící meze základních práv projednat a schválit, což vedlo k postupnému rozvoji parlamentní politiky.⁴⁸⁹

V německém ústavním vývoji 19. století byly rovněž upevněny základy německé federální tradice, která má svůj původ již ve zřízení Svaté říše římské. Po zániku Svaté říše římské roku 1806 byl obecně přijímán názor, že německé státy se musí určitým způsobem sjednotit, aby bylo zabráněno vzniku politického vakua ve střední Evropě.⁴⁹⁰ Řešení bylo nalezeno zpočátku ve zřízení Německého spolku roku 1815. K němu později přibyl konkurenční Německý celní spolek, který zajistil obchodní a celní integraci německých zemí a umožnil Prusku stát se hegemonek později sjednoceného Německa. Jak německá ústava z roku 1849, tak i ústava Německé říše z roku 1871 byly věrné federální tradici. Zároveň položily základy německého federálního uspořádání, pro které je charakteristická poměrně malá federální exekutiva, neboť federální zákony jsou na rozdíl například od amerického federálního uspořádání prováděny převážně zemskými správními orgány.⁴⁹¹

Německý konstitucionalismus 19. století tak připravil na půdorysu ústavních institucí Německé říše půdu pro vznik Výmarské republiky – prvního parlamentního a demokratického státu sjednoceného Německa, jehož ústava byla přijata roku 1919. Zánik monarchického zřízení ve všech německých zemích roku 1918 umožnil překonat nevoli některých zemských vlád k větší parlamentarizaci a demokratizaci politického zřízení. Zároveň vedl k určitému oslabení původně

⁴⁸⁷ HEUN, W. Die Struktur des deutschen Konstitutionalismus des 19. Jahrhunderts im verfassungsrechtlichen Vergleich. *Der Staat*. 2006, s. 377.

⁴⁸⁸ HEUN, W. Die Struktur des deutschen Konstitutionalismus des 19. Jahrhunderts im verfassungsrechtlichen Vergleich. *Der Staat*. 2006, s. 374.

⁴⁸⁹ HEUN, W. Die Struktur des deutschen Konstitutionalismus des 19. Jahrhunderts im verfassungsrechtlichen Vergleich. *Der Staat*. 2006, s. 378.

⁴⁹⁰ BOLDT, H. Kernfragen der deutschen Verfassungsgeschichte. In: LANGE, E. H. M. a P. JULING. *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849-1919-1949*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1989, s. 9.

⁴⁹¹ BOLDT, H. Kernfragen der deutschen Verfassungsgeschichte. In: LANGE, E. H. M. a P. JULING. *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849-1919-1949*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1989, s. 9.

silně federálního charakteru německého státu.⁴⁹² Až vznik výmarské republiky znamenal v Německu definitivní prosazení principů suverenity lidu, dělby moci a parlamentního způsobu vlády.

V Německé literatuře byla tradičně vyzdvižována pro svůj liberální charakter frankfurtská ústava z roku 1849, která byla jako jediná v 19. století přijata zástupci lidu v národním shromáždění. Naproti tomu byly ústavní zřízení Německého spolku a ústava Německé říše vnímány jako konzervativní a sloužící pouze udržení společenského a politického statu quo.⁴⁹³ Pokud jde o Německý spolek, který se od roku 1819 stával stále více symbolem represivních opatření, nelze zpochybnit, že přispěl k udržení míru a bezpečnosti mezi německými státy a představoval pokrok na cestě k německému sjednocení.⁴⁹⁴ Ústava Německé říše podle některých autorů odpovídala době, ve které vznikla, a nelze ji hodnotit zcela negativně. Je sice pravda, že ve srovnání např. s Velkou Británií nevznikla v Německu vláda odpovědná parlamentu, ale postavení říšského sněmu bylo v některých směrech silnější než u frankfurtské ústavy.⁴⁹⁵

⁴⁹² FENSKE, H. Bismarck und die Verfassung des Kaiserreichs. In: LANGE, E. H. M. a P. JULING. *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849-1919-1949*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1989, s. 65.

⁴⁹³ FROTSCHER, W. a B. PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. München: Beck, 2010, s. 194.

⁴⁹⁴ KOTULLA, M. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom alten Reich bis Weimar*. Berlin: Springer, 2008, s. 401. Tento názor ovšem Kotula hodnotí kriticky, neboť jde podle něj o nepatřičné retrospektivní hodnocení.

⁴⁹⁵ FENSKE, H. Bismarck und die Verfassung des Kaiserreichs. In: LANGE, E. H. M. a P. JULING. *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849-1919-1949*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1989, s. 65. Silnější bylo postavení říšského sněmu například, pokud jde o úpravu kompetence schvalovat státní rozpočet.

Seznam použitých zkratk

DBA	Německá spolková akta
WSA	Vídeňská závěrečná akta
VerwArch	Verwaltungsarchiv
JuS	Juristische Schulung
JZ	Juristenzeitung
ZNR	Zeitung für neuere Rechtsgeschichte

Seznam pramenů a použité literatury

Prameny:

KOTULLA, Michael. *Deutsches Verfassungsrecht 1806 – 1918: Eine Dokumentensammlung nebst Einführungen*. Band I. Berlin: Springer, 2006. ISBN 978-3-540-26013-4.

Literatura:

BOLDT, Hans. *Deutsche Verfassungsgeschichte: politische Strukturen und ihr Wandel*. Band 2, Von 1806 bis zur Gegenwart. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990. ISBN 3-423-04425-X.

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. Der westfälische Frieden und das Bündnisrecht der Reichsstände. *Der Staat*. 1969, s. 449–477.

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte (1815 – 1918)*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972. ISBN 3-462-00873-3.

BOTZENHART, Manfred. *Deutscher Parlamentarismus 1848 – 1850*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1997. ISBN 3-7700-5090-8.

BRANDT, Hartwig. *Landständische Repräsentation im deutschen Vormärz*. Berlin: Hermann Luchterhand Verlag, 1968.

BURG, Peter. Freiherr vom Stein – europäische und nationale Aspekte der Reform von Staat und Gesellschaft zu Beginn des 19. Jahrhunderts, *Verwaltungsarchiv*. 1995, s. 495–510.

BÜSSEM, Eberhard. *Die Karlsbader Beschlüsse von 1819*. München: Ludwig-Maximilians-Universität, 1972.

DREIER, Horst. Der Kampf um das Budgetrecht als Kampf um die staatliche Steuerrherrschaft – Zur Entwicklung des modernen Haushaltsrechts. In: HOFFMANN-RIEM, Wolfgang a Eberhard SCHMIDT-AßMANN. *Effizienz als Herausforderung and das Verwaltungsrecht*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. 1998, s. 59–105. ISBN 3-7890-5187-X.

FROTSCHER, Werner. Monarchisches Prinzip kontra liberale Verfassungspositionen. *Juristische Schulung*. 2000, s. 943–947.

FROTSCHER, Werner. Die kurhessische Verfassung von 1831 im konstitutionellen System des Deutschen Bundes. *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*. 2008, s. 45–64.

- FROTSCHER, Werner, Bodo PIEROTH. *Verfassungsgeschichte*. 9. Auf. München: C. H. Beck, 2010. ISBN 978- 3-406-60951-0.
- HAM, Rüdiger. *Bundesintervention und Verfassungsrevision*. Darmstadt a Marburg: Hessische Historische Kommission Darmstadt a Historische Kommission für Hessen, 2004. ISBN 3-88443-092-0.
- HEUN, Werner. Die Struktur des deutschen Konstitutionalismus des 19. Jahrhunderts im verfassungsrechtlichen Vergleich. *Der Staat*. 2006, s. 365–382.
- HUBER, Ernst Rudolf. *Bewahrung und Wandlung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975. ISBN 3-428-03278-0.
- HUBER, Ernst Rudolf. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band I. Reform und Restauration, 1789 bis 1830. Revidierter Nachdruck der 2. verb. Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1960. ISBN 3-17-013502-3.
- HUBER, Ernst Rudolf. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band II. Der Kampf um Einheit und Freiheit, 1830 bis 1850. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988. ISBN 3-17-009741-5.
- HUBER, Ernst Rudolf. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band III. Bismarck und das Reich. 3., wesentlich überarbeitete Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1988. ISBN 3-17-010099-8.
- HUBER, Ernst Rudolf. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Band VI. Die Weimarer Reichsverfassung. Rev. Nachr. der 1. Aufl. Stuttgart: Kohlhammer, 1993. ISBN 3-17-012645-8.
- ISENSEE, Josef a Paul KIRCHHOF. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Historische Grundlagen. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003. ISBN 3-8114-5026-3.
- KALTENBORN, Markus. Die Sozialgesetzgebung des Reichskanzlers Fürst Otto von Bismarck. *Juristenzeitung*. 1998, s. 770–773.
- KORIOTH, Stefan. Monarchisches Prinzip und Gewaltenteilung – unvereinbar? *Der Staat*. 1994, s. 27–35.
- KOTULLA, Michael. *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Alten Reich bis Weimar (1495 – 1934)*. Berlin: Springer, 2008. ISBN 978-3-540-48705-0.
- KRINGS, Günter. Das Alte Reich am Ende – der Reichsdeputationshauptschluß 1803. *Juristenzeitung*. 2003, s. 173–179.
- KÜCK, Hans. *Die Göttinger Sieben*. Aachen a Göttingen: Rader Verlag, 1987. ISBN 3-922868-61-4.

- KÜHNE, Thomas. *Dreiklassenwahlrecht und Wahlkultur in Preussen 1867-1914: Landtagswahlen zwischen korporativer Tradition und politischen Massenmarkt*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1994. ISBN 3-7700-5174-2.
- LANGE, Erhard H. M., Peter JULING. *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849-1919-1949*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1989.
- LAUFS, Adolf. Für Freiheit und Einheit: Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach 1832. *Juristische Schulung*. 1982, s. 325–330.
- LAUFS, Adolf. Die frankfurter Nationalversammlung 1848/49 – Das erste frei gewählte gesamtdeutsche Parlament und sein Werk. *Juristische Schulung*. 1998, s. 385–392.
- LOTH, Wilfried. *Das Kaiserreich: Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996. Deutsche Geschichte der neusten Zeit vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart. ISBN 3-423-04505-1.
- MICK, Günter. *Die Paulskirche: Streiten für Einigkeit und Recht und Freiheit*. Frankfurt am Main: Klamer, 1988. ISBN 3-7829-0357-9.
- MUßGNUNG, Reinhard. Der Rheinbund. *Der Staat*. 2007, s. 249–267.
- MORSEY, Rudolf. *Die Oberste Reichsverwaltung unter Bismarck 1867 – 1890*. Münster: Verlag Aschendorff, 1957.
- MÖSSLE, Wilhelm. Die Verfassungsautonomie der Mitgliedstaaten des Deutschen Bundes nach der Wiener Schlussakte. *Der Staat*. 1994, s. 373–394.
- MÜCKL, Stefan. Das Heilige Römische Reich deutscher Nation: Idee, Verfassung, Untergang. *Jura*. 2006, s. 602–610.
- NEUGEBAUER, Wolfgang. Monarchisches Kabinett und geheimer Rat. *Der Staat*. 1994, s. 511–535.
- PAPE, Matthias. Die Verfassungsgebung in Preussen. Akteure – Ziele – Handlungsspielräume. *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*. 2000, s. 188–215.
- PIEROTH, Bodo. Offene oder geheime Wahlen und Abstimmungen? *Juristische Schulung*. 1991, s. 89–97.
- RÁKOSNÍK, Jakub. Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický Obzor*. 2004, roč. 15, č. 56, s.130 – 138.

- RITTER, Gerhard A. *Bismarck und die Grundlegung des deutschen Sozialstaates*. In: RULAND, Franz, Bernd von MAYDELL a Hans-Jürgen PAPIER. *Verfassung, Theorie und Praxis des Sozialstaats: Festschrift für Hans F. Zacher zum 70. Geburtstag*. Heidelberg: Müller, 1998, s. 789–820. ISBN 3-8114-8097-9.
- SCHEFOLD, Dian. *Verfassung als Kompromiss? Deutung und Bedeutung des preussischen Verfassungskonflikts*. *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*. 1981, s. 137–157.
- SCHMIDT, Christian Hermann. *Vorrang der Verfassung und konstitutionelle Monarchie*. Berlin: Duncker & Humblot, 2000. ISBN 3-428-10068-9.
- SCHMIDT-VOLKMAR, Erich. *Der Kulturkampf in Deutschland 1871–1890*. Göttingen: Musterschmidt Verlag, 1962.
- SCHOLLER, Heinrich. *Die Grundrechtsdiskussion in der Paulskirche: Eine Dokumentation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982. ISBN 3-534-05082-7.
- SCHROEDER, Klaus-Peter. *Mythos, Wirklichkeit und Vision: Die Geschichte vom langen Leben und Sterben des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*. *Juristische Schulung*. 2006, s. 577–582.
- SOWADA, Christoph. *Die „Demagogenverfolgung“ – Staatliche Unterdrückung politischer Gesinnung*. *Juristische Schulung*. 1996, s. 384–389.
- SUCHÁNEK, Drahomír. *Bismarckův „kulturní boj“ – kořeny, příčiny, souvislosti*. *Historický Obzor*. 2000, roč. 11, č. 11-12, s. 248–258.
- SYDOW, Gernot. *Die Revolution von 1848/49: Ursprung der modernen Verwaltungsgerichtsbarkeit*. *Verwaltungsarchiv*. 2001, s. 389–404.
- SYDOW, Gernot. *Die Verwaltungsgerichtsbarkeit des ausgehenden 19. Jahrhunderts*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2000. ISBN 3-8114-2324-X.
- ULLRICH, Norbert. *Gesetzgebungsverfahren und Reichstag in der Bismarck-Zeit*. Berlin: Duncker & Humblot, 1996. ISBN 3-428-08613-9.
- VOJÁČEK, Ladislav. *Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871)*. *Historický Obzor*. 1998, roč. 9, č. 5-6, s. 111–119.
- WAHL, Rainer. *Rechtliche Wirkungen und Funktionen der Grundrechte im deutschen Konstitutionalismus*. *Der Staat*. 1979, s. 321–348.

WEIS, Eberhard. Maximilian Graf von Montgelas (1759-1838) – Jurist, Diplomat, Reformier. *Juristische Schulung*. 2009, s. 772–776.

WILLOWEIT, Dietmar. *Deutsche Verfassungsgeschichte vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*. 5. Auf. München: C. H. Beck, 2004. ISBN 3-406-52637-3.

WÜRTEMBERGER, Thomas. Der Konstitutionalismus des Vormärz als Verfassungsbewegung. *Der Staat*. 1998, s. 165–188.

Resumé

Německý ústavní vývoj 19. století

Diplomová práce se zabývá německým ústavním vývojem 19. století. Jejím cílem je představit vývoj ústavního zřízení a ústavních institucí německých zemí a popsat ústavní základy sjednocení německých zemí v 19. století.

Práce se člení do sedmi kapitol. V první kapitole je ve dvou podkapitolách stručně popsáno ústavní zřízení Svaté říše římské národa německého na konci 18. století a ústavní zřízení v jejích teritoriích, které bylo výchozím stavem pro další vývoj.

Druhá kapitola se člení na pět podkapitol, v nichž je pozornost věnována událostem, které následovaly v důsledku vypuknutí francouzské revoluce, Závěrečnému usnesení říšské deputace, zániku Svaté říše římské, ústavní charakteristice Rýnského spolku a z hlediska ústavního vývoje významným reformám, které proběhly v Prusku na počátku 19. století.

Třetí kapitola se skládá ze dvou rozsáhlejších částí. V první části je popisováno ústavní zřízení Německého spolku, jeho instituce, způsob, jakým ovlivňoval ústavní zřízení německých zemí a represivní právní předpisy, které přijímal v reakci na sílící národně liberální hnutí. Druhá část třetí kapitoly je naopak věnována liberálním tendencím v ústavním vývoji první poloviny 19. století. Stručně je v ní zmíněna hambašská slavnost, která měla význam pro šířící se národně liberální hnutí. Rozebírány jsou dále důležité ústavní konflikty, ke kterým v této době v některých německých zemích došlo, a dále je charakterizován německý raný konstitucionalismus, který přinesl první liberálněji pojaté ústavy. Z množství ústav, jež byly v této době přijaty, jsou vybrány württemberská a kurhesenská, které jsou blíže popsány. Kapitola končí popisem německého celního a obchodního sjednocení na základě Německého celního spolku.

Čtvrtá kapitola je věnována revolučním událostem roku 1848 a analýze následně v roce 1849 přijaté německé ústavy, která byla první celoněmeckou moderní ústavou. V pěti podkapitolách jsou postupně rozebírány politické okolnosti vypuknutí revoluce, práce prozatímního parlamentu, práce národního shromáždění ve Frankfurtu, analyzována je ústava z roku 1849 a dále jsou popsány příčiny neúspěchu revoluce.

Následuje pátá kapitola, jež popisuje vývoj po roce 1848. Pátá kapitola se člení do šesti podkapitol. V prvních třech podkapitolách je rozebírán návrat k represivní politice předbřeznového období, neúspěšný pokus o sjednocení některých německých států v Erfurtské unii a kurhesenský ústavní konflikt, který byl důležitý pro vývoj práva soudů přezkoumávat ústavnost právních

předpisů. V další podkapitole je pozornost věnována ústavnímu vývoji v Prusku. Je analyzována pruská ústava i pruské volební právo a rozebírán je i pruský ústavní konflikt, jeho význam a interpretace. Zbývající dvě podkapitoly popisují ustavení a zřízení Severoněmeckého spolku včetně jeho ústavy a celní a obchodní integraci Severoněmeckého spolku s jihoněmeckými státy.

Šestá kapitola se ve třech podkapitolách věnuje založení Německé říše a obsahu tzv. listopadových smluv s jihoněmeckými státy, které se následně staly součástí ústavního práva Německé říše. Rozebírána je dále ústava Německé říše, ústavní orgány a dělba moci mezi říši a země.

Sedmá kapitola poté rozebírá důležité rysy ústavního a politického vývoje Německé říše v letech 1871 – 1914. V sedmi podkapitolách je rozebírán politický systém říše, Bismarckova politika tzv. kulturního boje proti katolické církvi, perzekuce socialistů a zákony o sociálním pojištění. Pozornost je v této kapitole věnována i ústavněprávním rysům vlády posledního německého císaře Viléma II. a postupnému zvyšování významu říšského sněmu. Poslední podkapitola je věnována ústavněprávním aspektům vypuknutí první světové války, kterou v podstatě definitivně končí německý ústavní vývoj 19. století.

Summary

German constitutional development in the 19th century

The purpose of my thesis is to analyse the development of the constitutional arrangements and the constitutional institutions of German states and describe the constitutional foundations of the German unification in the 19th century.

The thesis is composed of seven chapters. The first chapter consists of two subchapters and describes the constitutional character of the Holy Roman Empire of German Nation at the end of the 18th century and the constitutional nature of its territories.

The second chapter is subdivided into five subchapters analysing the development that followed the outbreak of the French revolution, the consequences of the Final Recess of the Imperial Deputation, the downfall of the Holy Roman Empire of German Nation, the Confederation of the Rhine and the constitutionally significant reforms in Prussia at the beginning of the 19th century.

Chapter three consists of two large parts. Part one analyses the constitution and institutions of the German Confederation and the way it influenced the constitutions of its member states. One subpart is also concerned with the repressive laws the German Confederation enacted in order to suppress the German national and liberal movement. Second part of chapter three is concerned with some liberal trends in the German constitutional development of the first half of the 19th century. The second part comprises four subparts. The first two subparts briefly mention Hambach Festival, which had great impact on the German national and liberal movement, and describe several important constitutional crises and conflicts in some German states in the 1830s. The following subpart analyses the German early constitutionalism, which gave rise to the first modern constitutions with liberal traits. Constitutions of Württemberg and Kurhessen are closely analysed. The last subpart illustrates the German Customs Union and its constitutional framework.

Chapter Four is focused on the revolution of 1848 and the first modern German constitution from the year 1849. It consists of five subchapters analysing the outbreak of revolution, the work of the provisional parliament, the work of the National Assembly in Frankfurt including its legislation, the first enacted German constitution including the analysis of its institutions and the causes of the failure of the revolutionary movement.

Chapter five is subdivided into six subchapters concerning the constitutional development after the failure of the 1848 revolution. The first three subchapters describe the return of the repressive policy of the German Confederation, the attempt to unify German states into the Erfurt Union and the

constitutional crisis and conflict in Kurhessen, being significant for the judicial right to assess whether a law is in compliance with the constitution. The following subchapters deal with the constitutional development in Prussia, analyse its constitution and election law, describe the Prussian constitutional conflict and its meaning and interpretation, analyse the founding of the North German Confederation and its constitution. The final subchapter deals with the economic and customs integration of the North German Confederation with states in the south of Germany.

The sixth chapter focuses on the founding of the German Empire and its constitution. Three subchapters describe the political circumstances of the founding of the German Empire, the accession treaties with the southern German states and the constitution of the German Empire. The constitution is thoroughly analysed with an emphasis on the institutions and the division of powers between the empire and its member states.

The last chapter characterizes the main traits of the constitutional development between 1871 and 1914. It consists of seven subchapters. The first four of them deal with the political system of the German empire, Bismarck's policy against the Catholic Church and socialists and his policy of social security laws. The final three subchapters describe the constitutional aspects of the rule of Wilhelm II., gradually increasing significance of the parliamentary politics and the constitutional aspects of the outbreak of the First World War.

Klíčová slova/Keywords

Ústavní vývoj, Německo, 19. století/Constitutional development, Germany, 19th century